

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૦૨૮૮ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ ત્રિવેદી વાચનમાળા-૫

વિષય મૃદુલતા : ૮૪૪ : ૬

ત્રિવેદિવાચનમાળા—

પુસ્તક પાંચમું

લેખકો

રાવ બહાદુર કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી,

બી. એ.,

વાનપ્રસ્થ પ્રિન્સિપલ, પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કૉલેજ—અમદાવાદ

અને

અનિસુખશંકર કમળાશંકર ત્રિવેદી,

એમ. એ., એલ એલ. બી.,

નૈનિક ને માનસિક તત્ત્વજ્ઞાનના અને ગુજરાતીના પ્રોફેસર

વડોદરા કૉલેજ—વડોદરા

પ્રકાશક

એમ. સી. કોહારી,

કાપડી પોળ, રાવપુરા-વડોદરા

પહેલી આવૃત્તિ: ૧૯૨૨

[સર્વ હક્ક લેખકોને સ્વાધીન છે.]

જાણીતા પિતાપાઠ ગ્રંથાલય
 સુરત
 ગાંધીનગર, ઈસ્ટ-સંગ્રહ
 ૧૯૮૯

૫ .

સુરત—ચૌટાના પૂલ ઉપર આવેલા “ સુરત સિટિ ” પ્રિન્ટિંગ
 પ્રેસમાં ઠાકોરદાસ માનસિંહે છાપ્યું.

પ્રસ્તાવના

અમારી વાચનમાળાનાં છેલ્લાં ત્રણ પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે. એમાં અગાઉની શૈલી ને અગાઉના વર્ગીકરણ પ્રમાણે જુદા જુદા વિષયો પર પાઠો છે. તે ઉપરાંત શરીરવિજ્ઞાન ને ખગોળશાસ્ત્રને લગતા પાઠો શિષ્યની ગ્રહણશક્તિને અનુકૂળ રીતે દાખલ કરવામાં આવ્યા છે. ભાષા ક્રમિક રાખી છે.

પાંચમી ચોપડીમાં દાખલ થતાં ધણાખરા વિદ્યાર્થીઓ અંગ્રેજી કેળવણીને આંગણે આવ્યા હોય છે, તેથી આ પુસ્તકોમાં પાશ્ચાત્ય પ્રગ્નતા જીવન ને ઇતિહાસમાંથી બોધદાયક કેટલાક પાઠો દાખલ કર્યા છે. જેમને અંગ્રેજી કેળવણી લેવી ન હોય ને માત્ર પ્રાથમિક શાળામાંજ કેળવણી સમાપ્ત કરવી હોય તેમણે પોતાની કેળવણીની પરિસમાપ્તિને અર્થે એવું થોડુંક જ્ઞાન મેળવવું આવશ્યક છે.

ઇતિહાસ તેમજ ભૂગોળને લગતા પાઠોમાં એ વિષયનાં પાઠ્ય પુસ્તકોમાંથી વિદ્યાર્થીઓને જે કંઈ જ્ઞાન મળે છે તેવા પાઠો દાખલ કર્યા નથી; કેમકે તેમ કરવાથી માત્ર વિષયની પુનરુક્તિ થાય. વાચનમાળાનો ઉદ્દેશ એ વિષયનું સીધી રીતે જ્ઞાન આપવાનો જોઈએ નહિ એમ અમારું માનવું છે. તેથી વિદ્યાર્થીને પાઠ્ય પુસ્તકોમાંથી જે હકીકત મળતી નથી અને જે બોધક હોય છે તેવી હકીકતના કેટલાક પાઠ આપ્યા છે.

આ ત્રણ પુસ્તકોમાં પહેલા પાંચ પાઠોને અન્તે ભાષાના વિકાસ, વ્યુત્પત્તિ, ને વ્યાકરણ, તેમજ પાઠની હકીકતને લગતા ત્રણેક પ્રશ્ન સૂચક તરીકે આપ્યા છે. શિક્ષકો તેવા પ્રશ્નો પૂછશે તો વિદ્યાર્થીને લાભ થશે.

આ ત્રણ પુસ્તકોથી આ વાચનમાળા સમાપ્ત થાય છે, તેથી અમને આનંદ થાય છે. ધણાં વર્ષ થયાં માત્ર સરકારી સિવાય અન્ય વાચનમાળા અસ્તિત્વમાં નહોતી, તે વાચનમાળા યથાશક્તિ ને યથામતિ પ્રગ્નસમક્ષ મૂકવા શક્તિમાન થયાથી અમે ઈશ્વરનો ઉપકાર માનીએ છીએ.

સુરત,) કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી,
૧૬મી ઓક્ટોબર ૧૯૨૨) અતિસુખશંકર કમળાશંકર ત્રિવેદી

અનુક્રમણિકા

	પૃષ્ઠ
પાઠ ૧લો યુલ્યુલ	૧-૩
„ ૨જો સેવામાં ધ્વિરના	
મેવા, ભાગ ૧લો	૪-૬
„ ૩જો સેવામાં ધ્વિરના	
મેવા, ભાગ ૨જો	૭-૯
„ ૪થો બ્રહ્મવાદનું	
આખ્યાન	૯-૧૨
„ ૫મો ધર્મનિષ્ઠ પ્રધાન-	
ભાઈઓ, ભાગ ૧લો ૧૩-૧૫	
„ ૬ઠ્ઠો ધર્મનિષ્ઠ પ્રધાન-	
ભાઈઓ, ભાગ ૨જો ૧૫-૧૭	
✓ „ ૭મો કવિતા: વહેમ ૧૮-૧૯	
„ ૮મો ક્રમુતર ૧૯-૨૧	
„ ૯મો અસત્યનું સત્ય,	
ભાગ ૧લો ૨૧-૨૪	
„ ૧૦મો અસત્યનું સત્ય,	
ભાગ ૨જો ૨૪-૨૮	
„ ૧૧મો પારો ૨૮-૩૦	
„ ૧૨મો કવિતા: સપુત-	
કપુત ૩૦-૩૧	
„ ૧૩મો રાજહંસ,	
ભાગ ૧લો ૩૧-૩૫	
„ ૧૪મો રાજહંસ,	
ભાગ ૨જો ૩૫-૩૭	
„ ૧૫મો ચાહ,	
ભાગ ૧લો ૩૭-૪૦	
„ ૧૬મો ચાહ,	
ભાગ ૨જો ૪૦-૪૨	

	પૃષ્ઠ
પાઠ ૧૭મો ખાવાપીવા	
વિષે સલાહ ૪૨-૪૫	
„ ૧૮મો ભીષ્મ પિતામહ,	
ભાગ ૧લો ૪૫-૪૮	
„ ૧૯મો ભીષ્મ પિતામહ,	
ભાગ ૨જો ૪૮-૫૦	
„ ૨૦મો કવિતા: મીઠા ૫૧	
„ ૨૧મો ક્રાંગાડ ૫૨-૫૪	
„ ૨૨મો કેળવણીનો	
પ્રતાપ ૫૪-૫૭	
„ ૨૩મો પાપી હૃદય ૫૭-૬૦	
„ ૨૪મો નીલવર્ણી અને	
રાજકુમાર, ભાગ ૧લો ૬૦-૬૩	
„ ૨૫મો નીલવર્ણી અને	
રાજકુમાર, ભાગ ૨જો ૬૩-૬૫	
„ ૨૬મો નીલવર્ણી અને	
રાજકુમાર, ભાગ ૩જો ૬૬-૬૯	
✓ „ ૨૭મો કવિતા:	
બલિયામનસંવાદ ૬૯-૭૦	
„ ૨૮મો ધ્રુવડ ૭૧-૭૪	
„ ૨૯મો દીવાદાંડી,	
ભાગ ૧લો ૭૪-૭૬	
„ ૩૦મો દીવાદાંડી,	
ભાગ ૨જો ૭૬-૭૮	
„ ૩૧મો સ્વદેશરક્ષક	
કુમારિકા, ભાગ ૧લો ૭૮-૮૧	
„ ૩૨મો સ્વદેશરક્ષક	
કુમારિકા, ભાગ ૨જો ૮૧-૮૩	

	પૃષ્ઠ
✓ પાઠ ૩૪મો કવિતા: મામેરું ૮૫-૮૭	
,, ૩૫મો શાહમૃગ ૮૭-૯૦	
,, ૩૬મો આરવ્ય લોકો ૯૦-૯૩	
,, ૩૭મો કોલસો,	
ભાગ ૧લો ૯૩-૯૪	
,, ૩૮મો કોલસો,	
ભાગ ૨જો ૯૫-૯૭	
,, ૩૯મો ડોળધાતુ	
પંડિત ૯૭-૧૦૦	
,, ૪૦મો મહાન	
સિદ્ધર ૧૦૦-૧૦૨	
પાઠ ૪૧મો કવિતા: કુંવર-	
બાઈનો બઝાપો ૧૦૨-૦૩	
,, ૪૨મો જિરાફ ૧૦૪-૦૭	
,, ૪૩મો શિશુપાળવધ,	
ભાગ ૧લો ૧૦૭-૦૮	
,, ૪૪મો શિશુપાળવધ,	
ભાગ ૨જો ૧૦૯-૧૦	
,, ૪૫મો જેનો આયુ	
આંધજો તેનું કટક	
કુવામાં ૧૧૦-૧૩	
,, ૪૬મો સ્વદેશપ્રેમ,	
ભાગ ૧લો ૧૧૩-૧૫	
,, ૪૭મો સ્વદેશપ્રેમ,	
ભાગ ૨જો ૧૧૫-૧૭	
,, ૪૮મો વીરાંગના	
દુર્ગાવતી ૧૧૭-૧૯	

	પૃષ્ઠ
પાઠ ૪૯મો કવિતા:	
બ્રહ્મગિરિવર્ણન ૧૨૦-૨૧	
,, ૫૦મો વાંદલા ઊઠો. ૧૨૧-૨૨	
,, ૫૧મો રાગ્ન આલ્ફ્રેડ-	
ના સર્જુણી વાતો,	
ભાગ ૧લો ૧૨૩-૨૫	
,, ૫૨મો રાગ્ન આલ્ફ્રેડ-	
ના સર્જુણી વાતો,	
ભાગ ૨જો ૧૨૫-૨૬	
,, ૫૩મો નાયગરાના	
જળધોધ ૧૨૬-૨૯	
,, નીલ શૃગાલ ૧૩૦-૩૧	
,, કવિતા: નાના કહે	
નાના નથી. ૧૩૧-૩૩	
,, ૫૬મો જે તે માની	
ન લેશે. ૧૩૩-૩૫	
,, ૫૭મો બ્લહી લોકો ૧૩૫-૩૯	
,, ૫૮મો આપત્તિમાં	
ખુદ્ધિ ખીલે છે,	
ભાગ ૧લો ૧૩૯-૪૧	
,, ૫૯મો આપત્તિમાં	
ખુદ્ધિ ખીલે છે,	
ભાગ ૨જો ૧૪૨-૪૩	
,, ૫૯મો દ્વલો એટલે	
દુઃખ ૧૪૩-૪૫	

	પૃષ્ઠ
પાઠ ૬૧મો કવિતા:	
આપત્કાઠ	૧૪૫-૪૬
„ ૬૨મો આચારમાં	
શિક્ષતા	૧૪૬-૪૮
„ તીડ	૧૪૮-૫૦
„ ૬૪મો કવિતા:	
સમસ્યા	૧૫૦-૫૧
„ ૬૫મો બ્યૉર્ન સ્ટી-	
વન્સન, ભાગ ૧લો	૧૫૧-૫૪
„ ૬૬મો બ્યૉર્ન સ્ટી-	
વન્સન, ભાગ ૨જો	૧૫૪-૫૬
„ ૬૭મો કંરકસર	૧૫૬-૫૮
„ ૬૮મો કવિતા:	
હરકતમાં વરકત	૧૫૮-૫૯
„ ૬૯મો ધૂમકેતુ,	
ભાગ ૧લો	૧૬૦-૬૨
„ ૭૦મો ધૂમકેતુ,	
ભાગ ૨જો	૧૬૩-૬૪
„ ૭૧મો શેખ ફરીદ	૧૬૫-૬૭
„ ૭૨મો કવિતા: તુલસી-	
વિવાહ: નારદ શ્રીકૃષ્ણને	
ત્યાં	૧૬૭-૬૯

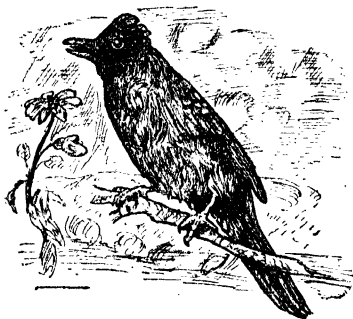
	પૃષ્ઠ
પાઠ ૭૩મો ઉદ્યોગ કરો.	૧૬૯-૭૧
„ ૭૪મો પીવાની વસ્તુ-	
ઓ, ભાગ ૧લો	૧૭૧-૭૩
„ ૭૫મો પીવાની વસ્તુ-	
ઓ, ભાગ ૨જો	૧૭૩-૭૪
„ ૭૬મો તમારા કામની	
તમે કાળજી રાખો.	૧૭૪-૭૭
„ ૭૭મો કપૂર	૧૭૭-૭૮
„ ૭૮મો આકાશગંગા	૧૭૯-૮૦
„ ૭૯મો કવિતા:	
તુલસીવિવાહ: લગન-	
મંડપ	૧૮૦-૮૨
„ ૮૦મો ખીજની	
મનોદશા વિચારો.	૧૮૩-૮૪
„ ૮૧મો અર્થનો	
અનર્થ ન કરશો.	૧૮૫-૮૭
„ ૮૨મો અભિમાની	
પોતાનો નાશ પોતે	
કરે છે.	૧૮૭-૮૯
સમજુતી	૧૯૦-૨૦૦

પુસ્તક પાંચમું

પુસ્તક ખાંચમું

પાઠ ૧લો

બુલબુલ

પંખીના કંઠમાં બુલબુલ પંખીનો કંઠ અત્યંત મધુર મનાય છે. પ્રાણિમાત્ર નિદ્રાદેવીને વશ થાય છે ત્યારે બુલબુલ પક્ષી પોતાનું મીઠું ગાયન લલકારે છે; તેથી તે ગાયન ઘણું રમણીય લાગે છે. કોઈક ઝાડીમાંથી તેને પ્રેમગીત કે કરુણગીત ગાતું મનુષ્ય સાંભળે છે ત્યારે તેના હૃદયમાં પ્રેમ કે શોકના સંસ્કાર જાગૃત થાય છે અને રાત્રિનો સમય અને તેની સાથે જોડાયેલી શાંતિ તેમાં વૃદ્ધિ કરે છે.

બુલબુલ પક્ષીને પોતાની જન્મભૂમિ માટે ઘણો પ્રેમ છે. જ્યાં તે જન્મ્યું હોય છે ત્યાં તે વર્ષમાં એક વાર પાછું આવે છે, માળો બાંધે છે, અને પોતાની સ્ત્રી પ્રતિ પ્રેમગીત ગાય છે.

ઉનાળો ખેસતાં ગુલાબનાં ફૂલની ખુશબો ચારે તરફ પ્રસરી રહેલી હોય છે ત્યારે બુલબુલ પક્ષી અતિમધુર ગીત ગાય છે. જાણે તે ગુલાબ માટે એ ગીતો ગાતું હોય એમ કવિઓ વર્ણવે છે.

બુલબુલ પક્ષી અફઘાનિસ્તાનમાં તેમજ ઈરાનમાં અને યુરોપ ખંડમાં માલમ પડે છે. તે રાત્રે ગીત ગાય છે તેથી અંગ્રેજીમાં તેને ‘નાઈટિંગેલ’—રાત્રે ગાનારું પંખી કહે છે.

તે ઘણુંખડું જુદી જુદી જાતના જંતુ ખાઈને જીવે છે. તેને વંદા અને કીડા મારવાનો ઘણો શોખ છે. જેમ ગરમી વધારે પડે છે તેમ કીડા જથ્થાબંધ નીકળી આવે છે અને બુલબુલ પક્ષી તેના પર ઘસારો કરી તે બધાનો નાશ કરે છે.

બુલબુલ પંખી કોઈ ઝાડીમાં માળો બાંધે છે અને તે જમીનથી એકાદ ફૂટ ઊંચો હોય છે. સાધારણ રીતે એ માળો પાંદડાં ને ઘાસનો બાંધવામાં આવે છે.

ફાયલની પેઠે શિયાળામાં બુલબુલ પક્ષી ગરમ પ્રદેશમાં જાય છે.

એક અંગ્રેજી કવિએ આ પક્ષીના મધુરા પ્રેમગીતનાં ખૂબ વખાણુ ગાયાં છે. તે કહે છે, “જ્યારે સર્વત્ર શાંતિ પ્રસરેલી હોય ત્યારે એકલું એજ પક્ષી પોતાનું પ્રેમગીત અતિમધુર

કંઠે ગાતું હતું. ખરેખર એ ગીત એવું તો કર્ણપ્રિય લાગતું હતું કે શાંતિદેવી પણ એ સાંભળી પ્રસન્ન થએલી જણાતી.”

ખીબા એક કવિએ તેના કરુણ ગીતની એવીજ પ્રશંસા કરી છે. તે કહે છે, “એક વખત મેં મહીનામાં સૃષ્ટિસૌંદર્ય સર્વત્ર પ્રકાશી રહ્યું હતું અને પશુપંખી વૃક્ષોની છાયામાં કલ્લોલ કરી રહ્યાં હતાં ત્યારે એકલું બુલબુલ પક્ષી એકાંત-માં પોતાનું કરુણગીત ગાતું હતું, તે સાંભળી મને રોવું આનું. મેં કહ્યું, અરેરે ! તારા કરુણ ગાયન પર કેાણ લક્ષ આપે છે ? બધાં તો પોતપોતાના આનંદસાગરમાં નિમગ્ન થયાં છે. તું અને હું બેજ શોકગ્રસ્ત છીએ. પારકું દુઃખ ગમે તેવું બારે હોય તોપણ સ્વાર્થમાં દુખેલો મનુષ્ય તેને ગણકારતો નથી.” વિદ્વાનોએ ખરું કહ્યું છે કે મોટું પણ પારકું દુઃખ ઠંડું લાગે છે, તેથી મનુષ્યના મન પર અસર થતી નથી.

પ્રશ્ન

૧. બુલબુલ પક્ષી શેને માટે વખણાય છે ?
૨. ‘તે ગાયન ઘણું રમણીય લાગે છે’-એમાં વિધેય શું છે ? ‘રમણીય’ એ કેવું વિશેષણ છે ?
૩. ‘સૌંદર્ય’ એ શબ્દ કયા વિશેષણ પરથી થયો છે ? એવા ખીબા દાખલા આપો.

પાઠ રત્ને

સેવામાં ઈશ્વરના મેવા, ભાગ ૧લો

એક આમ્ય બાઈને બે પુત્રી હતી: સુંદરબાળા અને સુલક્ષણા. મોટી પુત્રી સુંદરબાળા ગૌરવર્ણી ને દેખાવડી હતી. તેનું મુખ ચંદ્રને પણ લજ્જે એવું શોભિતું હતું. તેના હાંત દાડેમની કળી જેવા હતા. તેની આંખ હરણીની આંખ જેવી ચપળ હતી. આમ સુંદરબાળા ખરેખર સુંદર હતી; પરંતુ તે પોતાના સૌંદર્યને વિષે ગર્વ ધરાવતી અને ચીડકણા સ્વભાવની ને હરામ હાડકાંની હતી. કોઈ પણ બાતનું કામ કરવું તેને ગમતુંજ નહોતું.

નાની પુત્રી સુલક્ષણા ન કદ્રૂપી ન દેખાવડી, ન ગૌરવર્ણી ન શ્યામવર્ણી, એમ મધ્યમ વર્ગમાં આવે એવી હતી.

સુંદરબાળા એની મા પર પડી હતી, સુલક્ષણા બાપ પર. બાણે વહાલ પણ વહેંચી લીધું હોય એમ સુંદરબાળા માને વહાલી હતી, સુલક્ષણા બાપને. બાપના મુઆ પછી ઘરમાં બાણે કોઈજ સુલક્ષણાનું નહોતું; એટલુંજ નહિ પણ તેની મા તેની તરફ ઘણુંખરું ક્રોધાયમાનજ રહેતી. સુખ-સગવડ ને લાડ એટલાં સુંદરબાળાનાં અને અગવડ ને ઘરનાં મહેનતનાં કામ એટલાં સુલક્ષણાનાં. માને હાથે બે પુત્રી વચ્ચે કામની આવી વહેંચણી થતી. રખેને મારી સુંદરી કરમાઈ જશે એજ વિચાર માના મનમાં હમેશ રમ્યા કરતો હતો.

સુંદરબાળા હીંચકે બેસી માની સાથે ગપ્પાં મારે, ત્યારે સુલક્ષણાને હમેશ ગામ બહાર અધીં માઈલ દૂર, એકાંતમાં આવેલા એક કુવામાંથી પાણી લાવવાનું. આ પ્રમાણે સવારનો

દૈનિક ક્રમ થઈ રહે એટલે રસોઈ તો સુલક્ષણાનેજ કરવાની. સાસરે જઈશ ત્યારે તારું શું થશે ? કામ કર, હાડકાં કસવાં જોઈએ, એવો એવો જે જે ઉપદેશ અપાય તે મા સુલક્ષણાનેજ આપતી ને સાંજ સુધી મોટે ભાગે કામ તેનીજ પાસે કરાવતી; ન તે પોતે કરતી કે ન તે પોતાની લાડક-વાઈ પુત્રી પાસે કરાવતી.

। નીમ પ્રમાણે એક દહાડો સવારે સુલક્ષણા કુવે પાણી ભરતી હતી. એટલામાં ત્યાં એક ડાસી આવી ચઢી, તેણે તેને કહ્યું, બેન ! જરા પાણી પાઈશ ? સુલક્ષણા બોલી, ખુશીથી. લો, માજી, પીઓ. ડાસી બોલી, બેન ! તારું કલ્યાણ થજે. હું તારી સેવાથી પ્રસન્ન થઈ છું. જા, હું તને વરદાન આપું છું કે જ્યારે જ્યારે તું છીંક ખાઈશ ત્યારે ત્યારે તારાં નસકોરાંમાંથી મોતી ખરશે. એમ આશીર્વાદ દઈ તે ડાસી અદૃશ્ય થઈ ગઈ.

એ ડાસી વનદેવી હતી. તે સુલક્ષણાની ભલમનસાઈની કસોટી કરવા આવી હતી.

સુલક્ષણાને ઘેર જતાં રોજના કરતાં જરા મોડું થયું. એ બિચારી જેવી ખારણામાં પગ મૂકે છે કે એની માએ તપખીર સૂંઘતાં સૂંઘતાં પૂછ્યું, અલિ સુહુ ! આજે આટલી મોડી કેમ આવી ? એમ કહી તેણે તપખીરની ચીપટી ખંખેરી, તેથી સુલક્ષણાને છીંક આવી ને તેજ ક્ષણે તેના નાકમાંથી પાંચસાત મોતી ખર્યાં. તેની મા તો એ જોઈજ રહી. પછી તેણે તેને પૂછ્યું, અલ સુહુ ! આ શું ? સુલક્ષણાએ કુવા પર બનેલી વાત માને કહી બતાવી.

માએ ધાર્યું, આવું વરદાન તો મારી સુંદરબાળાને છાજે. તે ભાલી, બેન સુંદર, તું પણ કુવે જા. ત્યાં જે કોઈ ડાસી આવે તેને પાણી પાજે. તને પણ તે ભાતી ખરવાનું વરદાન આપશે.

પ્રશ્ન

૧. 'જાણે' ને 'રખેને'નું પદ્મછેદ કરો.
૨. 'સગવડ'થી ઉલટો શબ્દ કહો. 'દિન' અને 'દીન' વચ્ચે વ્યાકરણમાં અને અર્થમાં શો ફેર છે ?
૩. બેન જરા પાણી પાઈશ?—એમાં 'જરા'નો સંબંધ કોની સાથે છે ?

પાઠ ઉન્ને

સેવામાં ઈશ્વરના મેવા, ભાગ રન્ને

ખીજે દિવસે સવાર થઈ એટલે સુંદરખાળાને તેની માએ કુવે જવાનું સંભાર્યું. એટલે ખભા ઊંચા કરી, નસકોરાં ચઢાવી, પ્રથમ તો તેણે કહ્યું, હં ! હું કંઈ જતી નથી; જાય પેલી સુલુ.

માએ કહ્યું, તારે જવુંજ પડશે. બસ, હમણાં ને હમણાં જવું પડશે. જાય છે કે નહિ ?

સુંદરખાળાને લાગ્યું કે આજે પાણી ખેંચ્યા વિના ચાલવાનુંજ નથી. રાવણ જેવું મોટું મોં કરી, લવાં ચઢાવી, બબડતી બબડતી હાથમાં ઘડો નહિ પણ કળશીઓ, ને દોરડું નહિ પણ દોરી લઈ તે ચાલતી થઈ.

કુવા પર જઈને સુંદરખાળાએ જેવું પાણી કઢવા માંડ્યું કે એક ડોસી ત્યાં આવી. તેની જર્જરિત કાયા જોઈને સુંદરખાળાને તેની તરફ તિરસ્કાર છૂટ્યો. જેવું તેણે પાણી માગ્યું કે તેણે ઉત્તર આપ્યો, લે, પી, ટટાર ઊભી રહે; જોજે મને છાંટો ઉરાડી, મારી નવીનકોર સાડી બગાડતી.

ડોસીએ કહ્યું, બેન ! હું ઘરડી છું એટલે ટટાર તે ક્યાંથી ઊભી રહી શકું ? જરા નરમાશ તો રાખ.

સુંદરખાળા બોલી, માગીને પીએ છે ને વળી શિખામણુ દે છે ? મારી મા પણ મને શિખામણુ નથી દેતી, તો તું કોણ ? પાણી પીને તું તારે ચાલતી થા.

ડોસીએ કહ્યું, બેન, તારે નમ્રતા શીખવાની છે. હશે,

હું તને વરદાન આપું છું કે તું છીંક ખાઈશ ત્યારે તારા નાકમાંથી કૌવચ ખરશે.

મા ઘેર વાટ જોઈને બેઠી હતી. જેવી સુંદરબાળા યગ મૂકે છે કે તેને છીંક ખાતી જોવા ખાતર પોતે તપખીરના ગોટેગોટા ઉરાડ્યા. સુંદરબાળાને ઉપરાઉપરિ છીંકો આવી ને ઓરડામાં કૌવચકૌવચ થઈ રહ્યાં. મા તો શરીર ખજવાળી ખજવાળીને થાકી ને ચીઢવાઈ ગઈ. તેને લાગ્યું કે આ અનર્થનું મૂળ સુલુજ હોવી જોઈએ. એમ ધારી તેણે સુલક્ષણાને ઘર બહાર કાઢી મૂકી.

વગડામાં એ બિચારી ડુસકે ડુસકાં ભરીને રડતી હતી. એવામાં ત્યાં શિકાર માટે કોઈ રાજપુત્ર જઈ ચઢ્યો. તેણે તેની બધી વાત જાણી લીધી ને તેને પોતાની સાથે રાજ-મહેલ આણી. જ્યારે તે રાજપુત્રને માલમ પડ્યું કે તે છોકરીને સુંદર વરદાન હતું અને નાનામોટા અનેક પ્રસંગોથી તેને ખાતરી થઈ કે તેનામાં સેવાવૃત્તિરૂપી સદ્ગુણનું સુંદર ભૂષણ હતું, ત્યારે તેને લાગ્યું કે હું એની જોડે લગ્ન કરું તો અવશ્ય સુખી થાઉં. પછી પિતાની સંમતિ લઈ તે રાજપુત્રે તેની સાથે લગ્ન કર્યાં.

સુલક્ષણા, જે ખરેખરજ સુલક્ષણા હતી, તે ગઈ એટલે તેની માએ ઘરનું કામ ધીમે ધીમે સુંદરબાળાને માથે નાખવા માંડ્યું. સુંદરબાળાને તેનો કંટાળો હતો. તે તે કરતાં બગડતી ને વાર લગાડતી, એટલુંજ નહિ પણ છીંક ખાતી ત્યારે હમેશા ઘરમાં કૌવચકૌવચ કરી મૂકતી. એક દિવસ તેનાથી અત્યંત કંટાળેલી તેની માએ તેને કાઢી મૂકી. તે વગડામાં ગઈ. ત્યાં તેનું શું થયું તે ઈશ્વર જાણે.

પ્રશ્ન

- ૧ ‘ખભા ઉઠ્યા કરી, નસકોરાં ચઢાવી’—આ ચેષ્ટા શું
ગતાવે છે ?
- ૨ ‘માએ કહ્યું, તારે જવુંજ પડશે’—એમાં ‘જવું’ ને
‘જ’નું પદ્મછેદ કરો.
- ૩ ‘સેવામાં ધ્વિરના મેવા’ એ મથાળાનો અર્થ પાઠોમાં
આપેલી વાત પરથી સમજાવો.

પાઠ ૪થો

બ્રહ્મવાહનનું આખ્યાન

કુરુક્ષેત્રમાં પાંડવો અને કૌરવો વચ્ચે મોટું યુદ્ધ થયું,
તે અરાઢ દિવસ ચાલ્યું. છેવટે કૌરવો હણાયા અને યુધિ-
ષ્ઠિરને રાજ્ય મળ્યું. ત્યાર પછી યુધિષ્ઠિરે અશ્વમેધ યજ્ઞ
કર્યો. એ યજ્ઞમાં અશ્વને પવિત્ર કરી છૂટો મૂકવામાં આવે
છે અને તેના રક્ષણ માટે યોદ્ધાઓ નિમાય છે તેઓ તેની
પાછળ જાય છે. જે રાજામાં અશ્વને બાંધી તેના રક્ષકો
સાથે યુદ્ધ કરવાની શક્તિ હોય છે તે અશ્વ બાંધી યુદ્ધ કરે
છે; જેઓ અશ્વ બાંધી શકતા નથી તેઓ શરણે આવે છે.

યુધિષ્ઠિરે છૂટા મૂકેલા યજ્ઞિય અશ્વનું રક્ષણ અર્જુન
કરતો હતો. એ અશ્વ ફરતો ફરતો મણિપુર રાજ્યમાં ગયો.
ત્યાં ચિત્રાંગદાથી થએલો અર્જુનનો પુત્ર બ્રહ્મવાહન રાજ્ય
કરતો હતો.

પિતાને અશ્વ સાથે આવેલા સાંભળી બ્રહ્મવાહને સામા
જઈ તેને વિનયપુરઃસર નમન કર્યું. પરંતુ અર્જુનને તે

અમ્યું નહિ. તેણે ક્રોધ કરી કહ્યું, તું ક્ષત્રિયધર્મ ભૂલી જઈ મને શરણે આવે છે એ યુક્ત નથી.

અર્જુનની બીજી પત્ની નાગકન્યા ઉલૂપીને આ વાતની ખબર થવાથી તે ત્યાં આવી. તેણે બ્રહ્મવાહનને કહ્યું, તારા પિતા કહે છે તે પ્રમાણે ક્ષત્રિયધર્મ વિચારી તારે પિતાની સાથે યુદ્ધ કરી તારી શક્તિ તેમને દર્શાવવી જોઈએ. તારૂં સામર્થ્ય જોઈ તારા પિતા તારા પર પ્રસન્ન થશે.

આ પ્રમાણે ઉલૂપી માતાએ ઉત્તેજિત કરેલો બ્રહ્મવાહન પિતા સાથે લડવા તૈયાર થયો. તેણે યજ્ઞિય અશ્વને બાંધ્યો. એટલે અર્જુને પુત્રને લડવા બોલાવ્યો. પિતાપુત્ર વચ્ચે તુમુલ્લ યુદ્ધ થયું.

બ્રહ્મવાહને બાણવૃષ્ટિથી અર્જુનને વીંધ્યો અને મોહ પમાડ્યો. અર્જુન શુદ્ધિમાં આવ્યો એટલે તેણે પુત્રના શુરાતનનાં વખાણ કર્યાં. તેણે કહ્યું, હે વત્સ ! ચિત્રાંગદાના પુત્ર ! ધન્ય છે. તારૂં શુરાતન જોઈ હું પ્રસન્ન થયો છું. એમ કહી તેના પર બાણની વૃષ્ટિ વરસાવી, તેના રથની ધ્વજા કાપી નાખી, અને અશ્વને મારી નાખ્યા.

બ્રહ્મવાહન રથ ઉપરથી ઊતર્યો અને પૃથ્વી પર ઊભો ઊભો લડ્યો. પુત્રના પરાક્રમથી પ્રસન્ન થઈ અર્જુને તેના પર અત્યંત બળ વાપર્યું નહિ. એટલામાં બ્રહ્મવાહને નાદાનીથી અર્જુનની છાતીમાં બાણ માર્યું, તેથી તે બેલાન થયો.

પિતાને બેશુદ્ધ થએલો જોઈ બ્રહ્મવાહનને મૂછાં આવી ને તે પૃથ્વી પર પડ્યો.

સ્વામીને અને પુત્રને રણમાં પડેલા જોઈ ચિત્રાંગદા વિલાપ કરતી કરતી રણક્ષેત્રમાં આવી. તે પણ બેશુદ્ધ થઈ

પૃથ્વી પર પડી. થોડી વારે તે શુદ્ધિમાં આવી એટલે તેણે ઉલૂપીને કહ્યું, ઉલૂપિ, જો, મારા સ્વામી ભૂમિ પર પડ્યા છે. તારી ઉશ્કેરણીથી મારા પુત્રે એમને માયાં છે.

એટલામાં બબ્બવાહનને જ્ઞાન આવ્યું. તે પણ પિતાને ભૂમિ પર પડેલા જોઈ શોક કરવા લાગ્યો.

આમ બબ્બવાહને અને ચિત્રાંગદાએ અત્યંત વિલાપ કર્યો. તેમણે ઉપવાસ કરી પ્રાણુત્યાગ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

એટલામાં ઉલૂપીને સંજીવન મળિું યાદ આવ્યો. શેષ નાગની પાસે એ મળિું લાવી તેણે બબ્બવાહનને કહ્યું, પુત્ર!

બિઠ. આ સંજીવન મણિ હું લાવી છું, તે તું તારા પિતાની છાતી પર મૂક, એટલે એમને જાન આવશે.

બ્રહ્મવાહને તેમ કયું, એટલે અર્જુન બેઠો થયો. એસતાં વારને તેણે પુત્રને પૂછ્યું, આ બંને સ્ત્રીઓ રણક્ષેત્રમાં કેમ આવી છે? બ્રહ્મવાહને કહ્યું, એ વાત ઉદ્ધવી કહેશે.

ઉદ્ધવીએ કહ્યું, હે નાથ ! ભીષ્મ પિતામહ જ્યારે શિખંડી સાથે રોકાએલા હતા અને તમારી સાથે લડતા નહોતા, ત્યારે તમે એમને માર્યા, એ મોટું પાપ કર્યું. આથી દેવોએ તમને શાપ દીધો. મને તેની ખબર થતાં મેં પિતાને એ વાત કહી. તેમણે વારંવાર દેવોનું આરાધન કરી તેમને પ્રસન્ન કર્યા ત્યારે તેમણે કહ્યું, માણુપુરનો રાજા, અર્જુનનો પુત્ર અર્જુનને રણમાં મારશે એટલે એ શાપમાંથી મુક્ત થશે. આ કારણથી મેં પુત્રને ઉશ્કેરી પિતા સાથે યુદ્ધ કરાવ્યું.

આ હકીકત સાંભળી અર્જુન પ્રસન્ન થયો. તેણે પુત્રનું પરાક્રમ વખાણી તેને યુધિષ્ઠિરના યજ્ઞમાં આવવાનું નિમંત્રણ કર્યું. તેણે તે સ્વીકાર્યું અને અર્જુન ત્યાંથી, અશ્વ લઈ જાય ત્યાં, આગળ ચાલ્યો.

પ્રશ્ન

૧. ‘જે—તે,’ એ કેવાં સર્વનામ છે ? શા માટે ?
૨. ‘નાદાની’ એ શબ્દ કયા વિશેષણ પરથી થયો છે ? એવા બીજા શબ્દો કહો.
૩. ‘બેલાન’માં ‘બે’નો શો અર્થ છે ? એવા બીજા શબ્દો કહો.

પાઠ પમેા

ધર્મનિષ્ઠ પ્રધાનભાઈઓ, ભાગ ૧લેા

કુમારપાળ રાજના મસીઆઈ ભાઈ અણોરાજે તેની સેવા બજાવી હતી તેના બદલામાં તેને કુમારપાળે અણહિલ-વાડની પાસે આવેલું વાઘેલ ગામ ભેટ આપ્યું હતું, તે ગામના નામ પરથી વાઘેલ કે વાઘેલા રજપૂતો કહેવાય છે.

અણોરાજનો પુત્ર લવણપ્રસાદ વાઘેલ વંશનો પહેલો રાજા હતો. એના ને એના પુત્ર વીરધવળના, વસ્તુપાળ ને તેજપાળ, એ બંને ભાઈઓ પ્રધાન હતા.

સોમેશ્વર નામે કવિ લવણપ્રસાદનો સલાહકાર હતો. એણે ‘કીર્તિકોમુદી’ અને ‘વસ્તુપાલચરિત’ નામના ગ્રંથો રચ્યા છે, તેમાં તે સમયનો ઇતિહાસ અને વસ્તુપાળનું ચરિત, એ બેનું બહુ સારું વર્ણન કર્યું છે.

વસ્તુપાળના સમયમાં ન્યાયી અને ઠહાપણુભરેલા કારભારને લીધે લોકો પોતપોતાના ધંધા શાંતિ ને નિર્ભયતાથી કરી શકતા હતા. સરળ ને સદાચારી લોકો સુખી હતા. દુરાચારી લોકો દુષ્ટ કામ કરી શકતા નહોતા તેમજ લુચ્યાઈથી દ્રવ્ય મેળવી શકતા નહોતા. વસ્તુપાળે ચાંચીઆ લોકોનો ધંધો અટકાવ્યો, બાગો બનાવ્યા, માર્ગમાં ઠેકાણે ઠેકાણે વૃક્ષો રોપ્યાં, અને કુવાઓ ખોદાવી લોકોને પાણીનું સુખ કર્યું. તે હિંદુઓ અને જૈનો તરફ સમદષ્ટિથી વર્તતો હતો.

વસ્તુપાળ બુદ્ધિશાળી હતો અને તેજપાળ પરાક્રમી હતો. ઘુઘુલ નામે ગોધરાનો નાયક તેના મુલકમાં થઈને જતા કાફલાઓને લૂટતો હતો. વારધવળે તેને શિક્ષા કરવા-

ની ધમકી આપી ત્યારે તેણે તેને સ્ત્રીનો પોશાક અને ચાંદલો કરવાની દાખડી મોકલી તેનું અપમાન કર્યું. આ અપમાનનું વેર વાળવા વીરધવળે તેજપાળને હુકમ કર્યો. તેણે બહુ શુરાતન બતાવી ઘુઘુલને કેદ પકડ્યો. મારો મોકલેલો સ્ત્રીનો પોશાક મને પહેરાવશે એવી બીકથી તેણે જીભ કરડી આપઘાત કર્યો.

‘વસ્તુપાલચરિત’માં વસ્તુપાળની બુદ્ધિના બે સારા દાખલા વર્ણવેલા છે. દિલ્હીના સુલતાન મુહંમદ ઘોરીએ શુજરાત પર ચઢાઈ કરી ત્યારે આબુના હાકેમને વસ્તુપાળે એવો હુકમ કર્યો હતો કે મુસલમાનની ફેજને દક્ષિણ તરફ જવા દેવી અને તે પસાર થાય કે તરતજ સાંકડી નેળનું મુખ રોકી રાખવું કે તેનાથી પાછા ફરાય નહિ. આથી ઘણા મુસલમાનો નાશ પામ્યા અને તેમનાં શબોનાં ગાડાં વીરધવળને ઘોળકે મોકલવામાં આવ્યાં.

બીજે પ્રસંગે વસ્તુપાળે યુક્તિ રચી અને બાદશાહના મનમાં વીરધવળ વિષે સારો વિચાર ઉત્પન્ન કર્યો, તેથી ઉપલા બનાવને માટે વેર લેવાનો વિચાર તેને તણ દેવો પડ્યો. સુલતાનની મા ખંભાતથી હજજ કરવા જતી હતી ત્યારે વસ્તુપાળે તેનાં વહાણ ચાંચીઆઓ પાસે લુટાવ્યાં અને વહાણના કમાને ફરિયાદ કરી એટલે તેણે ચાંચીઆ લોકોને શિક્ષા કરી લૂટેલો માલ પાછો અપાવ્યો. આથી સુલતાનની માતા એટલી બધી રાજ ચર્ષ કે બાદશાહે વસ્તુપાળને દિલ્હી બોલાવ્યો અને વીરધવળ અને બાદશાહની વચ્ચે સંધિનો કરાર થયો.

પ્રશ્ન

૧. 'સોમેશ્વર નામે કવિ'—'નામે' કઈ વિભક્તિમાં છે ? કયા અર્થમાં ?
૨. 'પોતપોતાના' 'ઠેકાણે ઠેકાણે'—દ્વિવચનથી-શબ્દ બે વાર કહેવાથી તેમાં શો અર્થ આવે છે ?
૩. 'વેર લેવાનો વિચાર તેને તણ દેવો પડ્યો'—'પડ્યો'—નો કર્તા દર્શાવો. કઈ કઈ જાતના શબ્દો કર્તા ને કર્મ થઈ શકે છે ? દાખલા આપો.

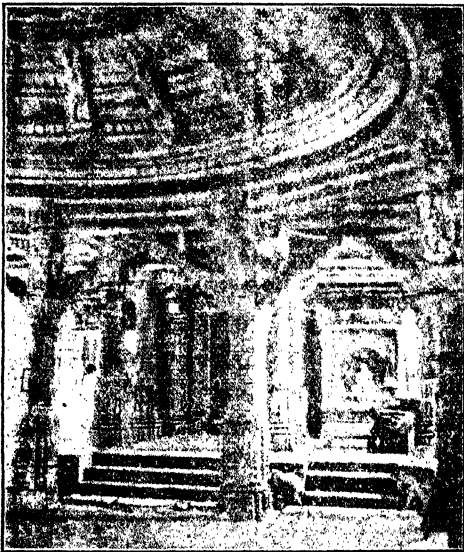
પાઠ કટો

ધર્મનિષ્ઠ પ્રધાનભાઈઓ, ભાગ રજો

વસ્તુપાળે અને તેજપાળે પુષ્કળ દ્રવ્ય સંપાદન કર્યું હતું. જંભાતમાં એક મુસલમાન વેપારીને લૂટી લેવામાં આવ્યો હતો. એની પાસે અઢળક દ્રવ્ય હતું. એ બધું વીરધવળે પોતે રાખ્યું અને તેની ધૂળ વસ્તુપાળને આપી. આ રજ સોનારૂપાની હતી. વળી વીરધવળના સોનારૂપાના ખજાનાને આગ લાગવાથી તેની ઘણી રજ થઈ, તે પણ વસ્તુપાળના હાથમાં આવી. પછી બંને ભાઈઓ આ દ્રવ્ય કાઢીઆવાડમાં એક સ્થળે દાટવા ગયા. એ સ્થળેથી પણ તેમને પુષ્કળ દ્રવ્ય હાથ લાગ્યું.

આ પ્રમાણે બંને ભાઈઓ પાસે ખૂબ દ્રવ્ય એકઠું થયું. પરંતુ તેથી તેમને સુખ મળ્યું નહિ. તેમના મગજ પર પુષ્કળ ભાર રહેવા લાગ્યો અને તેમની સુખશાંતિ જતી

રહી. તેઓ અશાંતિમાં દિવસ ગુબારવા લાગ્યા. તેમને લોજન-
માંથી પણ સ્વાદ જતો રહેલો હોય એમ લાસ્યું. સ્વામીને
આવી ચિંતામાં જોઈ તેમની પત્નીઓ દુઃખિત થઈ. તેજપાળની
સ્ત્રી અનુપમાએ તેમને એવી સલાહ આપી કે તમે એ
દ્રવ્યનો ઉપયોગ ટેકરી પર દેવળ બાંધવામાં કરો. ધર્મના
તે કામથી બધા લોકોને આનંદ મળશે. આ સલાહને

દેલવાડાનું જૈન મંદિર

વસ્તુપાળની સ્ત્રી લલિતાદેવીએ અનુમોદન આપ્યું અને બંને ભાઈઓને એ સલાહ રચી. આ ઉપરથી આણુ, ગિરનાર, ને શત્રુંજય પર્વતો પર જન મંદિરો બાંધવામાં આ દ્રવ્ય વપરાયું.

એ મંદિરોમાં તેવીસમા તીર્થંકર નેમિનાથની મૂર્તિ મૂકવામાં આવી છે. આણુ પવત પર દેલવાડામાં બાંધેલું જૈન મંદિર તેની ઉત્તમ કોતરણી અને બાંધકામ માટે સુપ્રસિદ્ધ છે. હિંદુસ્તાનનાં બીજાં બધાં જૈન મંદિરો કરતાં તેની કારીગરી ને નકશી ચાંદ્યાતી છે.

બંને પ્રધાનભાઈઓએ દ્રવ્યનો સારો ઉપયોગ કરી પોતાની કીર્તિ અમર કરી છે. તેઓ જૈન હતા, તોપણ તેમણે હિંદુધર્મને અને જૈનધર્મને સરખું ઉત્તેજન આપ્યું હતું. હિંદુઓનાં ને જૈનોનાં મંદિરો બાંધવામાં ઠેકાણે ઠેકાણે ધર્મશાળાઓ, વાવ, તળાવ, અને કુવાઓ બાંધવાના ધર્મોદ્ધાર કાર્યમાં તેમણે પુષ્કળ દ્રવ્ય વાપર્યું છે. તેઓ વિદ્વાનોની સારી કદર કરતા હતા.

ઈશ્વરે જેમને સંપત્તિ બક્ષી છે તેમણે તેનો સદુપયોગ કરવો, એ તેમનો ધર્મ છે. દ્રવ્યથી ઉન્નત બની મોજ-શોખમાં ગુલ્લતાન થઈ સ્વાર્થ સાધવામાં મથ્યા રહેવું એ દ્રવ્ય વાપરવાનો એક માર્ગ છે અને લોકોપયોગી અને પરોપકારી કાર્ય કરવાં, એ અન્ય માર્ગ છે. કયો માર્ગ સારો છે એ વગર કહ્યો સ્પષ્ટ છે.

પાઠ ૭મો

✓ વહેમ
મનહર છંદ

ભૂપના ભવનમાં સુતો ગમાર ગામડિયો,
ઘડીઆલ ઘોષ સુળી મઢકીને ભાગે છે;
બૂમ સુળી વહુ લોકે કારણ પુછ્યું તો કહે,
છે તો ઘર ઠીક પળ બીક વહુ લાગે છે;
નકી ભૂત થાય મરી જાય જે નવા ઘરમાં,
આ ઘરમાં भाई ભારે ભૂતાવલ જાગે છે;
રાત અરધીક જ્યારે જાય, દલપત્તરામ,
ઘળળળ ઘળળળ ઘંટડીઓ વાગે છે. ૧

✱ દોહરા

૧. એક ધુળે અબધૂત થઈ, જેવો જમનો દૂત;
છે તો તૂટે તૂત પળ, માસે સાચું ભૂત. ૨
૨. આગગાડિ ને તારનો, સ્વેચ્છે છે સ્વેલ;
૩. ઇથી કશો અધિક નથી, બીજો સ્વેલ બનેલ. ૩
૪. જાણો તે પળ જુક્તિ છે, મંત્ર નહિ પળ જંત્ર;
૫. તેથી બીજા તુચ્છ છે, જાદુ તમાસા તંત્ર. ૪
૬. તે રીતે રચનાર પળ, માણસ અવશ્યમેલ;
૭. દૂત નહીં તે દેવના, નહિ દુનિયાના દેવ. ૫

ફાલગુણી છંદ

મારણમંત્ર સ્વચીત ક્ષમા, મનમોહન મંત્ર રુદી ચતુરાઈ;
સ્તંભનમંત્ર સદા સનમાન, પ્રકર્ષણમંત્ર સ્નેહ સચાઈ. ૬

એમ ઉચોગિપણુંજ ઉચાટન, વાણિ મલી વશકારક માર્દ;
અન્ન સજીવન ઔષધિ છે, દલપત્ત કહે જલ્મમાં અમૃતાઈ.

દલપતરામ

પાઠ ૮મો

કબૂતર

કબૂતર તો તમે બધાંએ લીકાં હશે. કબૂતરખાનામાં
જ્યાણ લોકો દાણા નાખે છે, ત્યારે ત્યાં કબૂતરનાં ટોળેટોળાં
તે ખાવાને માટે આવે છે.

કબૂતર જુદા જુદા રંગનાં હોય છે. કેટલાંક ભુરાશ
પડતા કાળા રંગનાં, ને કેટલાંક મિશ્ર રંગનાં હોય છે.

કબૂતરનું શરીર લાંબું, માથું ગોળ, ચાંચનો ઉપલો ભાગ કમાનાકાર થઈ અણીઆળો, પગ ટૂંકા, ને નખ જખરા હોય છે. એ નખ તે જમીન ખોતરવામાં કામે લગાડે છે.

કબૂતરની પાંખ લાંબી, મજબૂત, ને અણીઆળી હોય છે. તે મરઘીની પેઠે ખોરાક શોધવા નીકળે છે. તેની ઊડવાની શક્તિ જખરી હોય છે. તે જ્યાં જાય છે ત્યાંથી પોતાને રહેવાને ઠેકાણું પાછું કરે છે. પાછું ફરતાં તે ટૂંકામાં ટૂંકો માર્ગ લે છે ને કલાકના ૬૦ માઇલને વેગે ઊડે છે. આ પ્રમાણે તે ઘણું દૂર ને જલદી ઊડી શકે છે.

કબૂતરનાં નરમાદા સાથે રહે છે; પરંતુ ઘણી વાર તેઓ માટી સંખ્યામાં સાથે ઊડે છે. તેઓ ઝાડ પર નિવાસ કરે છે ને ત્યાં માળા બાંધે છે. કેટલાંક કબૂતર ખડકોની બખોલોમાં માળા બાંધે છે. નર ને માદા બંને એક પછી એક ઈંડાં સેવે છે. તેમાંથી એકી વખતે બે બચ્ચાં નીકળે છે.

બચ્ચાં પોતાનો ખોરાક મેળવી શકતાં નથી. તેમનાં માળાપ તેમને માટે અનાજમાંથી દૂધ જેવો પ્રવાહી પદાર્થ લઈ આવે છે અને તેમનાં મોંમાં મૂકે છે.

પાળેલાં કબૂતરને રહેવા માટે વાંસ ઊભા કરવામાં આવે છે, તેની ટોચ પર તેઓ પોતાનો નિવાસ કરે છે; અથવા તારના સળીઆની બાળી બનાવે છે, તેમાં તેઓ રહે છે.

કબૂતર બધી જાતનાં અનાજ ને ફળ ખાય છે. વળી તે ગોકળગાય ને કીડાઓનું બક્ષણ કરે છે.

કબૂતર બીજાં પક્ષીની પેઠે પાણી પીતું નથી; તે પશુની પેઠે પાણી પીએ છે. તે પાણીનો ઘુંટડો બરી માથું ઊંચું કરી, પાણી ઉતારતું નથી; પણ પોતાની ચાંચને પાણીમાં

ડુખાવે છે અને જેટલું જોઈએ તેટલું પાણી એકી વખત પીએ છે.

કેટલાંક કષ્ટતર ઘણાં ચતુર હોય છે. તેઓ ઘણે દર જઈ શકે છે અને સંદેશો લઈ જાય છે. એ સંદેશાનો પત્ર તેમના પગને ઉપલે લાગે બાંધવામાં આવે છે.

મનુષ્ય પોતાના સુખને સારૂ પ્રાણીઓને બંધનમાં રાખે છે ને તેમને સ્વચ્છંદે વિહરતાં અટકાવી તેમના પર જીલ્મ કરે છે. એવા અર્થનાં ‘કલાપી’નાં કષ્ટતર વિષેનાં બે પદો નીચે આપ્યાં છે:—

શિખરિણી

“તને બંધે નાંખ્યું ! દિલ મતલબી કાં મુજ થયું !

અરે તોએ તારું મુજ પર હતું બહાલ અધિકું.

અહો ! તારું હિયું પ્રણયરસભીનું પરગણુ,

હુખી હું હોઉં તો મન રિઝવવા નૃત્ય કરતું.

તને કેદી કીધું, હૃદય મમ પ્રેમે ન સળગ્યું !

હતું સ્વચ્છંદી તું, પરવશ કર્યું મેં અહ પ્રભુ !

મનુષ્યો સંહારી સુખદ રતિબંધો કુદરતી,

અરે ! ભોળાં પ્રાણી ઉપર ચલવે રાજ્ય જીલ્મી.”

પાઠ દ્વિતીયો

અસત્યનું સત્ય, ભાગ ૧લો

એક ગામમાં મૂળશંકર નામે બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તેની પત્ની ગાયન ને વાદનમાં પ્રવીણ હતી. એક દિવસ સંધ્યાકાળે તે બે આનંદમાં ખુલ્લે બારણે બેઠાં હતાં. રસ્તે જતો એક, હરગોવન નામનો માણસ તેના ગાયનથી એટલો

બધેા ખુશ થયેા કે ઘરમાં બેસી તે સાંભળવાની તેણે પતિપત્નીની પરવાનગી માગી. ગાયનના આનંદમાં સહુ મશગૂલ હતાં તે વખતે ગાયનથી આકર્ષાઈ ચોરડામાં એક સર્પ હરગોવનના પગ આગળ લપાઈને બેઠો હતો. અબાણતાં તેના પર હરગોવનનો પગ પડ્યો. તેજ ક્ષણે તે તેને ડંસ્યો ને તે ઝેરી હોવાથી ભેતભેતામાં હરગોવન મૃત્યુવશ થયો.

આ બનાવથી પતિપત્ની ખૂબ ગભરાયાં. તેમને ફીકર થઈ કે પોલીસને ખબર પડશે તો તે આપણને હેરાન કરશે. હવે શું કરવું એમ વિચાર થતાં પત્નીએ પતિને એક યુક્તિ સુઝાડી, તે મુજબ કરવું તેને ઠીક લાગ્યું.

મૂળશંકરે શું કર્યું ? તેણે ને તેની પત્નીએ, બેએ મળીને શખને ઘર બહાર ખેંચ્યું. ખેંચતાં ખેંચતાં તેઓ બે તેને પાસેની શેરીમાં રહેતા એક દાકતર, ડૉ. મોઝીઝને ત્યાં લઈ ગયા. રાત પડી ગઈ હતી ને અંધારું ઘેર હતું. દાકતર સાહેબ ત્રીજે માળે રહેતા હતા. વચલે માળે ને નીચે અંધારું હતું. ઉપર જવા માટે રસ્તાથી ઠેઠ સુંસરા બે દાદર હતા. બેત્રણ વાર દાકતર સાહેબને ધૂમ પાડવામાં આવી એટલે એક નોકરડી ઉપરથી નીચે આવી. મૂળશંકરે તેના હાથમાં બે રૂપિયા મૂક્યા ને કહ્યું, બાઈ, એક દર્દીને આણ્યો છે, દાકતર સાહેબને જલદી બોલાવ.

ડૉ. મોઝીઝ પેસાના ઘેલા હતા. બાઈએ ઉપર જઈ રૂપિયા હાથમાં ખખડાવી હકીકત જણાવી. રૂપિયા બે તરત હાથમાં આવ્યા જાણી દાકતર હર્ષના આવેશમાં એકદમ ઊઠ્યા. બાઈને તેણે કહ્યું, મારી પાછળ દીવો જલદી લાવ. દોડતે પગલે તેઓ નીચે ગયા.

બાઈ દાકતરને ખબર આપવા ગઈ તેજ વખતે મૂળશંકર ને એની પત્નીએ પેલા શબને એક દાદર ચઢાવી તેને મોખરે પહેલે માળે ગોઠવી દીધું ને બંને પલાયમાન થઈ ગયાં.

ડૉ. મોઝીઝ નાસાનાસથી નીચે ઊતરતા હતા, તે અંધારામાં પહેલા દાદર આગળ જેવા આવ્યા કે જોસથી તેમની ઠેસ શબને વાગી ને શબ તે દાદરેથી નીચે પડ્યું. ‘બત્તી, બત્તી’, એમ દાકતરે ખૂમાખૂમ કરી મૂકી. બાઈએ બત્તી આણી ને દાકતરે જોયું તો તેણે એક માણસને મરી ગએલો જોયો. તેને ઘણીજ દિલગીરી થઈ. તે બોલ્યો, અરર ! મારા કયાં ભોગ લાગ્યા કે હું બત્તી વિના ઊતર્યો. ઉતાવળથી ચાલતાં, અંધારામાં મેં દર્દીને પાડી નાખ્યો ! જેની મારે દવા કરવાની હતી તેનો મેં જીવ લીધો ! કેવો બનાવ !

રજોને કાઈ જોશે ને આ માણસને મેં મારી નાખ્યો છે તે વાત જાણશે, એમ ધારી ડૉ. મોઝીઝ શબને ઘરમાં લઈ ગયા. તેની ઊંચી તે જોઈને આભી બની ગઈ. તેણે કહ્યું, અરે ! તમે આ માણસનો કેમ જીવ લીધો ! દાકતરે કહ્યું, અત્યારે એ વાત કરવાનો સમય નથી. ગમે તેમ કરીને આ શબને અહિંથી દૂર કરવું જોઈએ. તેનો રસ્તો સૂઝે તો ઠીક. પત્નીએ કહ્યું, એમાં ગભરાટ પામવા જેવું કંઈજ નથી. ચાલો, આપણે એને ધીમેથી ઉપાડી આપણા ઘરની અગાશીને ખૂણેથી જોડેના મકાનની અગાશીમાં ગોઠવી દઈએ.

શબને સાચવીને જોડેના ઘરની અગાશીમાં ઊભું ગોઠવી દાકતર ને તેની પત્ની છાનામાનાં પોતાના ઘરમાં ભરાઈ ગયાં.

જોડેના મકાનમાં ભોળાભા નામનો ગરાશીઓ રહેતો

હતો. રાત્રે તે એક લગ્નની મિજલસમાંથી પાછો ફર્યો ને તાપને લીધે અગાશીમાં ગયો. ઓરડાના દીવાનો ઝાંખો પ્રકાશ ત્યાં પડતો હતો. તેણે જોયું તો અગાશીમાં તેને માણસ લાગ્યો. તેને અચંબો થયો. તેણે ધાર્યું કે નક્કી કેઈ ચોર હોવો જોઈએ. પણ તે કંઈ નામરદ નહોતો. હિંમત રાખી તે પાછો ઓરડામાં ગયો.

પાઠ ૧૦મે

અસત્યનું સત્ય, ભાગ રજો

ઓરડામાંથી લોળાભાએ એક કડિયાળી ડાંગ આણી. અગાશીમાં પાછા આવી તેણે તે ડાંગ તરત પેલા માણસને મારી.

એકજ ડાંગ પડતાં તે માણસ પડી ગયો. બેત્રણ મિનિટમાં તેને માલમ પડ્યું કે તે માણસ હાલતોચાલતો નથી. તેણે નિસાસો નાખ્યો, શિવ ! શિવ ! મેં શું કર્યું ? આટલા બધા જોરથી ડાંગ મારી મેં ચોરનો જીવ લીધો ! મેં બહુ આવેશ દર્શાવ્યો ! મેં ખૂન કર્યું ! હવે હું ગુનેગાર ઠરવાનો. લાવ, બચવાનો માર્ગ શોધું.

એમ કહી લોળાભાએ શબને ઉપાડ્યું ને પોતાની શેરીને નાકે એક દુકાનનાં પાટીઆં સાથે સાચવીને ઊભું ગોઠવી પોતે ઘરમાં ભરાઈ ગયો.

મધ્ય રાત્રિનો સમય હતો. વ્યસની ને દુરાચારી પુરુષો તે સમયે ભટકતા હોય છે. એવો એક ભગા નામનો કેળી દારૂની ઘેનમાં લથડીઆં ખાતો તે સ્થળેથી ઘેર જતો હતો.

આલતાં આલતાં તેને લથડીઉં આળ્યું તેથી તે ચેલા શબ

પર અથડાયો ને શબ ખસીને તેની પીઠ પર પડ્યું. તેજ ક્ષણે ભગો ચમક્યો. તેને લાગ્યું કે નક્કી કોઈ લૂટારાએ મારા પર હાથ માર્યો હોવો જોઈએ. “ચોર,” “ચોર,” “ઝાલો,” “મારો,” એમ તેણે ખૂમાખૂમ કરી મૂકી ને ઉપરા ઉપરિ મજબૂત લાતો તેની છાતી પર લગાવ્યા કરી.

આ ખૂમરાણથી ચોકીદાર આવી ચઢ્યો ને કેટલાક લોકો પણ જાગી ઊઠ્યા. તેઓએ જોયું તો એક માણસ મૂએલો પડેલો ને પાસે આરેશમાં ને ગલરાટમાં એક દારૂડીઓ. શુનાની વધારે સાળીતીની જરૂર રહી નહિ. બધાંનું એવું મત થયું કે દારૂની ઘેનમાં દારૂડીઆએ ખૂન કર્યું છે. ચોકીદાર તેને ચોકી પર લઈ ગયો.

ભગાને માતની સજા ફરમાવવામાં આવી. એ વાત આખા ગામમાં પ્રસરી ગઈ. ફાંસી દેવાની જગા આગળ લોકોનો જમાવ થયો.

લોખાલાના મનમાં આગ્યું કે આ તો ‘કરડે માંકડ ને માર ખાય ખાટલો’ એવું થયું છે. મારા શુનાને માટે બીજાનો જીવ જાય છે; માટે મારે ખરી હકીકત બહાર કરી તે અટકાવવું જોઈએ. એ વિચારથી તે ફાંસીની જગા તરફ દોડ્યો.

ભગાના ગજાની આસપાસ દોરડું વિટાળાઈ ચૂક્યું હતું ને જ્યાં એને લટકતો મૂકી ઝોલ્યાં ખચડાવવાની તૈયારીજ હતી કે તરત લોખાલા જઈ પહોંચ્યો ને બોલ્યો, સખૂર, સખૂર, શુનેગાર તો હું છું; એ બિનશુનેગાર છે.

લોખાલાએ ખુદ્દી રીતે શુનો કબૂલ્યો ને પોતે જે જગાએ શબ ગોઠવ્યું હતું તે જગા ખતાવી. ન્યાયાધીશની ખાતરી થઈ કે ભગો નિર્દોષ છે ને શુનેગાર લોખાલા છે.

તેણે તેજ ક્ષણે જાગાને છોડી મૂકી ભોળાભાને ગળે દોરડું વિટાળવાનો હુકમ કર્યો.

તરતજ દૂરથી ડા. મોઝીઝ ખૂમ પાડતા આવ્યા, એને છોડી મૂકે, છોડી મૂકે; એ નિર્દોષ છે, ગુનેગાર તો હું છું. તે દાદરેથી ઊતરતો હતો ત્યારે દર્દીને કેવી રીતે ધક્કો લાગ્યો હતો ને તે ત્યાં ને ત્યાં મૃત્યુ પામ્યો હતો અને પછી તેણે પોતાની અગાશીમાંથી જોડેની અગાશીમાં શબને કેવી રીતે ગોઠવી દીધું હતું, તેનું તેણે વર્ણન કર્યું.

આ ઉપરથી ન્યાયાધીશે ડા. મોઝીઝને ગુનેગાર ગણી ભોળાભાને મુક્ત કર્યો. મોઝીઝને ફાંસી દેવાની તૈયારી થઈ, એટલામાં ત્યાં મૂળશંકર બ્રાહ્મણ આવી ચઢ્યો. તેણે કહ્યું, ખરો ગુનેગાર હું છું. મારા દોષને લીધે ત્રણે નિર્દોષ માણસના જીવ ગયા હોત; પણ ઈશ્વરેચ્છાથી તેઓ ખચ્યા છે. મારા ઘરમાં મૃત્યુ થયું છે. મેં ખરી વાત જાહેર ન કરી માટે મને જે ઘટે તે શિક્ષા કરો. બાકી, ખરી હકીકત એ છે કે હું ખૂની નથી, આ માણસ સર્પડંશથી મૂચો છે.

ન્યાયાધીશ—તેની શી ખાતરી ?

મૂળશંકર—મુડદું ચિરાવી ખાતરી કરાવો.

એ ઉપરથી મુડદું ચીરવામાં આવ્યું, તો ખુદલું થયું કે ખૂની તરીકે કોઈ ગુનેગાર નથી. છતાં, અકસ્માતથી નીપજેલું મૃત્યુ જાહેર ન કર્યાથી મૂળશંકર આ અનર્થ—પરંપરાનું કારણ થયો તે બદલ ન્યાયાધીશે તેને છ માસની સાદી કેદ ફરમાવી ને બધાંને કહ્યું, સત્ય હમેશ જાહેર કરવું જોઈએ. અસત્યમાંથી અનિષ્ટ પરિણામો ઉદ્ભવે છે ને સત્યનું સંશોધન તેવી રિચિતિમાં વિકટ બને છે. જે કંઈ

બન્યું હોય તે હિંમતથી ખરેખરે બહાર કાર્યાથી પોતાને તેમજ બીજાને હંમેશા આછી તકલીફ પડે છે. છેવટે પણ તે સત્ય કબૂલ કર્યું, માટે, મૂળશંકર, હું તને છ માસની માત્ર સાદીજ કેદ ફરમાવું છું.

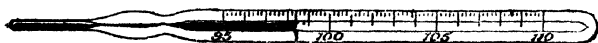
પાઠ ૧૧મો

પારો

સોનું, રૂપું, પિત્તળ, તાંબું, વગેરે ધાતુને ગરમ કરવામાં આવે છે તો ઉષ્ણતાને અમુક અંશે તે દરેક પીગળી જઈ પ્રવાહી બને છે. સાધારણ ગરમીમાં એ બધી નક્કર સ્વરૂપમાં રહે છે. પારો સાધારણ ગરમીમાં પણ પ્રવાહી રૂપમાં રહે છે. એકલો એજ પ્રવાહી ધાતુ છે.

રંગે એ રૂપેરી સફેદ છે. તમે થોડોક પારો લઈ તમારી હાથેલીમાં તેને દબાવશો તો તેના ઝીણા ઝીણા રજકણો થઈ જશે. હાથેલી હલાવશો તો એ રજકણો આમતેમ ઢોડાઢોડ કરશે. આ પ્રમાણે, એ સરી બધા એવો અપજ પદાર્થ છે.

પારો ઘણી ભારે ધાતુ છે. પાણીથી એ ૧૩૩ ગણો ભારે છે. ધાતુઓમાં એના કરતાં સોનુંજ વજનમાં અઢી બધા છે; કારણ કે સોનું પાણીથી ૧૯ ગણું ભારે છે. પારાથી ભરેલા નાના વાસણમાં લોઢાની વસ્તુ-સ્ટીલ પેન કે ચાવી નાખશો તો તે તેમાં તરશે.

ઉપરું ચિત્ર થર્મોમીટરનું એટલે તાપ માપવાની સીસીનું

છે. થર્મોમીટરના નીચલા ભાગમાં પારો હોય છે. એ ભાગ જેને તાવ આવ્યો હોય તેની બગલમાં રાખવામાં આવે તો તેમાંનો પારો તેની ગરમીથી તપ્યાથી પ્રસરે છે. સીસી પર માંડેલા આંક ગરમી દર્શાવે છે. તાવ વગરના માણસના શરીરની ગરમી ૯૮.૪° હોય છે. તેથી જેટલા અંશ (ડિગ્રી) પારો ઉપર જાય તેટલા અંશ માણસને તાવ આવ્યો ગણાય છે.

જરા પછુ ગરમી લાગવાથી પારો વિકાસ પામે છે, તેથી સીસીમાં પ્રસરે છે. આ હેતુથી તાવ માપવાની સીસીમાં પારાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. શરીર પર હાથ મૂકી ગરમી પારખવામાં આપણે ઘણી વાર છેતરાઈએ છીએ. તેટલા માટે આ સીસીનો ઉપયોગ સામાન્ય તેમજ શાસ્ત્રીય થઈ પડ્યો છે.

પારાનો બીજો જાણીતો ઉપયોગ સોનારૂપાને શુદ્ધ કરવાનો છે. ખાણમાંથી કાઢવામાં આવે છે ત્યારે સોનું અન્ય પદાર્થો સાથે મિશ્રિત હોય છે. સોનું ખાણમાંથી નીકળે છે તે રજકણોના રૂપમાં અશુદ્ધ હોય છે. તેને કચરી નાખી પારા સાથે મિશ્રિત કરવામાં આવે છે. પારાનો એક જાણીતો ગુણ એ છે કે તે બીજી ધાતુઓ સાથે મિશ્રિત થઈ જાય છે. તમારા હાથમાં ઢબ્બુ હોય ને તે પર તમે પારો ઘસો તો તે પારો એકદમ તે પર ચઢી જશે ને ઢબ્બુ સફેદ જણાશે. ખાણમાંથી નીકળેલા સોનાના રજકણોને કચરી તેની સાથે પારો મેળવતાં પારો સોનાના રજકણો સાથે એક થઈ જાય છે અને અશુદ્ધ સોનામાં રહેલા માટી જેવા બીજા પદાર્થો બુદ્ધા પડી જાય છે. પછી એ બધું પાણીથી ધોવામાં આવે

છે, એટલે સોનું ને પારો, એ બેના મિશ્ર રજકણો ટકે છે ને કચરો બુદ્ધો પડે છે.

ત્યાર બાદ પારો સાથે મિશ્ર થએલું સોનું ધીમે ધીમે ગરમ કરવામાં આવે છે, એટલે પારો ઊડી જાય છે ને સોનાનો ગટ્ટો થઈ રહે છે. પારો તપે છે એટલે વરાળની પેઠે ઊડી જવાનો તેમાં શુષ્ક આવે છે.

પારો હવામાં પણ વપરાય છે. એ અનેક રીતે ઉપયોગી થાતુ છે.

પાઠ ૧૨મો

છપ્પા

સપુતકપુત

કપુત કેહેવાય તેહ, નિજ ઉદ્યમ જે બોલે;
 કપુત કેહેવાય તેહ, છિદ્ર પોતાનું સ્વોલે;
 કપુત કેહેવાય તેહ, સ્વજનને દુઃસ્વજ કરતા;
 કપુત કેહેવાય તેહ, પેટ પરવશ રહી ભરતા;
 કપુત એવા છે ઘણા, કહેતાં પાર પામું નહીં;
 સામઝ કહે કપુત પુત, કોઈને પેટ પડશો નહીં. ૧

સપુત તેહ કેહેવાય, જે સિધે મારગ ચાલે;
 સપુત તેહ કેહેવાય, અધર્મને જે ટાલે;
 સપુત તેહ કેહેવાય, જે સ્વજનને સુખ આપે;
 સપુત તેહ કેહેવાય, દીનનાં દુઃસ્વઠાં કાપે;
 બઠિ સપુત તેનું નામ છે, જેને પ્રશ્નને પ્રીતે અરચિયા;
 સામઝ કહે સપુત નરે, દામ પરમારથ સ્વરચિયા. ૨

સપુત તેહ કેહેવાય, વેપારથી જોડે ગર્થ;
 સપુત તેહ કેહેવાય, પુણ્ય કરે હરિ અર્થ;
 સપુત તેહ કેહેવાય, ચોરી ચાડી નવ કરતો;
 સપુત તેહ કેહેવાય, અપયશથી રહે ડરતો;
 સપુતને સુખ છે સ્વર્ગમાં, જોતાં સદગુણ અતિઘણા;
 સામઠ કહે આ અવનિમાં, ધન્ય અવતાર તે નરતણા. ૩
 સામઠ

પાઠ ૧૩મો

રાજહંસ, ભાગ ૧લો

ખતક

તમે ફૂકડાનો પાઠ શીખી ગયા છો. બુદી બુદી બાતના ફૂકડા અને કપૂતર, એ ફૂકડાની બાતનાં પક્ષી છે. બુદી બુદી બાતનાં ખતક, હંસ, અને રાજહંસ, એ ખતકની બાતનાં પક્ષી છે.

ફૂકઠાની જાતનાં પક્ષી સ્થળચર છે. તેઓ જમીન ખોતરી ખોરાક મેળવે છે. તેઓ જમીન પર ચાલે છે, દોડે છે, અને બેઠે છે.

હંસ

ખતકની જાતનાં પક્ષી જળચર છે. તેમનાથી જમીન પર ખરાબર ચલાતું નથી; પણ તેઓ પાણીમાં સારી રીતે તરી શકે છે ને બેઠી શકે છે.

ખતકના વર્ગનાં પક્ષીઓમાં રાજહંસ સહુથી મોટું ને ઘણું સુશોભિત પક્ષી છે. ખતક, હંસ, અને રાજહંસનાં ચિત્ર જોશે તો તમને તરત જણાશે કે ખતકના કરતાં હંસ વધારે મોટું ને શોભિતું ને હંસ કરતાં રાજહંસ વધારે શોભિતું પક્ષી છે.

લોકો કેટલાંક પક્ષીને તેમની ઉપયોગિતાને માટે ને કેટલાંકને તેમની ખૂબસૂરતીને માટે પાળે છે. મરઘી, ખતક,

અને હંસણી ઉપયોગી છે. મોરની પેઠે રાજહંસને લોકો તેના સુંદર શરીર માટે પાળે છે. રાજહંસનો દેખાવ બાદ-શાહી છે. રાજ્યાસન પર બિરાજેલો રાજા કે રાણી હોય એવો તે દીપે છે.

રાજહંસ

હંસનું શરીર મોટું ને મહાના આકારનું હોય છે. તેની ગરદન લાંબી હોય છે અને પગ બલકના જેવા, ટૂંકા પણ તેનાથી સહજ લાંબા હોય છે. રાજહંસની ગરદન હંસની ગરદન કરતાં મોટી અને પગ પણ હંસના પગ કરતાં મોટા હોય છે.

ત્રણે પક્ષી તરવામાં કુશળ છે; પરંતુ રાજહંસ અતિ-સુંદર રીતે તરે છે. તે પાણીમાં જોવી સરળતાથી આદ્યું બળ્ય છે કે તેને મન તરવાનું કામ સહેલામાં સહેલું હોય એમ જણાય છે. તેનું હલકું શરીર પાણીની સપાટી પર ખૂચની પેઠે તરે છે અને તેના પહોળા, ચામડીથી સંધા-એલાં આંગળાવાળા પગ પાણી ખસેડવામાં ઉત્તમ હલેસાનું કામ કરે છે. તે ખૂબ વેગથી ને ઇચ્છા પ્રમાણે તરી શકે છે.

જે સ્ત્રીની ચાલવાની ઢબ ઘણી સુંદર હોય છે તેને આપણે હંસગામિની-હંસની પેઠે ચાલનારી કહીએ છીએ.

આપણા દેશમાં રાજહંસનાં પીછાં ખરફ જેવાં શ્વેત હોય છે; પણ ઑસ્ટ્રેલિઆમાં કાળા રાજહંસ થાય છે, તેનાં પીછાંમાંનાં થોડાંજ ધોળાં હોય છે, બાકીનાં તમામ કાળાં હોય છે.

રાજહંસ ઘણું સ્વચ્છ પક્ષી છે. તે પોતાનાં પીછાંની બહુ સંભાળ લે છે. તેનાં પીછાં ઘણાં બહાં હોય છે; તે શરીરને ઘણાં લગોલગ હોય છે ને તેલ જેવાં ચીકણાં હોય છે, તેથી તરતી વખતે તેના શરીરમાં પાણી પેસી શકતું નથી. મોટાં પીછાંની અંદર નાનાં પીછાં હોય છે, તે ઘણાં ઝીણાં ને મુવાળાં હોય છે.

રાજહંસની પાંખ મોટી હોય છે. તેના પગ કાળા હોય છે. તેને પગે ચાર આંગળાં હોય છે, તેમાંનાં ત્રણ આંગળાં ચામડીથી બેડાએલાં હોય છે. તેની આંચ લાંબી, પહોળી, ને શતા રંગની હોય છે ને તેને મથાળે કાળા, મોટા માંઠા જેવું હોય છે.

કેટલાક લોકો હંસ અને રાજહંસનાં પીંછાં તકીઆ,
ઝોસીકાં, અને તળાઈ ભરવામાં વાપરે છે.

પાઠ ૧૪મો

રાજહંસ, ભાગ રજો

બધાં જળચર પક્ષી સ્થળચર પક્ષી જેવા સુંદર
માળા બાંધતાં નથી. હંસણી પોતાનો માળો જમીન પર
બાંધે છે. મરઘીનાં ઈંડાં કરતાં હંસણીનાં ઈંડાં બમણાં હોય
છે. હંસણી ઘણાં ઈંડાં મૂકે છે ને તે પર બેસી તેને સેવે છે.

રાજહંસી પાણીની પાસે જાંચા ઘાસ પર કે ઝાડીમાં
પોતાનો માળો બાંધે છે. તે સૂકી લાકડીઓ ને ઘાસનો
માળો બાંધે છે અને તેને જમીન પર મૂકે છે. રાજહંસી
એ જમીન પર ઈંડાં મૂકે છે ને તે સેવાય છે કે બરચાં
તરત પાણી તરફ દોડી બાય છે. એ કામ તેને શિખવવું
પડતું નથી.

બતક કરતાં હંસ જમીન પર વધારે વખત ગાળે છે.
કુતરાની પેઠે ચોકી કરવામાં તે ઘણું કુશળ છે અને લાય
દેખે છે કે બૂમ પાડી તેની ખબર આપે છે.

એક એવી વાત છે કે એક અંધ સ્ત્રીને ચાંચ વડે
તેણે હુમલું આવી હંસ દર રવિવારે દેવળમાં દોરવી જતો
હતો. ત્યાં તે તેની વાટ જોતો અને પ્રાર્થના પૂરી થઈ
રહેતી એટલે પાછો ઘેર લઈ જતો હતો.

નળદમયંતીની વાત તમે જાણો છો. તેમાં હંસે નળનો
સંદેશો દમયંતીને ને દમયંતીને સંદેશો નળને કહ્યો હતો.

કેટલાક સિપાઈઓએ હંસણી પાળી હતી, તે હમેશ તૈમની સાથે કસરત કરતી અને તેમને મોખરે ફૂલ કરતી.

હંસોએ રોમ શહેરને શત્રુના હાથમાં જતું બચાવ્યું. એની પશુ બાત પ્રચલિત છે. કહે છે કે પ્રાચીન સમયમાં જ્યારે શત્રુઓએ રોમ શહેર પર હુમલો કર્યો અને તેની દિવાલ પર ચઢવા માંડ્યું ત્યારે તેઓ એ કામ બહુ છૂપી રીતે કરતા હતા તોપણ તે કેટલાક હંસના બેવામાં આવ્યું. તેઓએ એવી મોટી કીકીઆરી કરી મૂકી કે તેથી રોમન લોકો જાગી જઈયા ને તેમણે શત્રુઓને નસાડી મૂક્યા. આ રીતે હંસો રોમ શહેરના રક્ષણનું કારણ થઈ પડ્યા.

સાધારણ રીતે રાજહંસી ઘણી શાંત પ્રકૃતિની હોય છે; પણ કોઈ તેનાં બચ્ચાંને હેરાન કરવા આવે તો તે સાચી થઈ જાય છે.

રાજહંસ બહાદુર પક્ષી છે. તે પાંખ વડે પોતાનું રક્ષણ કરે છે. એ વડે તે ઘણો સખ્ત પ્રહાર કરે છે અને કુતરાને, કોલાને, ને અરુડને નસાડી મૂકી શકે છે.

હંસની પેઠે રાજહંસ પાણીમાં ઊગેલાં છોડવાનાં મૂળ ને ખી ખાય છે, તેમજ પાણીમાંના કીડા, દેડકાં, ને અજીલાંનું પણ ભક્ષણ કરે છે.

હંસ ને રાજહંસને કમળ બહુ ભાવે છે. તેમને કમળોવાળાં સરોવરમાં રહેવું બહુ ગમે છે. હિમાલયમાં માનસ સરોવર છે, તેમાં વિહાર કરવો તેમને અતિપ્રિય છે એજ આપણા કવિઓ વર્ણવે છે.

બગલાં ઘોળાં હોય છે ને હંસ પણ ઘોળા હોય છે; પણ બગલાંમાં હંસ ને રાંજહંસના જેવી ચતુરાઈ જણાતી નથી. સંસ્કૃત કવિઓ વર્ણવે છે કે હંસમાં દૂધ ને પાણીને છૂટાં કરવાની શક્તિ હોય છે.

પાઠ ૧૫મો

ચાહ, ભાગ ૧લો

ચાહ તો તમે ઘણાખરા રોજ પીઓ છો; પણ એ છોડ ક્યાં ઊગે છે અને ચાહ શી રીતે તૈયાર એ વિષે તમારામાંના બહુ થોડાજ જાણતા હશે.

ચાહનો છોડ થાય છે. એ છોડ મૂળ ચીન ને જાપાનનો છે. હાલ તે હિંદુસ્તાન, સીબીઅન, જાવા, ઑસ્ટ્રેલિઆ, આફ્રિકા, અને અમેરિકાના કેટલાક ભાગમાં પણ જોવામાં આવે છે.

ચાહનો છોડ સ્વાભાવિક રીતે જોવામાં આવે છે, ત્યાં તેનું મોટું ઝાડ થાય છે, તે ૩૦, ૪૦ ફૂટ ઊંચું થાય છે. પરંતુ ચાહને ઉછેરનારાઓ એ છોડને મોટો થવા દેતા નથી. તેને ચારપાંચ ફૂટ જ ઊંચો થવા દે છે.

હારબંધ બી રોપવાથી કે નાના નાના છોડ હારબંધ રોપવાથી ચાહનો છોડ જોવામાં આવે છે. એનાં પાંદડાં લીલાંછમ હોય છે. તે લાંબાં, ચળકતાં, ને છેડે ઢાંતાવાળાં હોય છે. એનાં ફૂલ સફેદ અને ફળ ગોળ હોય છે.

સૂકી ડુંગરની જમીન તેને માફક આવે છે. તેને પુષ્કળ હવા ને અજવાળું જોઈએ છે. ડુંગરોના ઢાળાવોમાં અનાજ જાગી શકતું નથી, ત્યાં એ જોવામાં આવે છે. જે સ્થળે વરસાદ પુષ્કળ વરસતો હોય અને વરસીને ઊધડી જતો હોય, જે સ્થળમાં મૂસળધાર વરસાદ સતત આવ્યા કરી તેને જડમૂળથી ઉખેડી ન નાખતો હોય, તે સ્થળ એ છોડને માફક આવે છે. તે તાપ ને ટાઢ સહન કરી શકે છે. તેને વરસાદ પુષ્કળ (૧૦૦" ઇંચ) જોઈએ છે.

ચાહના છોડની આસપાસ ઘાસ જોવામાં આવે તે તેને સંભાળથી નીંદવું જોઈએ. તેમજ ચાહના છોડને કાળજીથી કાપતા રહેવું જોઈએ.

આપણા દેશમાં હિમાલયમાં, આસામમાં, અને નીલગિરિમાં પુષ્કળ ચાહ પાકે છે.

ચાહનો પહેલો પાક તૈયાર થતાં બેત્રણ વરસ લાગે છે. એ પહેલો પાક ઉત્તમ હોય છે. બીજો પાક બીજાં ત્રણચાર વર્ષમાં થાય છે, તે એનાથી ઊતરતો થાય છે. પાંદડાં વધારે મોટાં ને ખરબચડાં થાય છે. પછી એ છોડો કાઢી નાખી તેને બદલે બીજા છોડો રોપે છે.

ચાહનાં પાંદડાં વર્ષમાં પાંચસાત વાર તોડી લેવામાં આવે છે. જે પ્રદેશમાં ચાહ ઊગે છે, જે રીતે તેને ઉછેરવામાં આવે છે, અને જે ઋતુમાં તેનાં પાંદડાં તોડી એકઠાં કરવામાં આવે છે, તે બધી બાબત પર ચાહની ઉત્તમતા ને અધમતાનો આધાર છે.

પાંદડાં ચૂંટવાનું કામ ઘણા મહીના ચાલે છે. દરેક પખવાડી-એ એ કામ કરવામાં આવે છે. પાંદડાં જોરથી તોડવામાં આવતાં નથી, પણ ધીમેથી ચૂંટવામાં આવે છે. એ ચૂંટવાનું કામ બેરાંછોકરાં કરે છે. તેઓ એક છોડથી બીજે છોડ જઈ એક એક પાંદડું ચૂંટે છે.

પાંદડાં ચૂંટવામાં ઘણી સંભાળ રાખવી પડે છે. દરેક પાંદડું આંગળી ને અંગૂઠાથી ધીમેથી એવી રીતે ચૂંટવું પડે છે કે તેથી તે પાંદડાને તેમજ તેની નાજીક ડાળીઓને નુકસાન ન થાય.

એ લીલાં ચૂંટેલાં પાંદડાંને કથરોટ જેવા છાછરા વાસણમાં ખુદલી હવામાં સુકવવામાં આવે છે. સુકાયા પછી હાથે કે યંત્રે એના વીટા કરવામાં આવે છે. પછી અંગારા પર મોટી તાવડી મૂકી તેમાં એને ધીમે ધીમે સેકવામાં આવે છે.

ચાહનાં પાંદડાં લીલાં ને કાળાં, બે જાતનાં હોય છે. ઝાડ પરથી ચુંટાએલાં તાજાં પાંદડાં લીલાં હોય છે. જે

પાંદડાંને લીલાં રાખવાં હોય તેને જલદી સુકવવામાં ને સેકવામાં આવે છે. જે પાંદડાંને કાળાં કરવાં હોય તેને ધીમે ધીમે સુકવવામાં આવે છે ને વધારે વાર સેકવામાં આવે છે.

પાંદડાં અંગારા પર સેકવામાં આવે છે; કેમકે ચૂલા પર મૂકવાથી ધુમાડો નીકળે તો ચાહની સોરમ બગડી જાય.

એક હજારથી વધારે વર્ષ થયાં ચીના લોકોમાં ચાહ સામાન્ય, પીવાની વસ્તુ ગણાય છે. હાલ ચાહનું પાન દુનિયાની અર્ધી વસ્તીમાં પ્રસરેલું છે. આખી દુનિયામાં ચાહનો જેટલો પાક થાય છે તેનો નવ દશાંશ હિંદુસ્તાન ને સીલોનમાં થાય છે.

પાઠ ૧૬મે

ચાહ, ભાગ રળે

ચાહનાં પાંદડાંને ઉત્તમ દેખાવ આપવાનું કામ ઇંગ્લંડમાં થાય છે. પાંદડાંને પેટીમાં ભરી વહાણોમાં ચઢાવી ઇંગ્લંડ મોકલવામાં આવે છે. ચાહની સોરમ બગડે નહિ માટે પેટીને સીસાનાં પતરાંમાં ઉતારવામાં આવે છે. દરેક પેટીમાં આસરે અઢી મણ ચાહ ભરેલી હોય છે.

ચાહના છોડની ડાળીને છસાત પાંદડાં આવે છે. તે લાંબાંટૂંકાં હોય છે. ટૂંકાંમાં ટૂંકું અર્ધો ઇંચ ને લાખાંમાં લાંબું ચાર ઇંચ હોય છે. દરેક પાંદડાંને જુદું નામ આપવામાં આવે છે. ‘પીકો,’ ‘પીકો સુચાંગ,’ ‘પુષ્પિત પીકો,’ અને ‘કાંગો,’ એવાં નામ પાંદડાંને આપવામાં આવે છે.

બધાં પાંદડાં, નાનાંમોટાં, સાથેજ ચુંટાય છે. સુકવત્તી વખત તેના વર્ગ પાડવામાં આવે છે. પછી તેને નાનીમોટી ચારણીમાંથી કાઢવામાં આવે છે, એટલે તેના કદ પ્રમાણે વર્ગ થઈ જાય છે. મોટાં પાંદડાંને કાપવાના સંચામાં મૂકી નાનાં કરવામાં આવે છે.

એક સંચો એવો હોય છે કે તેમાં લોહચુંબક રાખવામાં આવે છે. આથી જે ખીલા ને લોહના કે ખીજા ધાતુના જે કકડા, પાંદડાં પેટીમાં ભરનારની બેઠરકારીથી આહની પેટીમાં આહલેગા એકઠા થયા હોય છે, તે બધા જુદા પડી જાય છે.

ચીન, જાપાન, ને ખીજા પૂર્વ દેશોમાં એકલી આહ પીવામાં આવે છે. તેમાં દૂધ કે ખાંડ નાખવામાં આવતી નથી. રશિયામાં દૂધ ને ખાંડને બદલે આહમાં લીંબુનો રસ નાખવામાં આવે છે.

ઇંગ્લંડમાં આહનાં પાંદડાં પ્રથમ ગયાં ત્યારે આહ કેવી રીતે તૈયાર કરવી તેનું લોકોને જ્ઞાન નહોતું; તેથી તેઓ પાંદડાંને ઉકાળતા ને તે ઊકળે એટલે પાણીને કાઢી નાખી પાંદડાં ખાઈ જતા.

આપણા દેશમાં પાણીને ઉકાળી, તેમાં આહનાં પાંદડાં નાખી, ચૂલા પર બેત્રણ મિનિટ રાખી આહદાની જમીન પર ઉતારી દેવામાં આવે છે. પછી તેમાં દૂધ ને ખાંડ કે શાકર નાખી પીવામાં આવે છે. વધારે વાર ચૂલા પર રહેવા દેવાથી આહનો સ્વાદ બગડે છે તેમજ તે પીવાથી નુકસાન થાય છે.

હાલ આપણા દેશમાં ચાહ પીવાનો રિવાજ બહુ પ્રસર્યો છે. શહેરોમાંજ નહિ, પણ ગામડાંમાં પણ એ રિવાજ દાખલ થયો છે. અભ્યાગતનું સન્માન કરવામાં એ સાધારણ પાન થઈ પડ્યું છે. અગાઉ પાનસોપારી અપાતાં તેની સાથે હવે ચાહ દાખલ થઈ છે. પરંતુ, ચાહ પીવાથી જઠરાગ્નિ મંદ થાય છે અને શરીરને નુકસાન થાય છે, એવું મત હાલ દાકતરો ને વૈદ્યો દર્શાવે છે.

પાઠ ૧૭મે

ખાવાપીવા વિષે સલાહ

શરીરને તંદુરસ્ત અને બળવાન રાખવાને માટે સારો ખોરાક સારા પ્રમાણમાં દરેક જણે લેવો એ એની શરીર પ્રતિ કરજ છે; પણ તે કરજ બરાબર કેમ અદા કરવી તે વિષે બાળકોને સ્વાભાવિક રીતે પૂરતું જ્ઞાન હોતું નથી. તેઓ સમજતાં નથી કે ‘અન્ન જીવાટે ને અન્ન મારે’. તેમને વારંવાર ખાવાનું, કેટલીક વાર સ્વાદ લાગે તો જરૂરથી વધારે ખાવાનું, અને કેટલીક વાર ભૂખખાતર ખાવાનું નહિ, પણ ખાવાખાતર ભૂખ કરવાનું પણ મન થાય છે.

નિયમિત અંતરે લેવાતો મિત આહારજ ઇષ્ટ છે. માણસે એક વખત ખાધા પછી એટલે અંતરે ખાવું કે તેથી પાચનક્રિયાને વાંધો ન આવે કે થાક ન ચઢે. સાધારણ રીતે પેટ ભરી ખાધેલો ખોરાક પચતાં સુમારે ચાર કલાક થાય છે.

ખોરાક ખાધા પછી માણસે પાચન કરનારા અવયવોને પોતાની ક્રિયા વિશેષ વિના કરવા દેવી જોઈએ. એક વાર જે કંઈ ખાધું હોય તેની પાચનક્રિયા ચાલુ હોય તે દર્મિયાન બીજી વાર ખાધાથી શરીરને અવશ્ય નુકસાન થાય છે. અર્ધા પચેલા ખોરાકની સાથે પેટમાં નવો ખોરાક દાખલ થાય છે તો પાચનશક્તિને હાનિ થાય છે.

શરીરના બીજા અવયવને જેમ આરામ જોઈએ છે, તેમ પાચનક્રિયા કરનારા અવયવોને પણ કામ પછી આરામ જરૂરનો છે. આરામ મળ્યા પછી એ અવયવો પાછી પોતાની ક્રિયા શરૂ કરે તો તેવી રીતે થતી ક્રિયા સહેલાઈથી ને સારી થાય છે. ખોરાક પૂરો પચતાં ઉપર કહ્યા પ્રમાણે સુમારે ચાર કલાક જોઈએ ને તે પછી પાચનક્રિયા કરનારા અવયવને સુમારે એક કલાકનો આરામ જોઈએ. એટલે પેટ ભરીને ખાધા પછી માણસે પાંચ કલાક વીત્યા પહેલાં ખાવું એ ઇષ્ટ ન ગણાય.

કેટલો આહાર મિત ગણાય ને કેટલો ન ગણાય એ વ્યક્તિ વ્યક્તિના તફાવત પર આધાર રાખે છે. પુખ્ત ઉમરના માણસને ખોરાક વધારે જોઈએ; પણ બાળકને વધારે વાર ખોરાક જોઈએ. બેઠી જિંદગીવાળા માણસ કરતાં ફરતા, પ્રવૃત્તિવાળા માણસને ખોરાક વધારે જોઈએ, એ દેખીતું છે. પરંતુ તેની સાથે એટલું સમજવાનું છે કે માણસ કંઈ ખાવાનેજ માટે સર્જાયો નથી. ખાધા વિના જીવન જિવાય નહિ ને ખાવું એ આવશ્યક છે, છતાં ખાવાની મઝાખાતર ખાવું એ ઇષ્ટ નથી. ખાધાનો ગુણ થાય તેટલા માટે આહાર મિત રાખવો જોઈએ.

વળી ખાધેલું બરાબર પચે તેટલા માટે માત્ર મિત ખાવું જેમ જરૂરનું છે તેમ બરાબર ચાવીને ખાવું તેટલુંજ જરૂરનું છે. અર્ધચવિત દશામાં જે ખોરાક જઠરમાં પ્રવેશ કરે તો પાચનક્રિયા કરનારા રસો તેના પર રાસાયણિક ક્રિયા કરી શકતા નથી. કેટલાકને ખૂબ ઉતાવળે ખાવાની આદત હોય છે, તે ખોટી છે. બરાબર ચાવીને ખાવું ને ધીમે ધીમે ખાવું, એ બંને સરખી રીતે કામનાં છે.

વળી ખાતી વખત નિશ્ચિત ને આનંદી સ્વભાવ રાખવાની જરૂર છે. જે માણસ ખાતાં વિચારમગ્ન થાય કે ઉદાસી ધારણ કરે તેના કરતાં આનંદથી ભોજન કરનાર માણસ વધારે આરોગ્ય અનુભવે છે.

કેટલાક માણસો ખાતાં ખાતાં ખૂબ પાણી પીએ છે. પાચનક્રિયા કરનારા જઠરમાંના રસો પર ખૂબ પાણી પડે તો તેથી તેની શક્તિ નિર્બળ થઈ જાય છે ને ખોરાક પર તેની જેવી અસર થવી જોઈએ તેવી થઈ શકતી નથી. ભોજનને અંતે તેમજ મધ્યમાં ખૂબ જળ પીવું તે વિષ બરાબર છે.

પાણી પીવાના સંબંધમાં નીચેની સૂચનાઓ ઘણી ઉપયોગી છે:—

માત્ર પીવાની ખાતર પાણી પીશે નહિ. તરસ્યા થાઓ ત્યારેજ પીજો.

આહારની તરત પહેલાં પાણી પીશે નહિ. અલબત્ત, થોડું પાણી ખાતાં કે તરત પછી ખોરાક પચાવવામાં મદદ કરે છે; પણ પાચનક્રિયા કરનારા રસોની શક્તિ નાબૂદ ન

થાય માટે તે બહુ થોડુંજ પીવું જોઈએ. જોરાક જેમ કઠણ વધારે તેમ પાણી વધારે હોય તેા નીલે.

બહુ મોટા ઘુંટડાથી ને એકી વખત ઘણું પાણી પીવું એ ઇષ્ટ નથી.

પાઠ ૧૮મો

ભીષ્મ પિતામહ, ભાગ ૧લો

શંતનુ નામે હસ્તિનાપુરના મહાપ્રતાપી ચંદ્રવંશી રાજા હતા. એઓ ગંગાને પરણ્યા હતા. એમને દેવવ્રત નામે પુત્ર થયા, તેમને ગંગાએ ઉછેર્યા. વસિષ્ઠ ઋષિ પાસેથી તેઓ બધા વેદ અને વેદાંગ શીખ્યા, તેમજ ધનુર્વિદ્યા પણ પ્રાપ્ત

કરી દેવરાજસમાન થયા. જે વિદ્યા શુકાચાર્ય અને બૃહરપતિ જાણતા હતા તે બધી તેઓ શીખ્યા. પરશુરામ તથા દશરથના પુત્ર રામ જે સર્વ અસ્ત્રશસ્ત્રવિદ્યા જાણતા હતા તે સર્વ તેમણે સંપાદન કરી. તેમણે રાજધર્મનું પણ સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવ્યું. આવી રીતે કેળવીને ગંગાએ પોતાના પુત્ર દેવવ્રતને શંતનુને સોંપ્યા.

એક દિવસ શંતનુ મૃગયા કરવા નિકળ્યા. તેઓ એક વનમાં આવ્યા ત્યાં સર્વત્ર પ્રસરી રહેલી ગંધનું કારણ જાણવા તેઓ આમતેમ ફર્યા. એવામાં તેઓએ એક માછીની પુત્રી જોઈ. તેનું અલૌકિક દેવરૂપ અને મધુર ગંધ જોઈ તેઓ તેનાથી મોહિત થયા. રાજ માછી પાસે ગયા અને તેની આ પુત્રી સત્યવતીની માગણી કરી.

માછીએ કહ્યું, મહારાજ ! હું મારી પુત્રી સત્યવતીને એક શરતે આપને પરણાવવા તૈયાર છું; તે એ કે એનાથી આપને જે પુત્ર થાય તે આપની પછી રાજ થાય.

રાજા કન્યાને ષરણુવાને અત્યુત્સુક હતા, તોપણ તેઓ એવું વચન આપી શક્યા નહિ. તેઓ રાજધાનીમાં પાછા ફર્યા; પરંતુ તેમનું ચિત્ત એ કન્યામાં આસક્ત થયું હતું, તેથી તેઓ એના એજ વિચારમાં નિમજ્ન રહ્યા. કોઈ પણ રાજકાર્ય પર તેમનું ચિત્ત ચોંટયું નહિ અને દિવસે દિવસે તેઓ લેવાતા ગયા.

આનું કારણ જાણવા દેવવ્રત પિતા પાસે ગયા અને તેમને વિનંતિ કરી પૂછ્યું, તમે દરરોજ શોકમાં અસ્ત થએલા દેખાઓ છ. એ શોકનું કારણ શું છે તે જાણવા હું ઇચ્છું છું કે તે જાણ્યા પછી તેનો ઉપાય થાય.

શંતનુએ કહ્યું, વત્સ ! ખરેખર, હું હ્રમેશ ચિંતામાં ને ચિંતામાં રહું છું. મારે તું એકજ પુત્ર છે અને એક પુત્ર તે પુત્રમાં નથી. ‘એક દીકરો તે દીકરામાં નહિ ને સો રૂપીઆ તે પુણ્યમાં નહિ’, જેમ એક આંખ તે આંખમાં નથી, તેનો નાશ થયે શરીરનો નાશ થાય છે, તેમ એક પુત્ર તે પુત્રમાં નથી. તેનો નાશ થયે કુળનો નાશ થાય છે. આથી હું ચિંતામાં રહું છું.

પછી દેવવ્રતે રાજાના સારથિને કહ્યું, તમે પિતાનો કઈ સ્ત્રીને વિષે ભાવ છે તે શોધી કાઢી મને તે જણાવો.

સારથિએ તપાસ કરી દેવવ્રતને કહ્યું, ભાઈ ! એક માછીની કન્યામાં રાજાનું મન લાગ્યું છે. તેનો પિતા તેને એવી શરતે પરણાવવાનું કહે છે કે એનાથી જે પુત્ર થાય તે રાજાની પછી ગાદીનો વારસ થાય.

આ હકીકત સાંભળી દેવવ્રત તે માછી પાસે ગયા અને તેને કહ્યું, હું સત્ય બોલું છું; તું કહે છે તેજ પ્રમાણે થશે; સત્યવતીથી રાજાને જે પુત્ર થશે તે અમારો રાજા થશે.

માછીએ કહ્યું, તમે કહો છો તેની મને ખાતરી થાય છે; પણ તમને પુત્ર થાય તો કદાચ તેને રાજ્ય મળે, એટલો મને સંશય રહે છે.

દેવવ્રતે કહ્યું, હે દેવો ને સર્વ રાજાઓ ! સાંભળો. મેં રાજ્ય તો તમનું છેજ. હું નિરંતર પ્રહાર્યય સેવીશ. હું કદી અસત્ય બોલ્યો નથી ને બોલતો કે બોલવાનો નથી; માટે હે માછી ! હવે તું તારી સત્યવતી કન્યા મારા પિતાને આપ.

આ બચાનક પ્રતિજ્ઞા સાંભળી માછીએ પોતાની પુત્રી

શંતનુ રાજાને પરણાવવાનું કબૂલ કર્યું. તે દિવસથી દેવવ્રતનું નામ લીધમ પડ્યું, કેમકે તેમણે પિતાને માટે નિરંતર બ્રહ્મચર્ય વ્રત પાળવાની ભયંકર પ્રતિજ્ઞા કરી.

કન્યાને રથમાં બેસાડી લીધમ હસ્તિનાપુર લઈ ગયા અને પિતાને બનેલી હકીકત કહી. રાજા પુત્ર પર બહુ પ્રસન્ન થયા અને તેમને આશીર્વાદ દઈ સત્યવતી સાથે તેમણે લગ્ન કર્યાં.

ધન્ય છે લીધમને! એમણે પિતાના સુખને અર્થે પોતાના સુખનો ભોગ આપી, ઉપનિષદમાં કહ્યું છે તેમ પિતાને દેવ ભરીકે માની નમુનાદાર અલૌકિક પિતૃભક્તિ દર્શાવી, લીધમ પિતામહ નામની સાથે જોડાએલી અમર કીર્તિ પ્રાપ્ત કરી.

પાઠ ૧૯મે

લીધમ પિતામહ, ભાગ ૨જો

શંતનુને સત્યવતીથી ચિત્રાંગદ ને વિચિત્રવીર્ય એવા બે પુત્ર ઉત્પન્ન થયા. શંતનુના મરણ પછી ચિત્રાંગદ રાજા થયો અને તેના પછી વિચિત્રવીર્ય ગાદીએ આવ્યો. તે બાળક હતો, તેથી રાજ્યકારભાર લીધમ અલાવતા હતા. તે મોટો થયો એટલે લીધમનો વિચાર તેનું લગ્ન કરવાનો થયો. એવામાં કાશિરાજને ત્રણ પુત્રી હતી, તેમનાં લગ્ન માટે તેણે સ્વયંવર રચ્યો હતો. એ સ્વયંવરમાં લીધમ ગયા.

લીધમને સ્વયંવરમાં જોઈ દેશદેશથી આવેલા રાજાઓએ ભ્રમને તિરસ્કાર કર્યો. એ વૃદ્ધ થયો છે; એને પળીઆં આવ્યાં છે; છતાં એ નિર્લજ્જ થઈ સ્વયંવરમાં શું આવ્યો

છે ? જીવનપર્યંત હું બ્રહ્મચારી રહીશ એવી એણે મિથ્યા પ્રતિજ્ઞા કરી છે ! આવી પરસ્પર વાતો કરી રાજાઓએ ભીષ્મને નિંધા.

આ સાંભળી ભીષ્મને ક્રોધ ચઢ્યો. એમણે સ્વયંવરમાં આવેલા રાજાઓને તેમજ કાશિરાજને કહ્યું, જુઓ, હું રથમાં બેસાડી ત્રણે કન્યાઓને લઈ જાઉં છું. શક્તિ હોય તો લડવા તૈયાર થાઓ. બધા રાજાઓ લડવા ઊભા થયા. ભીષ્મે અદ્વિતીય પરાક્રમથી સર્વેને હરાવ્યા અને રથ હાંકી ચાલવા માંડ્યું. એવામાં સાલ્વ રાજાએ તેમને ખૂમ પાડી અટકાવ્યા. એ રાજા બળવાન હતો, પણ તે ભીષ્મને પૂરો પડી શક્યો નહિ. તે હાર્યો ને મહામુશીબતે જીવતો નાઠો.

આ પ્રમાણે ભીષ્મ અંબા, અંબિકા, ને અંબાલિકા, એ ત્રણ કાશિરાજની પુત્રીઓને લઈ હસ્તિનાપુર આવ્યા.

અંબાએ કહ્યું, મારો વિચાર સ્વયંવરમાં સાલ્વરાજને વરવાનો હતો.

આ ઉપરથી ભીષ્મે અંબિકા ને અંબાલિકાને વિચિત્રવીર્ય સાથે પરણાવી અને અંબાને સાલ્વરાજને ત્યાં મોકલી દીધી.

પણ સાલ્વરાજે અંબાનો સ્વીકાર કર્યો નહિ. તેણે કહ્યું, તું ભીષ્મથી જિતાએલી છે. અન્યથી જિતાએલીને હું સ્વીકારતો નથી.

અંબા ભીષ્મ પાસે ગઈ અને તેને પોતાની સાથે લગ્ન કરવા વિનંતિ કરી. પરંતુ ભીષ્મ તો બ્રહ્મચારી હતા; તેથી તેમણે તેની માગણી કબૂલ્લી નહિ.

આમ બેત્રણ વાર અંબા સાલ્વ ને ભીષ્મ પાસે ગઈ, પણ

કેઈએ તેને સ્વીકારી નહિ. આથી તેને બીજમ પર ક્રોધ ચઢ્યો. તેણે શિવને આરાધ્યા ને તેમને પ્રસન્ન કરી વરદાન મેળવ્યું કે બીજા જન્મમાં તું બીજમના મરણનું કારણ થઈશ. તે દ્રુપદ રાજાને ત્યાં જન્મ પામી શિખંડી કહેવાઈ અને પાંડવકૌરવોના યુદ્ધમાં શિખંડીએ બીજમના પ્રાણ લીધા.

પાંડુ, ધૃતરાષ્ટ્ર, ને વિદુરને બીજમે ઉછેર્યા હતા. પાંડુ રાજાના સમયમાં બધે કારભાર બીજમજ ચલાવતા હતા.

પાંડવોને અને કૌરવોને બીજમે દ્રોણાચાર્ય પાસે ધનુર્વિદ્યા શિખવી હતી. તેમણે કૌરવોને ઘણી વાર શિખામણ દઈ અનીતિને માર્ગે જતાં વાર્યા હતા; પરંતુ ધૃતરાષ્ટ્રને માહું લાગશે એમ ધારી તેઓ કૌરવોના અનાચાર સાંજ્યા કરતા હતા.

પાંડવકૌરવોના યુદ્ધમાં તેઓ કૌરવના પક્ષમાં રહી પાંડવો સામે લડ્યા હતા; પણ અંતઃકરણથી તેઓ પાંડવોનો જય ઇચ્છતા હતા. એ ઉપરથી ‘કૌરવમાં રહેવું ને પાંડવનો જય વાંછવો’ એવી કહેવત થઈ પડી છે. તેઓ દસ દિવસ બહુ પરાક્રમથી લડ્યા અને છેવટે તેમણે શસ્ત્ર મૂકી દીધાં એટલે શિખંડીએ આવી તેમને ઘા કર્યો.

મરણ થતાં પહેલાં તેમણે બાણશય્યા પર સૂતાં સૂતાં યુધિષ્ઠિરને રાજધર્મ અને મોક્ષધર્મ બહુ સારી રીતે સમજાવ્યા.

તેમણે સત્યજ્ઞો ને બ્રહ્મચર્યનો કઠી ત્યાગ કર્યો નહોતો. તેઓ ધનુર્વિદ્યામાં અત્યંત પ્રવીણ હતા. તેઓ જ્ઞાન અને નીતિના લંડાર હતા. તેઓ બીજમ પિતામહના ગૌરવભર્યા નામથી પ્રખ્યાતિ પામ્યા છે.

पाठ २०मो

भीख

दोहरो

प्रतिष्ठीत जे जंन छे, तेने तो बहु लाज;
करवा आळसने लिधे, भीखारीनूं काज. १

भरे शरीरे कस छातां, थई भिखारी पेट;
जिवतो मूंओ जाणवो, ऊपाडे ते वेठ. २

निज म्हेनतथी मेळवी, जीविश जमि हूं अन्न;
निज म्हेनतथी मेळवी, थइश वळी संपन्न. ३

ए रीते करवा थकी, मारि प्रतिष्ठा छेज;
अभीमान ए राखवूं, टेक न तजवो स्हेज. ४

गुण मोटाई त्यां लगी, ज्यां लागि मागि न भीख;
नीभे त्यां लागि जाच ना, अन्न सदाव्रत धिःक. ५

मनमां नक्की समजवूं, आप सर्व कल्याण;
साचूं निश्चय ऊपरे, उद्यम ऊपर जाण. ६

नर्मद

પાઠ ૨૧મો

કાંગારૂ

ઑસ્ટ્રેલિઆ ખંડ એ પૃથ્વી પર જૂનામાં જૂનો ખંડ છે. હિમાલય અને આલ્પ પર્વતો દરિયામાંથી પૃથ્વી પર જમીનરૂપે હયાતીમાં આવ્યા ત્યાર પહેલાં કેટલાંએ વર્ષો પૂર્વે ઑસ્ટ્રેલિઆ ખંડ સૂકી જમીનરૂપે હયાતીમાં હતો. આ કારણને લીધે ઑસ્ટ્રેલિઆમાં કેટલાંક, એવા પ્રકારનાં પ્રાણી, જાનવર, તેમજ પક્ષી જેવામાં આવે છે કે અન્યત્ર તેવાં જોવામાં આવતાં નથી. કાંગારૂ એ એવું જાનવર છે. એ ઑસ્ટ્રેલિઆ ને તેની આસપાસના બેટોનું જાનવર છે.

એને શરીરે કોથળી હોય છે. કોથળીવાળાં બીજાં પણ પ્રાણી હોય છે. કાંગારૂ એકલુંજ એવું પ્રાણી છે એમ નથી. કોથળીને લીધે એ બીજાં જાનવરથી જુદું પડી જાય છે ને દેખાવમાં વિચિત્ર લાગે છે.

આ કોથળી માદા કાંગારૂને હોય છે. એ તેના પેટ પર હોય છે. એમાં એ પોતાનાં બચ્ચાં રાખી શકે છે. કાંગારૂનું બચ્ચું નાનું હોય છે ત્યારે એવું નિરાધાર હોય છે કે માદાની કોથળીમાં તેનું રક્ષણ આવશ્યક બને છે.

કાંગારૂને ચાર પગ હોય છે. છતાં બીજાં ચાર પગવાળાં પ્રાણીની પેઠે એ ચાલતું નથી એના આગલા પગ ઘણા નાના હોય છે ને પાછલા મોટા હોય છે. આગલા પગ એને ચાલવાના કરતાં હાથ તરીકેના કામમાં વધારે આવે છે. આ કારણને લીધે એ પાછલા પગ પર ફૂટતું ફૂટતું ચાલે છે કે દોડે છે. તેમ કરવામાં એની પૂંછડીની પણ એ મદદ લે છે. એની પૂંછડી એને પગ જેવી કામ લાગે છે. એ બેસે છે ત્યારે પાછલા પગ ને પૂંછડી પર બેસે છે. તે વખત જાણે એ ત્રણ પગ પર આધાર રાખતું હોય એવું જણાય છે.

એ એકી વખતે વીસથી ત્રીસ ફૂટ જેટલું લાંબું ને નવથી દસ ફૂટ જેટલું ઊંચું ફૂટી શકે છે. એ એટલા બધા જલદીથી ફૂટકા મારે છે કે જાણે આગલે પગે જમીનને ઝડકતું ન હોય એવો ભાસ થાય છે, પણ તેમ નથી હોતું. આ દેખાવ એ જલદીથી ફૂટકા ભરે છે તેથીજ ઉત્પન્ન થાય છે.

એનું શરીર જાડું ને કઠણ હોય છે. તે ખાંધ આગળથી સાંકડું ને પેટુ આગળથી પહોળું હોય છે. એનું મોં હરણના મોંને મળતું આવે છે.

એના દરેક પાછલા પગને ચાર આંગળાં હોય છે. તેમાંના એક આંગળાને એક મજબૂત નખ હોય છે, તે વાંકવાળો હોય છે. તેનો એકજ પ્રહાર માણસ પર પડે તો માણસનો જીવ જાય એવો તે જળરો હોય છે.

કાંગાડૂ ઘાસ ખાનાર જાનવર છે. તેથી બીજાં ઘાસ ખાનારાં જાનવરોની પેઠે તે બીકણુ ને શાંત હોય છે. તેના પર હુમલો થાય તો તે નાસી જાય છે. તેમ છતાં આત્મરક્ષણને માટે તેને લડવુંજ પડે તો તે જોરથી લડી શકે છે. તે વખતે તેને તેના પાછલા પગનો નખ બહુ કામમાં આવે છે.

તે એટલું બધું ઘાસ ખાઈ જાય છે કે આસ્ટ્રેલિઆના લોકો તેના આ ત્રાસને લીધે તેનો નાશ કરે છે. તેના માંસનો તે લોકો આહાર કરે છે, તેની ચામડી ઉતારી લઈ તેનું ચામડું બનાવે છે, ને તેનાં ફેંવાંટાં કપડાં બનાવવાના કામમાં લે છે.

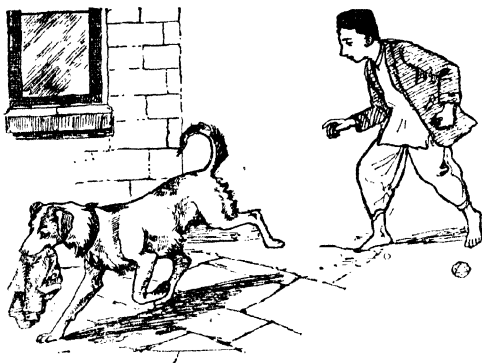
વડોદરાના મોટા બાગમાં તમે કાંગાડૂને સહેલથી જોઈ શકશો. એ કૂદકો મારતું ચાલે છે, તે જોઈ ને કોઈને પણ આનંદ થાય છે. એ ટોળાબંધ રહેનારું જાનવર છે.

પાઠ ૨૨મો

કેળવણીનો પ્રતાપ

એક માણસે પોતાના મિત્રની સાથે શરત કરી કે તમે તમારો રૂપીઓ રસ્તામાં સંતાડી દેશો તો મારો કુતરો તે ખોળી કાઢશે.

આ ઉપરથી પેલા મિત્રે કુતરો જોઈ શકે એમ રૂપીઓ ધૂળમાં દાટ્યો. ખંને જણા કુતરા સાથે આગળ ચાલવા

મંડ્યા. ચાલતાં ચાલતાં થોડેક દૂર ગયા એટલે કુતરાના માલીકે કુતરાને કહ્યું, જા, તો પાછળ. મારો રૂપીઓ પડી ગયો છે તે લઈ આવ.

કુતરાને આ પ્રમાણે રૂપીઓ શોધવા મોકલી તેઓ આગળ ચાલતા થયા.

એવામાં એક ગૃહસ્થ ગાડીમાં બેસી આવતો હતો તેના ઘોડાની ખરીથી તે ભાંયમાં દટાએલો રૂપીઓ જમીન પર નીકળ્યો, તે ગાડીમાં બેઠેલા શેઠના જોવામાં આવ્યો. આ ઉપરથી તે ગાડીમાંથી ઉતર્યો અને રૂપીઓ લઈ તેણે ગજવામાં મૂક્યો.

કુતરો ત્યાં આવી ચઢ્યો હતો. તેણે તે જોયું. તે ગાડી પાછળ પડ્યો અને તેમાં બેઠેલો ગૃહસ્થ જે વીશીમાં ઉતર્યો તે વીશીમાં તેની પાછળ ગયો.

તે ગૃહસ્થે જાણ્યું કે આ કુતરો શેઠથી છૂટો પડ્યો છે ને તેને શોધે છે. કુતરો તેના શરીર પર ફૂંધો; ગૃહસ્થે જાણ્યું કે તે ભારી સાથે ગેલ કરે છે. કુતરો ઘણો શોભિતો હતો, તેથી ગૃહસ્થ તેને જોઈ ને રાજી થયો. તેણે કુતરાને પોતાને ત્યાં રાખવાનો વિચાર કર્યો.

તેણે તેને ખવડાવ્યું અને સૂતી વખત પોતાની સાથે પોતાના સૂવાના ઓરડામાં તેને લઈ ગયો.

તે ગૃહસ્થે પહેરેલાં લુગડાં ઉતારી ખીંટીએ મૂક્યાં, એટલે કુતરાએ તે પર ફૂંદાફૂંદ કરવા માંડી.

ગૃહસ્થને લાગ્યું કે તે અમથો ફૂંદે છે; તેથી તેણે તેને ત્યાંથી આઘો ખસેડ્યો.

પછી કુતરાએ ખારણા આગળ જઈ બસ્યા કર્યું. તે ગૃહસ્થે જાણ્યું કે એને બહાર જતા રહેવું હશે. એમ ધારી તેણે ખારણાં ઉઘાડ્યાં.

પણ તે ગૃહસ્થે ખારણાં ખોલ્યાં એટલે કુતરો તેનું બદન લઈ ચાલતો થયો.

તે ગૃહસ્થ દોડતો દોડતો તેની પાછળ ગયો. તેના બદનના એક ગજવામાં નોટો ને ફીપીઆનું ભરેલું તેનું પાકીટ હતું, તેથી તેને તે જતું રહેવાની ચિંતા થઈ. આ કારણથી તેનાથી દોડાય તેમ ઉતાવળો તે તે કુતરા પાછળ દોડ્યો.

દોડતો દોડતો કુતરો પોતાના માલીકને ઘેર ગયો અને તે ગૃહસ્થ ત્યાં તેની પાછળ ગયો. તે કુતરા પર ખૂબ ચિડવાયો.

કુતરાના માલીકની પાસે આવી તે ગૃહસ્થે ફરિયાદ કરી

કે તમારો કુતરો ચોર છે. મારા પૈસાનું પાકીટ જે બદનમાં છે તે બદન એ મારે ઘેરથી ચોરી લાવ્યો છે.

માલીકે કહ્યું, ભાઈ, મારો કુતરો ચોર નથી. એ તમારું બદન લાવ્યો છે તેનું કારણ એ છે કે એ બદનના ગજવામાં તમારા પૈસા નથી, કોઈ બીજાના છે.

આ સાંભળી તે ગૃહસ્થનો મિત્રજ હાથ રહ્યો નહિ. પરંતુ તે કુતરાના માલીકે તેને શાંત પાડ્યો ને કહ્યું, ભાઈ, ચિડાશો મા. મેં નિશાન કરી મારો રૂપીઓ રસ્તામાં મારા મિત્ર પાસે દટાવ્યો હતો, તે લઈ લઈ તમે ગજવામાં મૂક્યો છે. મારો કુતરો એ રૂપીઓ નક્કી શોધી કાઢશે એવી મેં મારા મિત્ર સાથે હોડ બકી હતી.

આ સાંભળી તે ગૃહસ્થ શાંત થયો. તેણે ગજવામાંથી તે રૂપીઓ કાઢી આપ્યો.

કેવો ચતુર કુતરો ! કેળવવાથી પ્રાણી પણ કેવાં હોશિયાર થાય છે !

પાઠ ર૩મે

પાપી હૃદય

એક ધનાઢય ઝવેરી કેટલાંક રત્ન લઈ વેપારને અર્થે પરદેશ જતો હતો. તેની સાથે એક વિશ્વાસુ નોકર હતો. તે શેઠની પાસે રત્ન છે તે બાણતો હતો.

‘દ્રવ્ય દેખી મુનિવર ચળે’ એ કહેવત પ્રમાણે રસ્તામાં નોકરની દાનત બગડી. તેણે તક સાધી શેઠનીજ તલવાર

વડે શેઠનું ખૂન કર્યું અને તેની પાસેનાં રત્ન લઈ લીધાં. શેઠના થળને ગળે મોટો પથર ખાંધી રસ્તામાં ખાડી આવી તેમાં તેને ઝાકાવી દીધું.

પછી તે એક એવા અજાણ્યા પ્રદેશમાં ગયો કે ત્યાં તેને કે તેના શેઠને કોઈ ઝાળખતું નહોતું.

ત્યાં આરંભમાં તે એક સાધારણ માણસ તરીકે રહ્યો. પછી તેણે ધીમે ધીમે વેપાર કરવા માંડ્યો. પોતાની પાસે ચારેલું દ્રવ્ય હતું તેની મદદથી તેમજ ઉદ્યોગ અને અંતથી તેણે પુષ્કળ પૈસા એકઠા કર્યાં. તેણે એવી સુકિતથી વ્યવહાર ચલાવ્યો કે ત્યાંના લોકોને એમ લાગ્યું કે તેણે ઉઘમ ને પ્રામાણિકપણાથી પૈસા મેળવ્યો છે. મોટા પ્રતિષ્ઠિત શાહુકારોમાં તેની ગણના થઈ અને તેની ઘણી સારી સાખ બંધાઈ.

નવા શહેરમાં તેણે મણિલાલશાહ એવું નામ ધારણ કર્યું. સારા કુટુંબમાં તેનું લગ્ન થયું અને દિવસે દિવસે તેની આબરૂ વધવા માંડી. યોગ્ય ઉદારતાથી અને મીઠી વાણી તથા વિવેકી વર્તનથી તે આખા નગરમાં સહુને વહાલો થયો.

તેની કીર્તિમાં વધારો થવાથી કાલક્રમે તે નગરીના રાજ્યકારભારમાં પણ તેને હાખલ કરવામાં આવ્યો. ખાહોશી અને નિષ્પક્ષપાતને લીધે તે ક્રમે ક્રમે મોટી પાયરી પર ચઢ્યો. આખરે, તે એક મોટો ફોજદારી અમલદાર અને ન્યાયાધીશ થયો. ખીન્ન અમલદારો સાથે બેસીને તે ગુનેગારના સુકર્દમા સાંભળતો અને તેમનો અદલ ઇન્સાફ કરતો. તેથી તે બહુ વખણાતો.

એક દિવસ તે ન્યાયાધીશોના મંડળમાં પ્રમુખ તરીકે બેસી

ઈન્સાફ કરતો હતો. તેની કચેરીમાં એક ખૂનીનું કામ ચાલતું હતું. મુકદ્દમામાં પુરાવો ખનીની વિરુદ્ધ પડ્યો હતો અને ન્યાયાધીશને મદદ કરવા બેઠેલા પંચે ખૂનીને ગુનેગાર ઠેરવ્યો હતો. પ્રમુખ શો ફેસલો આપે છે તે જોવા આખી કચેરી તલસી રહી હતી, એવામાં પ્રમુખનું હૃદય આકુળવ્યાકુળ થઈ ગયું અને તેના ચિત્તનો ગભરાટ તેની મુખમુદ્રા પરથી ખુલ્લો જણાઈ આવ્યો. તે એકદમ ન્યાયાસન પરથી ઊઠ્યો અને કેદીની પાસે જઈને ઊભો.

આ બનાવ જોઈને આખી કચેરી સ્તબ્ધ ને ચકિત થઈ ગઈ. તેણે કહ્યું, સાહેબો, તમે સાંભળીને છક થશો પણ હું ખરું કહું છું કે મેં આ કેદી કરતાં વધારે ઘોર અપરાધ કર્યો છે. મેં વિશ્વાસઘાત સાથે મારા શેઠનું ખૂન કર્યું છે ને તે ત્રીસ વર્ષ છુપાવ્યું છે. પણ ઈશ્વર કેવો ન્યાયી છે ! હું અપરાધીઓને શિક્ષા કહું છું, આજ મારા જેવા અપરાધીને જોઈ માફ હૃદય મને અત્યંત ડંખે છે. હું જ્યારે મારો અપરાધ જાહેર કરી ઘટતી શિક્ષા પામીશ ત્યારેજ એ ડંખમાંથી અંશે પણ મુક્ત થઈશ. સાહેબો, હૃદયનો ડંખ પ્રાણ હરનાર ઝેરના કરતાં પણ વિશેષ મર્મવેધી છે.

એમ કહી, તેણે પોતાના શેઠનું ખૂન કેવી રીતે કર્યું હતું, તેનું શબ કેવી રીતે ખાડીમાં ફેંકી દીધું હતું, અને જે શેઠનો તેના પર પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો તેને ઠગી, વિશ્વાસઘાત કરી, તેનાં રત્ન ચોરી તે વડે તે કેવી રીતે અબળણ્યા દેશમાં વસ્યો હતો, ત્યાં વેપાર કરી સમૃદ્ધ થયો હતો, અને ખૂની છતાં શાહુકારમાં ખપ્યો હતો, તે બધી વાત તેણે નિઃશંક

સવિસ્તર વર્ણવી હૃદયનો ભાર ઓછો કર્યો અને ડંખનું ઝેર કંઈક કમી કર્યું.

તેની સાથેના ન્યાયાધીશોએ તેને તેના ઘોર અપરાધ માટે શિક્ષા ન કરી એટલુંજ નહિ, પણ આટલે વર્ષે તેના પર કોઈ પણ તહોમત મૂકનાર નહોતો તેમજ તેના ગુનાનો કોઈ સાક્ષી નહોતો એવી સ્થિતિમાં તેણે પોતાનાં પાપી કૃત્યો આવી છયોક રીતે ખરેખરા પસ્તાતા હૃદયના શુદ્ધ ભાવથી કબૂલ કર્યો તેને માટે તેનાં વખાણ કર્યો.

કચેરી આ બધું જોઈ રહી બધાને ખાતરી થઈ કે મનુષ્યનું હૃદય કરેલાં પાપ માટે તેને ડંખ્યા વિના રહેતું નથી અને એવાં આકસ્મિક કારણ મળી આવે છે કે તેથી તેના હૃદયમાં ઊંડો રહેલો સંસ્કાર જાગૃત થાય છે, તેનું પાપી હૃદય પાપ કબૂલવા આકર્ષાય છે, અને એ વેદનાથી તેનો મરણનો સમય અત્યંત દુઃખદાયક થાય છે.

પાઠ ૨૪મો

નીલવર્ણી અને રાજકુમાર, ભાગ ૧લો

ચંપાપુરી નામે સુંદર નગરી હતી, તેમાં ચંદ્રસિંહ નામે પરાક્રમી રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે રાજાને વિલાસચંદ્ર નામે એક પુત્ર હતો, તે તેને પ્રાણથી પણ અધિક પ્રિય હતો.

એક દિવસ રાજા કેટલાક નોકરાને લઈ શિકાર કરવા ગયો. વનમાં તેણે એક વિચિત્ર, નીલવર્ણી પુરુષ જોયો. તેના હાથમાં એક મોટી ગદા હતી, તે તે એક લાકડીની ચેઠ

સહેલાઈથી ફેરવતો હતો. તેનું સ્વરૂપ વિકરાળ હતું અને તેને આખે દીલે નીલ રંગના પુષ્કળ વાળ હતા. તે અર્ધો પશુના જેવો જણાતો હતો. તેને જોઈને રાજાના બધા સેવકો ભયભીત થયા. પરંતુ રાજા શૂરવીર હતો. તે કોઈથી ડગે એવો નહોતો. તેણે હિમત પકડી નીલવર્ણીને પકડ્યો અને કેદ કરી, પોતાના મહેલમાં લઈ જઈ મજબૂત પાંજરામાં પૂર્યો.

રાજા પોતાના વિજય માટે મગરૂર હતો. તે દરરોજ પાંજરામાં તેને જોતો. પાંજરાની ફૂંચી તેણે પોતાની વિશ્વાસુ રાણીને આપી હતી અને રાણી તે પોતાની પથારીના ઓસીકા નીચે રાખતી.

રાજા બીજી વાર શિકારે ગયો. જતાં પહેલાં તેણે રાણીને કહ્યું કે પાંજરાની ફૂંચીની સંભાળ રાખજે.

રાજકુમારને પેલા નીલવર્ણી પુરુષને જોવાની પ્રબળ ઇચ્છા થઈ. હાથમાં સોનાનું તીરકામડું લઈ તે પાંજરા પાસે ગયો અને નીલવર્ણીની ડાઘી પંપાળવા લાગ્યો. એટલામાં એકદમ નીલવર્ણીએ પાંજરામાંથી હાથ બહાર કાઢી સોનાનું કામડું લઈ લીધું. રાજકુમારે તેને તે પાછું આપવા બહુ બહુ વીનવ્યો; પણ તેણે કહ્યું, મને પાંજરામાંથી છૂટો કરે તોજ હું તને તારું કામડું આપું.

રાજકુમારે કહ્યું, એ વાત શી રીતે બને ?

નીલવર્ણી જોડ્યો, હું તને તેનો ઉપાય બતાવું છું. અત્યારે મધ્યાહ્ન છે, એટલે તારી મા ઊઘતી હશે. તેની પથારી તળેથી તું ધીમેથી ફૂંચી લઈ લે અને મને છૂટો કર, એટલે તને તારું કામડું મળશે.

રાજકુમારે નીલવર્ણીના કહ્યા પ્રમાણે કર્યું, એટલે નીલ-
ર્ણી પાંજરામાંથી મુક્ત થયો. તે જેવો મુક્ત થયો કે
તરતજ જંગલમાં પોતાના નિવાસમાં દોડી ગયો.

એ નીલવર્ણી પુરુષ મૂળ પશુ ઘણો બેડાળ હતો. સં-
સારમાં તેના પર બહુ દુઃખ પડ્યાં હતાં, તેથી તે સંસાર
છોડી વનમાં રહેતો હતો અને ત્યાં પુષ્પ, ફળ, ને કાળી
આસમાની વનસ્પતિ ખાઈ પોતાનો નિર્વાહ કરતો. ટાઢ-
તડકામાં ઉઘાડામાં રહેવાથી તેનું સ્વરૂપ નીલ વર્ણનું ને
બહામણું થયું હતું.

રાણી ઉંઘમાંથી જાગી કે તરતજ તેણે ઓસીકા તળે
ફૂંચી તપાસી. પરંતુ તેને તે હાથ ન આવી, એટલે તેણે
બધી પથારી ખારીકીથી શોધી. છેવટે, ફૂંચી હાથ ન લાગ-
વાથી તે બેબાકળી બની ગઈ ને લાગલી પાંજરા તરફ દોડી.
પશુ તેણે પાંજરું ખાલી દીકું એટલે તો તે બહુજ ગભરાઈ.
તેણે નોકરોને ખૂબ અડાવ્યા; પશુ બધાએ કહ્યું કે અમે કંઈજ
જાણતા નથી. એટલામાં રાજકુમાર ત્યાં આવી ચઢ્યો. તેણે
રાણીને કહ્યું, મા, એમના પર શા માટે ક્રોધ કરો છો ?
પાંજરું તો મેં ઉઘાડ્યું છે.

આ સાંભળી રાણીની ગભરામણનો પાર રહ્યો નહિ. તે
જાણતી હતી કે રાજાનો સ્વભાવ ઘણો ક્રોધી છે ને ક્રોધના
આવેશમાં તે લીલુંસૂકું બેતા નથી; તેથી રાજકુમારનું રક્ષણ
કરવા તેણે તરતજ પાંચસાત વિશ્વાસુ નોકરોને બોલાવ્યા
અને રાજકુમારને પુષ્કળ દ્રવ્ય આપી તેમને સોંપી દૂર
દેશ વિદાય કરી.

એટલામાં રાજા શિકારથી પાછા ફર્યા અને મહેલમાં પેસતાંજ તેણે પાંજરું તપાસ્યું. પણ તે ખાલી જોયું. તે ક્રોધને લીધે રાતોપીજો થઈ ગયો. તેણે રાણીને બધી હકીકત પૂછી. રાણીએ બનેલી વાત બીતાં બીતાં નિવેદન કરી અને કહ્યું કે કુમારના પ્રાણ બચાવવા મેં ભરોસાદાર માણસો જોડે તેને દૂર દેશ મોકલી દીધો છે.

રાજા ઘણો ચિડવાયો, પણ શું કરે ? ધીમે ધીમે તેનો ક્રોધ ઊતરી ગયો, એટલે તેણે રાણીને કહ્યું, તું જાણતી નથી કે મને મારો પુત્ર મારા હૈયાનો હાર ને આંખની કીકી છે ? એના વાળને પણ હું ધળ કરવાનો નહોતો. તે આ શું કયું ?

એમ કહી રાજાએ કુંવરની શોધ કરવા ચારે દિશાએ માણસો દોડાવ્યા, પણ કુંવરનો કંઈ પત્તો ખાધો નહિ.

પાઠ રપમે

નીલવર્ણી અને રાજકુમાર, ભાગ રજો

રાજકુમારને ચંપાપુરી છોડ્યાને ચાર વર્ષ વીતી ગયાં. એટલો સમય તો તેણે આનંદમાં ગાળ્યો, પણ દુનિયાની ઘટમાળમાં એકલું સુખ કેને મળે છે ? સુખની પાછળ દુઃખ વળગેલુંજ રહે છે. સેવકોની નજર બગડી. તેઓ લોભને વશ થયા; તેથી રાજકુમારનું કાંસળ કાઢી તેની પાસેનું દ્રવ્ય હાથ કરવાને તેમણે વિચાર કયો. પરંતુ માંહોમાંહે ધ્યાન ચવાથી તેઓ પોતાનું દુષ્ટ તરકટ અમલમાં મૂકી શક્યા નહિ.

એવામાં રસ્તામાં રાજકુમારને એક વીર પુરુષ ભેગો થયો. તેણે કહ્યું, તમારી મરણ હોય તો હું તમારી સાથે મુસાફરી કરું. રાજકુમારે ખુશીથી એ વાત સ્વીકારી.

એ વીર પુરુષ પેલો નીલવર્ણીજ હતો. તેણે રાજકુમારને ઓળખ્યો; પણ તેની કાંતિ તદ્દન બદલાઈ ગએલી હોવાથી રાજકુમાર તેને ઓળખી શક્યો નહિ. તેના સ્વરૂપમાં એ અદ્ભુત ફેરફાર નીચે પ્રમાણે થયો હતો.

એક દિવસ નીલવર્ણી ડુંગરમાં ફરતો હતો, એવામાં એક સિદ્ધ કુમારિકાની નજર તેના પર પડી. તેનું પશુ જેવું વિચિત્ર સ્વરૂપ જોઈ તેને ખૂબ હસવું આન્યું. તે એટલા બધા જોરથી હસી કે તેના પેટમાં એક ફાલ્લો થયો હતો અને તેને અત્યંત વેદના કરતો હતો તે ફાટી ગયો. સિદ્ધ કુમારી વેદનામાંથી મુક્ત થઈ, તેથી નીલવર્ણી પર તે બહુ ખુશ થઈ. તેણે તેને એક સુંદર અશ્વ આપ્યો અને પોતાની અદ્ભુત શક્તિમાંની કેટલીક આપી. વળી પોતાની સિદ્ધિને બળે તેણે તેનું ભયાનક, બેડોળ સ્વરૂપ બદલી તેને અત્યંત કાંતિમાન બનાવ્યો. હવે તે નીલવર્ણી મટી દેવસ્વરૂપ બન્યો. તે રૂપ રૂપનો અંગાર થયો. રાજકુમાર આ વાત જાણતો નહોતો તેથી તે ક્યાંથી ઓળખે કે આ વીર પુરુષ તે અગાઉનો નીલવર્ણી છે ?

આ નીલવર્ણી અને રાજકુમાર સાથે મુસાફરી કરતા કરતા દક્ષિણમાં કુસુમપુરી નામે નગરીમાં ગયા. તે નગરીને એક વગડાઉ ઘોડો બહુ હેરાન કરતો હતો. ઘણા માણસો તેના ત્રાસથી નગરી છોડીને ચાલ્યા ગયા હતા. આ નગરીમાં તેઓ આવી ચઢ્યા. ત્યાં તેઓ એક માળીને ત્યાં ઊતર્યાં. રાજકુમારના સેવકોએ

વિચાર્યું કે હવે કુંવરનો ઘાટ ઘડવાનો સમય આવ્યો છે. તેમણે માળીને કહ્યું, અમારા કુંવર તો વાત કરતા હતા કે આવા વગડાઉ ઘોડાને મારવો ને મગતરૂં મસળવું એ સમાન છે.

માળીએ આ વાત તે નગરીના રાજાને કાને પહોંચાડી; એટલે રાજાએ તરત તે રાજકુમારને બોલાવ્યો અને વગડાઉ ઘોડાની હકીકત વર્ણવી કહ્યું કે તમે આ ઘોડાના ત્રાસમાંથી મારી નગરીને મુક્ત કરશો તો હું તમને તેનો સારો બદલો આપીશ.

કુંવરે કહ્યું, ઘોડાને મારવાની મારામાં શક્તિ છે એવી વાત મેં કરી નથી. માળી જૂઠો છે.

પણ રાજાએ તેનું કહ્યું માન્યું નહિ અને હુકમ કર્યો કે તું ઘોડાને મારીશ નહિ તો હું તને મોતની સજા કરીશ.

રાજકુમાર તો ગભરાતો ગભરાતો ઘેર ગયો અને જે બન્યું હતું તે તેણે નીલવર્ણીને કહી સંભળાવ્યું. નીલવર્ણી બોલ્યો, એમાં શી મોટી વાત છે ? ગભરાવાનું કંઈ કારણ નથી. રાજાને જઈને કહો કે કોઈ ચતુર લુહાર પાસે સાધારણ નાળ કરતાં બે ઇંચ વધારે પહોળી નાળ તૈયાર કરાવી આપો અને તેને અણીઆળા ખીલા ઠોકાવી આપો.

રાજાએ તે કામ એક લુહારને સોંપ્યું અને તે લુહારે રાજાની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાર નાળ તૈયાર કરી આપી.

નીલવર્ણીએ તે નાળો પોતાના ઘોડાને ઠોકી અને કુંવરને કહ્યું, બાઈ, હવે તું તૈયાર થા. આ ઘોડા પર સવાર થઈ તું વનમાં જા. જેવો વગડાઉ ઘોડાનો બોબારો તારા સાંભળવામાં આવે કે તું ઝાડ પર ચઢી જશે ને આ અશ્વને છૂટો મૂકી દઈ જે થાય તે ઝાડ પર બેઠો બેઠાં કરશે.

પાઠ ૨૬મે

નીલવર્ણી અને રાજકુમાર, ભાગ ૩મે

નીલવર્ણી ઘોડા પર બેસી શહેર પર ત્રાસ વર્તાવતા વગડાઉ ઘોડાનેા સંહાર કરવા જાય છે એ વાત સાંભળી શહેરના બધા લોકો તેને જોવા નીકળ્યા. તે કુંવરને જોઈ લોકોને દયા આવી કે આ બિચારો અશ્વનો ભોગ થઈ પડશે.

રાજકુમાર વનમાં ગયે: અને જેવો તેણે તે વગડાઉ ઘોડો ખોંખારતો સાંભળ્યો કે પોતાના મિત્ર નીલવર્ણીના કહ્યા પ્રમાણે તે પોતાના અશ્વને છૂટો મૂકી ઝાડ પર ચઢી ગયો.

ઘોડા વખતમાં તે વગડાઉ અશ્વ ત્યાં આવી ચઢ્યો અને ખંને ઘોડા વચ્ચે ભારે યુદ્ધ જામ્યું. વગડાઉ અશ્વે કુંવરના અશ્વને ખૂબ સપડાવ્યો, પણ આખરે રાજકુમારના અશ્વે વગડાઉ અશ્વના મોંમાં ખૂબ જોરથી લાત મારી તેને ક્ષણમાં પૂરો કર્યો.

આ વાતની શહેરમાં ખબર પડી એટલે સર્વત્ર મોટો હર્ષ વ્યાપી રહ્યો. લોકો ઘણા આનંદ પામ્યા અને ઘેરે ઘેર આશ્ચર્ય થઈ રહ્યો.

કુંવર ઘેર આવી નિરાંતે સૂતો. પણ તેની પથારી પાસે એક ભમરો ગુંજન કરતો આવ્યો ને તેણે તેને ઊંઘવા દીધો નહિ. આખરે, પથારીમાંથી ઊઠી તેણે તે ભમરાને હાંકી કાઢ્યો.

રાજાને એ ઘણી રૂપાળી કુંવરી હતી; એકબું નામ સુવર્ણકેશી ને બીજું નામ રજતકેશી. રાજાએ જાણ્યું કે

કુંવરના પરાક્રમનો બદલો પૈસા આપે વળવાનો નથી. બીજી કંઈ રીતે વાળવો તે તેને સૂઝતું નહિ. તેણે કુંવરને બહુ મોટી મોટી આશાઓ આપી હતી તેને માટે તે પસ્તાયો. આખરે, વિચાર કરી તેણે કુંવરને કહ્યું, તું બાણે છે કે મારે બે પુત્રી છે અને તે ઘણી સુંદર છે. બંને કન્યા પુરખા વડે શરીર ઢાંકીને બેસશે. એ બેમાંથી સુવર્ણકેશીને તું બતાવીશ તો હું તને ખુશીથી તે કન્યા પરણાવીશ. પણ તું જો રજત-કેશીને બતાવીશ તો હું તારું માથું કાપી નાખીશ.

આ સાંભળી કુંવર બહુ વિસ્મય પામ્યો. તેણે કહ્યું, રાજાજી, મારા પરાક્રમનો તમે આવો બદલો વાળો છો ? જેવી તમારી ઇચ્છા. ઇશ્વરે ધાર્યું હશે તે થશે. હું પવિત્ર છું તો ઇશ્વર મને ચારી આપશે.

એમ કહી તે ઘેર ગયો અને એ હકીકત પોતાના મિત્ર નીલવર્ણીને તેણે કહી. તેણે કહ્યું, ભાઈ, ગલરાઈશ મા. ઇશ્વર મદદ કરશે. કાલ તું રાજમહેલમાં જજે અને ત્યાં થોડી વાર બંને રાજકન્યા પાસે બેસજે. કાલ જે ભમરો તારી પાસે ગુંજન કરતો આવ્યો હતો તેજ ભમરો સુવર્ણકેશી પાસે ત્રણવાર વાર ગુંજન કરતો જશે અને તેને ઊરાડવા તે હાથ લાગે કરશે. આ નિશાની પરથી તું સુવર્ણકેશીને ઓળખજે.

કુંવર બીજે દહાડે રાજમહેલમાં ગયો. રાજાએ બંને કુમારિકાને પુરખો ઢાંકી બેસાડી કુંવરને કહ્યું, આ બે કન્યા-માંથી તું સુવર્ણકેશીને ઓળખી કાઢ. ખરો પડીશ તો હું તને તે રાજકન્યા પરણાવીશ ને ખોટો પડીશ તો તારું મસ્તક છેદી નાખીશ.

કુંવર ત્યાં બેઠા. કલાકેક થયો એટલે રાનાએ કહ્યું, કેમ,

જાઈ, બહુ વિલંબ થયો. સુવર્ણકેશીને જલદી ઓળખી કાઢ.

કુંવર કહે, રાજાજી, થંભો. કૃપા કરી થંભો. સાંજ પહેલાં ઓળખી ન કાઢું તો માફ માથું કાપી નાખજો.

થોડા વખત થયો એટલે નીલવર્ણીના કદા પ્રમાણે ત્યાં ભમરો ગુંગું કરતો આવ્યો. ને સુવર્ણકેશીની પાસે જઈ તેના માથા પર તેણે ગુંજન કર્યું. કન્યાએ તેને દૂર કરવા હાથ લાગ્યો કર્યો એટલે રાજકુમારે કહ્યું કે આ સુવર્ણકેશી છે.

રાજા તેના પર પ્રસન્ન થયો. તપાસ કરતાં તેને માલમ પડ્યું કે કુમાર રાજવંશી છે. તેણે સુવર્ણકેશીને તેની સાથે ધામધૂમથી પરણાવી અને રજતકેશીને તેના મિત્ર નીલવર્ણી સાથે પરણાવી.

માળી તરફથી સેવકોના કાવતરાની તેમને ખબર પડી એટલે તેમને નોકરીમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા.

થોડે દહાડે અંને ચંપાપુરી ગયા અને ચંદ્રસિંહ તેમને જોઈને બહુ રાજી થયો. નીલવર્ણીએ પોતાની બધી હકીકત રાજાને કહી સંભળાવી.

પાઠ ૨૭મો

વલિવામનસંવાદ

રાગ ગોઢી

કર જોડી પૂછે બલિ, ઋષિ વામન રે;

હવે કહો જથારથ વાત, કીધો મુને પાવન રે. ૧

કવણ ઇચ્છાથી પધારીઆ, ઋષિ વામન રે;

કહો અમ સરગું કાંઈ કામ, કીધો મુને પાવન રે. ૨

वामन वळतुं बोलिया, सुण राय रे;
 अमोए जाण्यो तने उदार, जाण्यो महिमाय रे. ३
 तारी जोड मळे बीजो नहीं, सुण राय रे;
 जोतां त्रण ब्रह्मांड, जाण्यो महिमाय रे. ४
 मारो निवास आखा जगतमां, सुण राय रे;
 ब्रह्मचारीने थुं धाम, जाण्यो महिमाय रे. ५
 ब्रह्मकुल छे माहेरुं, सुण राय रे;
 मारुं वामनजी छे नाम, जाण्यो महिमाय रे. ६
 मातापिता जाणता नथी, सुण राय रे;
 लघु वये पाम्या नाश, जाण्यो महिमाय रे. ७
 वळता श्रीप्रभु बोलिया, सुण राय रे;
 मारे जोइए भोमी त्रण डग, जाण्यो महिमाय रे. ८
 दातार तुं जाणीने आवियो, सुण राय रे;
 कांइ जाचवा तारी पास, जाण्यो महिमाय रे. ९

बल्लण

तारी पास आव्यो जाचवा, जाणी महादाता तुज रे;
 प्रताप तारो थुं वखाणुं, असुर कुळना सुरज रे. १०

प्रेमानंद

પાઠ ૨૮મો

ધ્રુવડ

આપણા દેશમાં ઘણા લોકો કોઈ શુભ કામ કરવાને અવસરે ઘરમાંથી બહાર નીકળતાં શુકન જુએ છે. નિશાળે ભણવા જતાં છોકરાં, કપાળે ચાંલ્લો કીધો હોય એવી સૌભાગ્યવતી સ્ત્રી, કે ગાય સામી આવે તો તે સારો શુકન મનાય છે. વિધવા સ્ત્રી સામી આવે તો તે અપશુકન ગણાય છે. ધ્રુવડ એ અપશુકનીક પક્ષી મનાય છે.

પ્રાચીન સમયમાં ગ્રીક અને રોમન લોકો પણ શુકન જોઈ શુભ કે મોટું કામ કરતા. રોમન સરકારે એવું કામ કરવા માટે અધિકારીઓ નીમ્યા હતા. તેઓ આકાશના ગ્રહોની ગતિ ને પક્ષીઓની કીકીઆરી ને ઊડવું જોઈ શુકન-અપશુકન કહેતા હતા.

બધી પ્રજા ધુવડને અપશુકનીઈ ગણે છે. છાપરા પર ધુવડને ધુધુ બોલતું સાંભળીએ છીએ તો આપણે તેને અપશુકન સમજીએ છીએ. ‘ધુધુ’ એમ બોલે છે તેથી એ પક્ષીનું ધુવડ નામ પડ્યું છે.

શુકન-અપશુકન જોવા એ વહેમ છે. એથી બનવાનો બનાવ મિથ્યા થતો નથી કે ફેરવાતો નથી. કોઈ વાર કાગળું બેસવું ને તાડવું પડવું એની પેઠે બે વસ્તુ આકસ્મિક કારણથી સાથે બને તો મનુષ્યના મનમાં અમુક વહેમ ભરાઈ જાય છે. પરંતુ એવા વહેમ રાખવાથી કંઈ લાભ થતો નથી.

ધુવડ પક્ષી અપશુકનીઈ ગણાય છે તેનું કારણ એવું સમજાય છે કે એ પક્ષી દિવસે જોવામાં આવતું નથી; રાત્રેજ જોવામાં આવે છે; અને એ વિકરાળ ને બેડોળ સ્વરૂપનું છે.

ધુવડની આંખ બિલાડીની આંખને મળતી છે. તે મોક્ષ હોવાથી પ્રકાશનાં ઘણાં કિરણ ગ્રહણ કરી શકે છે, તેથી દિવસે તેનાથી તેજ બમાતું નથી. સંધ્યાકાળે ને રાત્રેજ તે જોઈ શકે છે.

શિકારી પશુની માફક તે રાત્રે શિકાર કરવા નીકળે છે. ઉંદર, કોળ, જંતુ, માછલાં, એ તેના શિકાર છે. તે શિકારને પોતાના પંજમાં પકડે છે અને મજબૂત ચાંચ વડે તેને ફાડી નાખે છે. તેના કાન એવા ચપળ હોય છે કે ચીંચી કરતા

ઉંદરને તે દૂરથી સાંભળી શકે છે. તેના માથામાં બે બખોલ હોય છે, તે તેને સાંભળવામાં મદદ કરે છે. તેના કાન લાંબા હોય છે, પણ તે પીંછાંવાળા ઢાંકણથી ઢંકાએલા હોય છે. તેને ધ્યાનથી સાંભળવું હોય છે ત્યારે તે એ ઢાંકણ ઊંચું કરે છે.

ધુવડની પાંખો એવી હોય છે કે તે ઊડતાં અવાજ કરતી નથી. તે ઊંચું ઊડી જમીન પર ફરતો પોતાનો શિકાર જીએ છે. પછી તક સાધી તે પર તલપ મારી તેનો નાશ કરે છે.

ધુવડ શિકારનું માંસ ખાઈ તેના હાડકાં નાખી દે છે. આથી તેના માળા આગળ ઘણાં હાડકાં નજરે પડે છે.

ધુવડનું શરીર ટૂંકું પણ મજબૂત હોય છે. ઘણી જાતનાં ધુવડ થાય છે, તેમના કદમાં તેમજ આકારમાં ફેરફાર હોય છે. ધુવડનું શરીર સુંવાળાં પીંછાંથી ઢંકાએલું હોય છે. કેટલાંક ધુવડનાં માથાં પર પીંછાં હોય છે, તે શીંગડાં જેવાં દેખાય છે. કેટલાંકને પગે પુષ્કળ પીંછાં હોય છે.

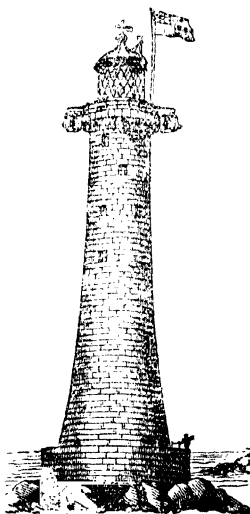
આવું અપશુકનીઉં, દિવસે આંધળું, શિકારી પક્ષી પ્રભુએ શા માટે સર્જ્યું હશે એમ તમને સહજ વિચાર આવશે. પરંતુ કુદરતની બલિહારી છે. કેાઈ પણ વસ્તુ તદ્દન નકામી નથી. વીંછીનું ઝેર ને સાપની કાંચળી પણ આસડના કામમાં આવે છે. ધુવડ પક્ષી ઉંદર, કોળ, ને જંતુનો નાશ કરી ખેતરનો પાક બચાવે છે. આથી ખેડુતને તે બહુ ઉપકારક થઈ પડે છે.

કેટલાક પુરુષો ધુવડની મદદથી પક્ષીઓને પકડે છે. તેઓ ઝાડની ડાળીને ચીકણો પદાર્થ ચોપડે છે અને તે ડાળીની સાથે ધુવડનો પગ બાંધે છે, એટલે તેનાથી ઊડી શકાતું નથી. પક્ષીઓ ધુવડને શત્રુ સમજે છે; કેમકે તે

તેમનો શિકાર કરે છે. જ્યારે તે ઊડી શકતું નથી એમ તેમને લાગે છે ત્યારે તેમની મોટી સંખ્યા તેની પાસે આવી તેને ચંચુપ્રહાર કરવા મંડી પડે છે; એટલામાં ખેતરનો માલીક ત્યાં આવી પક્ષીઓને પકડી પાંજરામાં પૂરી દે છે.

પાઠ રહમો

દીવાદાંડી, ભાગ ૧લો

એક દહાડો સાંજે નવનીત અને તેની નાની બેન ચંદ્રકળા

મુંબઈમાં ચોપાટી પર ફરવા ગયાં હતાં. તેઓ એક પાટલી પર બેઠાં બેઠાં દરિયાની શોભા જોતાં હતાં, એટલામાં ચંદ્રકળાની નજર થોડી થોડી વાર રહીને ઝબકતા એક દૂરના ઊંચા દીવા તરફ ગઈ. તેણે મોટા બાઈને પૂછ્યું, બાઈ, આ દીવો શેનો છે ? અહિં દરિયામાં એ શા માટે કર્યો છે ?

નવનીત—બેન, આપણા શહેરમાં અંધારી રાત્રે બિલકુલ દીવા ન કર્યો હોય તો ચાલતાં ચાલતાં માણસો અથડાય અને તેમને રસ્તો સૂઝે નહિ, તેમ દરિયામાં તું જુઓ છે એવા દીવા ન હોય તો વહાણો ને આગબોટો ખરાબા સાથે અથડાય અને તેથી ભારે નુકસાન થાય.

ચંદ્રકળા—ત્યારે શું આવા દીવા દરિયામાં ઠેકાણે ઠેકાણે કર્યો હશે ? અંધારી રાતે તારાને અજવાળે વહાણવટીઓને દરિયામાં માર્ગ ન સૂઝે ?

નવનીત—બેન ! વહાણવટીઓ પાસે દરિયાના નકશા હોય છે અને એક હોકાયંત્ર હોય છે તેની મદદથી તેઓ જે દિશાએ જવું હોય તે દિશાએ વહાણ હંકારી શકે છે. પરંતુ આવા દીવા ખાસ કારણસર મૂકેલા હોય છે. દરિયામાં કેટલેક ઠેકાણે ખડક હોય છે; કેટલેક ઠેકાણે ખરાબા હોય છે; કેટલેક ઠેકાણે બેટ હોય છે. એવે રથને એક મિનારા જેવો થાંભલો ખાંધવામાં આવે છે ને તેમાં દીવો સળગાવવામાં આવે છે. એને દીવાદાંડી કહે છે. ગામડાના લોકો એને કંડીલિયું કહે છે. આવી ગોઠવણ ન કરી હોય તો દરિયામાં નિર્ભય રીતે વહાણ કે આગબોટ હંકારી શકાય નહિ.

ચંદ્રકળા—બાઈ ! દીવાદાંડીની યોજના તો ઘણી સારી

છે. જેમને દરિયામાર્ગે મુસાફરી કરવી હોય તેમને તો, ખરેખર, એ આશીર્વાદરૂપ છે.

નવનીત—હા, અને દરિયામાર્ગે કંઈ થોડો વેપાર ચાલે છે ? મુંબઈ શહેરમાં એ રસ્તે કેટલો બધો વેપાર ધીકી રહ્યો છે ! માણસની ને માલની આગબોટો કેટલી બધી જાગ્યાવ કરે છે ! તેં આપણે ત્યાંની ગોદી જોઈ છે કેની ? તેમાં કેટલી બધી આગબોટો હોય છે !

ચંદ્રકળા—ભાઈ ! દીવાદાંડીની અગત્ય વિષે તો હું સમજી. એ કેવા દીવા હોય છે, તે કેટલે દૂરથી જણાય છે, અને તે દીવા સળગાવવાની શી ગોઠવણ હોય છે, તે વિષે મને કહો.

નવનીત—બેન, હું તને દીવાદાંડી વિષે બધું જણાવું જેવું ટૂંકામાં કાલે કહીશ.

પાઠ ૩૦મો

દીવાદાંડી, ભાગ રજો

નવનીત—બેન, સાંભળ. દીવાદાંડીઓ ખડકો, ભૂશિરો, રેતીના કિનારાઓ, ખરાબાઓ, અને બારાં પર બાંધવામાં આવે છે. આથી નાવિકોને ભયનાં ઠેકાણાંની તેમજ બારાંની ખબર પડે છે. આ પ્રમાણે જુદી જુદી દીવાદાંડીના જુદા જુદા હેતુ હોય છે.

ચંદ્રકળા—ભાઈ, ત્યારે બધીમાં દીવા પણ સરખા નહિ હોય.

નવનીત—ખરી વાત, બેન, બધા દીવા સરખા હોતા નથી. કેટલાક ૨૦ માઈલ કરતાં વધારે દૂરથી દેખાય છે;

કેટલાક પાંચેક માઇલથીજ જણાય છે. કેટલાક સ્થિર હોય છે; કેટલાક ફરતા હોય છે. કેટલાક ચળકતા ગ્રહ જેવો સ્થિર પ્રકાશ આપે છે. કેટલાક વીજળીના ચમકારાની પેઠે ઝબકતા દેખાય છે, તેથી દરિયા પર ઝગઝગાટ થઈ થોડી વારમાં અંધારું થઈ જાય છે. કેટલાક દીવા ફર્યાજ કરે છે. કેટલાક થોડો વખત પ્રકાશે છે; પછી થોડો વખત પ્રકાશતા રહી જાય છે. કેટલાક, લાલ, લીલા, ને આસમાની રંગના હોય છે. આમ દીવાઓના ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારથી નાવિકો તેને સહેલથી ઓળખી શકે છે. બધા દીવા સરખા હોય તો પોતે ક્યાં આવ્યા છે, બંદર પાસે કે ખડક પાસે, એમાંનું કંઈ નાવિકોને સૂઝે નહિ.

અસલના વખતમાં ભૂશિરો પર દેવતા સળગાવવામાં આવતો. પછી આવી દીવાદાંડી બંધાઈ.

દીવાદાંડી એક મિનારા જેવી ઊંચી હોય છે. એ તળીએથી પહોળી હોય છે ને ઉપર જતાં જતાં સાંકડી થાય છે. કેટલીકનો પાયો ખડકમાંથી ખોદીને કર્યો હોય છે. એ લગભગ ૩૦ ફૂટ સુધી મજબૂત ચણેલો હોય છે. એમાં એક ઉપર એક ચોરડા બાંધેલા હોય છે, તેમાં જફરનો સામાન રાખવામાં આવે છે. છેક ઉપલા ખંડમાં મોટું ફાનસ સળગાવવામાં આવે છે. એ ફાનસમાં ઘણે ભાગે તેલનો દીવો રાખવામાં આવે છે. શહેરની પાસેની દીવાદાંડીમાં ગ્યાસના કે વીજળીના દીવાની ગોઠવણ હોય છે.

દીવાદાંડીમાં ત્રણ માણસ રહે છે; તેમને રહેવાને ચોરડો હોય છે. એક માણસ દહાડો ને રાત તપાસ રાખે છે. કેઈ

વહાણુ જોખમમાં જણાય તો તે ડૂબતાં માણસોને બચાવવાની હોડી માટે તાર કરે છે.

કેટલીક દીવાદાંડીનાં જ્ઞાનસ આસરે ૧૫ ફૂટ ઊંચાં હોય છે. કેટલીકનું અજવાળું પંદરસત્તર માઇલ સુધી પડે છે. કેટલીકમાં એક ઓરડામાં ઘડીઆળ હોય છે, તેમાં એવી યોજના હોય છે કે તેથી જ્ઞાનસ ફરે છે ને દીવો ઝબકતો થાય છે. એક ઓરડામાં દીવાનાં સાહિત્ય હોય છે.

પાઠ ૩૧મો

સ્વદેશરક્ષક કુમારિકા, ભાગ ૧લો

ચૌદમા ને પંદરમા સૈકામાં ઇંગ્લંડ ને ફ્રાન્સ વચ્ચે લડાઈ ચાલ્યા કરતી હતી. તેમાં પંદરમા સૈકામાં એક એવો અણીનો વખત આવ્યો હતો કે તે સમયે અંગ્રેજ લોકો વિજયી થયા હોત તો ફ્રાન્સનું રાજ્ય તેમના કબજામાં આવ્યું હોત. તેમ થયું હોત તો ફ્રાન્સનું રાજ્ય ઇંગ્લંડના રાજ્ય કરતાં મોટું હોવાથી ઇંગ્લંડ ફ્રાન્સના રાજ્યનો એક પેટા ભાગ થયું હોત અને ઇતિહાસનો માર્ગ તદ્દન બદલાઈ ગયો હોત. ફ્રાન્સમાં આવેલા આર્લિઅન્સ શહેરનો ઘેરો ઇતિહાસનું સ્વરૂપ બદલી નાખે એવો એક બનાવ હતો. અંગ્રેજોને એ ઘેરો એક ફ્રેંચ કુમારિકાના પરાક્રમથી ઉઠાવવો પડ્યો. એ સ્વદેશરક્ષક, શ્રી કુમારિકા કોણ હતી ?

એ કુમારિકા જોન ડી આર્ક હતી. ઇતિહાસમાં તે આર્લિઅન્સની કુમારિકા તરીકે પ્રસિદ્ધ થઈ છે. તે મ્યૂઝ નદીને

કિનારે આવેલા ડાંગ્રેમિ ગામમાં ઇ. સ. ૧૪૧૦-૧૧માં જન્મી હતી. તેનાં માબાપ ગરીબ પશુ પ્રામાણિક ખેડુત હતાં. એ

પ્રદેશના લોકો સાદાઈ પણ ધર્મિષ્ઠતા માટે પ્રસિદ્ધ હતા, તેમજ તે જમાનામાં ચાલતા વહેંચોને તેઓ વશ હતા. તે

કુમારિકા સાદી, સદ્ગુણી, અને ધર્મિષ્ઠ હતી. તેને કુદરત પર ઘણો પ્રેમ હતો. પ્રાણી ને પક્ષી જોઈ તે બહુ રાજી થતી હતી. માની પાસે બેસી તે કાંતતી ને સીવતી. ગરીબ ને માંદાંને મદદ કરવામાં તેને બહુ આનંદ લાગતો; અને દેવળના ઘંટ સાંભળી તે અત્યંત ખુશ થઈ ગાંડી જેવી થઈ જતી.

તે વખત ફ્રાન્સ ભયંકર સ્થિતિમાં હતું. ઘણાં યુદ્ધોમાં અંગ્રેજોએ ફ્રેન્ચોને હરાવ્યા હતા અને તેઓ પેરિસમાં દાખલ થયા હતા. તેમણે ઑલિવિઅન્સને ઘેરે ઘાલ્યો હતો.

ફ્રાન્સના રાજા ૭મા ચાર્લ્સની સ્થિતિ ખરેખરી દયાજનક હતી. તેના અમીરોએ તેને તજ દીધો હતો. બર્ગોડિ નામના મોટા પ્રાંતનો અધીશ અંગ્રેજ લોકોના પક્ષમાં હતો. બીજા અમીરો સ્વતંત્ર થવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા. આવી સ્થિતિમાં રાજાની પાસે લશ્કર નિભાવવાના પૈસા ક્યાંથી હોય ? તમામ મુલક પરાધીન સ્થિતિમાં સપડાઈ ગએલો હતો.

પરંતુ આવે કટાકટીને સમયે દેશનું રક્ષણ કરવા દેશને ખૂણે આવેલા એક ગામડાની કુમારિકા બહાર પડી. તે સમયે લોકોમાં એક એવી ભવિષ્યવાણી પ્રસરેલી હતી કે એક કુમારિકા દેશને શત્રુના હાથમાંથી છોડાવશે. આ વાણીની અસર આ કુમારિકાના મન પર થએલી જણાઈ. તેના કહ્યા પ્રમાણે પ્રથમ તેને દેવવાણી સંભળાઈ ત્યારે તેની વય ૧૩ વર્ષની હતી. તે વર્ણુવે છે કે મેં એક મોટો પ્રકાશ જોયો ને એક દિવ્ય વાણી સાંભળી કે તું પવિત્ર અને ભલી થા; પ્રભુ તને મદદ કરશે. જવાબમાં તે કુમારિકાએ હમેશ કુંવારી રહેવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી. ત્યાર પછી તેણે વારંવાર દિવ્ય વાણીઓ

સાંભળી કે તું તારી જન્મભૂમિમાંથી બહાર નીકળ, હથિ-
યાર બાંધી સજ્જ થા, શત્રુને હાંકી કાઢ, અને રાજાને રીમ્સ
શહેરમાં રાજ્યાભિષેક કર. તેણે કહ્યું, હું બાળ કુમારિકા છું.
મને ઘોડે બેસતાં કે લડતાં આવડતું નથી. લશ્કરને કેમ
દોરવવું તે હું જાણતી નથી. જવાબમાં ફરી દેવવાણી થઈ
કે પ્રભુ હયાળુ છે. તે તને મદદ કરશે.

પાઠ ઉરમે

સ્વદેશરક્ષક કુમારિકા, ભાગ રજો

કદી પણ જોવામાં કે સાંભળવામાં આવ્યું ન હોય તેનું
ચિત્ર કલ્પનાશક્તિ મન આગળ ખડું કરે છે. એ શક્તિ પ્રબળ
થાય છે ત્યારે તેના બળથી મનુષ્ય જે જુએ છે કે સાંભળે
છે તે તેને સત્યજ લાગે છે. આ કુમારિકાને પણ તેજ
પ્રમાણે થયું.

પ્રથમ તો તેનું કહ્યું કોઈએ માન્યું નહિ; પણ વખત
જતાં તેના કહેવા પર લોકોને વિશ્વાસ બેસવા માંડ્યો. બે
ગૃહસ્થોએ તેને રાજા પાસે લઈ જવાનું વચન આપ્યું. તેને
માટે તેમણે એક ઘોડો ખરીદ્યો અને તેની ઇચ્છા પ્રમાણે
તેને પુરુષનો પોશાક તેમજ ઉપયોગી સાહિત્ય પૂરાં પાડ્યાં.
પછી તેઓ તેને રાજા પાસે લઈ ગયા.

કુમારિકાની ઉંમર હવે અરાઠ વર્ષની હતી. ગામડાની
ખુલ્લી હવાથી તે હૃષ્ટપુષ્ટ હતી. તે સવારથી સાંજ સુધી
અન્ન ને પાણી લીધા વિના ઘોડા પર સવાર થઈ શકતી
હતી. તેણે માથાથી પગ સુધી સફેદ કવચ પહેર્યું હ

અને તેના માથા પર સફેદ ધ્વજા ઊડતી હતી. આથી તે ખરેખરી દિવ્ય મૂર્તિ જણાતી હતી.

રાજાએ તેને ધર્મસભાને સ્વાધીન કરી અને તેની પાસે તપાસ કરાવી કે તેનામાં જાદુકળા તો નથી કે તે ડાકેણ-પ્રેરિત કે ભૂતપ્રેરિત તો નથી. પરંતુ તે કુમારિકાનું જીવન એવું પવિત્ર હતું કે ધર્મસભાને તેનામાં જાદુકપટની છાયા પણ માલમ પડી નહિ. ધર્માધ્યક્ષે તેના પર એવો આરોપ મૂકતા કે તેને ભૂત વળગ્યું છે, પણ ધર્મસભાને તેમ લાગ્યું નહિ. તેને વારંવાર ચમત્કાર કરવાનું કહેવામાં આવતું ત્યારે તે એટલોજ જવાબ દેતી કે “મને ઑલિઅન્સમાં લઈ જશો એટલે તમે જાણશો. શત્રુઓને ઘેરો ઉપાડવો પડશે અને હું રાજાને રીમ્સમાં રાજ્યાભિષેક કરીશ.”

આખરે, રાજાએ જોન ડી આર્કને લશ્કર સાથે ઑલિઅન્સ મોકલી. કુમારિકાનાં આત્મબળ ને શ્રદ્ધાથી ટ્રેંચ લશ્કર પ્રોત્સાહિત થયું. તેને વિજય મેળવવાની ખાતરી થઈ. એથી ઉલટું, કુમારિકાની વાત સાંભળી અંગ્રેજ લશ્કર હિંમત હારી ગયું. અત્યાર સુધી બધાં યુદ્ધોમાં અંગ્રેજો વિજયી થયા હતા અને ટ્રેંચો પરાજય પામ્યા હતા. આ વખત અંગ્રેજોને આત્મબળની શ્રદ્ધા જતી રહી. વિજય મેળવવાની તેમને આશા રહી નહિ.

બહાદુર કુમારિકાએ સૈન્યને મોખરે રહી અંગ્રેજ દોજ પર હુમલો કર્યો અને અંગ્રેજોને ત્યાંથી ઘેરો ઉઠાડી લેવાની જરૂર પાડી. તે એટલેથીજ સંતુષ્ટ થઈ નહિ. પોતાની પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે તેણે આર્લ્સને રીમ્સ લઈ જઈ રાજ્યાભિષેક કર્યો.

આત્મબળ શું કરી શકતું નથી ? તેનો પ્રભાવ અલૌકિક છે. આત્મબળ વડે મનુષ્ય અન્યને સ્વાધીન કરે છે અને તેની પાસે ધારે છે તે કરાવે છે.

પાઠ ૩૩મો

સ્વદેશરક્ષક કુમારિકા, ભાગ ૩જો

જે કાર્ય કરવાની ઈચ્છા તરફથી પ્રેરણા થએલી તે કુમારિકા માનતી હતી તે કાર્ય તેણે પરિસમાપ્ત કર્યું, એટલે તે પોતાને ગામ જવા તૈયાર થઈ. પણ રાજાને તેના બળનો લોભ લાગ્યો, તેથી તેણે તેને તેમ કરવા દીધું નહિ. તેને લશ્કરમાં જારી રાખવાનો હુકમ કરવામાં આવ્યો. પણ હવે તેને આત્મબળમાં શ્રદ્ધા રહી નહોતી. તેણે યુદ્ધમાં ભાગ લીધો; પરંતુ તેનું પરિણામ અગાઉ જેવું નિશ્ચિત આવ્યું નહિ.

બર્જીડિનો અધીશ અંગ્રેજ લોકોના પક્ષમાં હતો. અંગ્રેજના ને તે અધીશના લશ્કરે એક શહેરને ઘેરા લીધો, તેને છોડવવા જોઈ ડી આર્ક લશ્કર લઈને ગઈ. તે બહાદુરીથી લડી, પણ તે બર્જીડિના અધીશના હાથમાં સપડાઈ અને તેણે તેને અંગ્રેજ લોકોને સ્વાધીન કરી.

અંગ્રેજ લોકોએ તેને ડાકેણ માની હતી. તેના વિજયને તેઓ સેતાનનો વિજય સમજ્યા હતા. તે કુમારિકાને એક વર્ષ કેદમાં નાખ્યા પછી તેના પર રાજદ્રોહનો આરોપ મૂકી કામ ચલાવવા તેને ધર્મસભાને સોંપી દેવામાં આવી.

તેનો મુકદ્દમો ઘણો લાંબો વખત ચાલ્યો અને તે દર્મિ-ચાન તેને ઘણો ત્રાસ આપવામાં આવ્યો. તેને ગુંચવણભરેલા

સવાલો પૂછી ફસાવવા માટે દરેક યુક્તિપ્રયુક્તિનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો. પણ તે સરળ હૃદયની સાધ્વી કુમારિકા જલદી ફસાય એવી નહોતી. ન્યાયાધીશે પૂછ્યું, તું એમ માને છે કે તારું મન શાંત છે ? તેણે ઉત્તર આપ્યો કે હું શાંત નહિ હોઉં તો ઈશ્વર મને શાંત કરશે. તે ઘણી વાર ફરિયાદ કરતી કે અરેરે ! તમે મારી વિરુદ્ધનો પુરાવો તમામ લખી લો છો, પણ મારા પક્ષના પુરાવાની બિલકુલ નોંધ લેતા નથી.

ધર્માંધક્ષની નજરે તેણે પુરુષનો પોશાક સજ્યો હતો તે એક ગુનો હતો. પરંતુ તે તેણે પોતાનું શિયળ સાચવવા પહેર્યો હતો. તેણે એક વખત એ પોશાક કાઢી નાખી સ્ત્રીનો પોશાક ધારણ કર્યો હતો, પણ પોતાનું અપમાન થતું અટકાવવા તેને પાછો પુરુષનો પોશાક સ્વીકારવો પડ્યો હતો.

ધર્મસભાએ એવો ઠરાવ કર્યો કે આ સ્ત્રીને સેતાન વળગ્યો છે અને તેને તે પ્રમાણે સજા થવી જોઈએ. તે સમયે એવો રિવાજ હતો કે જેને સેતાન વળગ્યો હોય એવી ડાકેણીને અને બાદુગરોને જીવતાં બાળી મૂકવાં. આ પ્રમાણે આ કુમારિકાને જીવતી બાળી મૂકવામાં આવી.

અબ્બએબ જેવી વાત એ છે કે જે કુમારિકાએ ચાલ્સને રાજ્યાભિષેક કર્યો તે કુમારિકાના રક્ષણને માટે રાજાએ કોઈ પણ ઉપાય યોજ્યા નહિ.

પરંતુ ક્રૈંચ લોકો આ બહાદુર, સાધ્વી કુમારિકાને બૂલી ગયા નથી. રૂઝન શહેરમાં જે સ્થળે તેને બાળી મૂકવામાં આવી તે સ્થળે તેના સ્મારક તરીકે એક પૂતળું બિલું કરવામાં

આન્યું છે. અન્ય સ્થળે પણ તેનાં સ્મારકો થયાં છે. દ્રેચ સિપાઈઓ હજી પણ તેના પ્રતિ પૂજ્યભાવ દર્શાવે છે. ડામેમિમાંથી લશ્કરી ટૂકડી પસાર થાય છે ત્યારે સિપાઈઓ હમેશ તેની જન્મભૂમિ પ્રતિ માન ખાતર ઊભા રહી હથિયાર ઊંચાં કરે છે.

આ રિવાજ આટલો બધો લાંબો વખત બારી રહ્યો છે એ શું સૂચવે છે ? એ એટલુંજ સૂચવે છે કે દ્રેચ પ્રજા ગુણની કદર કરનારી પ્રજા છે.

ધન્ય છે એ કુમારિકાને. એણે સ્વદેશના રક્ષણની ખાતર પોતાનો પ્રાણત્યાગ કર્યો.

ચૌદમા ને પંદરમા સૈકામાં યુરોપની પ્રજા કેવી અસંસ્કારી હતી ! તે જમાનામાં વહેમનું કેટલું બળ હતું ! જે કુમારિકાએ ધાર્મિક વૃત્તિથી સંપાદન કરેલા મનોબળથી પ્રભુ પર રાખેલી શ્રદ્ધાની શક્તિથી ધારેલું કાર્ય પાર ઉતાર્યું, તે કુમારિકા શત્રુના હાથમાં સપડાઈ ત્યારે તેના પર સેતાન સાથે સંબંધ રાખે છે એવો આરોપ મૂકી તેને જીવતી બાળી મૂકવામાં આવી. આ વહેમનું કેટલું બળ !

પાઠ ૩૪મો

મામેરું

રાગ ધનાશ્રી

સ્વોસ્થલે પંડે પત્રજ આપ્યું, મેહેતાજીને હાથ જી;
વધામણી કાગલમાં વાંચી, સમર્યા વૈકુંઠનાથ જી.
મામેરું પુત્રીને કરવું, ઘરમાં નથી સ્વોટો દામ જી;

ત્રિકમજી ત્રેવડમાં રહેજો, દ્રવ્યતણું છે કામ જી.
 ભોજન કરાવી દક્ષણા આપી, મહેતો લાગ્યા પાય જી;
 મોસાલું લેઈ અમો આવીશું, પંડ્યો કીધો વિદાય જી.
 નરસૈ મેહેતે ઘેર તેઢાવ્યા, સગા તે વૈષ્ણવ સંત જી;
 મોસાલું લેઈ આપણે જાવું, છે કુંવરવાઈનું સીમન્ત જી.
 જૂની વેલ્ય ને ધૂંસરી વાંકી, સાંગી સોટા માંગી જી;
 કોના તઢાવા ને કોનિ પિંજણિયો, બઢદ આપ્યા બે માગી જી.
 મેહેતાજી મામેરે ચાલ્યા, સમર્યા શ્રીજગદીશ જી;
 ત્રણ સઘીઓ સંઘાતે ચાલી, વેરાગી દશ વીશ જી.
 સંપુટ ત્રાંબાની દાવડીનો, તેમાં બાઝ મુકુંદ જી;
 કંઠે હાર કરીને રાખ્યા, દામોદર નંદનંદજી.
 વેલ્યની પૂંઢે કોથળો બાંધ્યો, માંહિ ભર્યાં વાજિત્ર જી;
 ગાંઠડી એક ગોપીચંદનની, તુલસી કાપ્ઠ પવિત્ર જી.
 મોસાલ્લાની સામગ્રીમાં, તિલક ને તુલસીમાલ જી;
 નરસૈયાને નિર્ભય છે જે, ભોગાવશે ગોપાલ જી.
 વઢહીણા વઢદો શું હીંડે, ઠેલે વૈષ્ણવ સાથ જી;
 સોર પાડે ને ઢાઢ ચઢાવે, જે જે વૈકુંઠનાથ જી.
 એક વઢદ ગળિયો થઈ વેસે, આંખલો તાળી જાય જી;
 પડ્યાને પુંછ ગ્રહી ઉઠાડે, કૌતુક કોટી થાય જી.
 સાલે સાલ જૂજવાં દીસે, રથતણા વહુ વક્ર જી.
 સાંગીનો વહુ શબ્દજ ઝઢે, ચૂંચવે છે વહુ ચક્ર જી.
 ચઢે વેસે ને વઢિ ઝતરે, લે રામકૃષ્ણનું નામ જી.

મધ્યાહ્ને મેહેતોજી આવ્યા, જોવા મળ્યુંં ઉના ગામ જી.
શું જાણે વૈષ્ણવનો મહિમા, વિષયી પુરના લોક જી;
કોડ પોહોતાં કુંવર વહુનાં, મામેરું છે રોક જી.

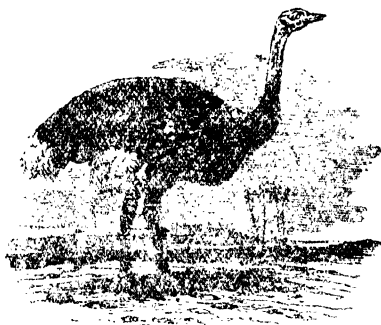
વલણ

રોક મામેરું મેહેતો લાવ્યા, જુઓ વૈષ્ણવનિ વસાત રે,
અકેકી માઝા આપશે તો, પેહેરશે નાગરી ન્યાત રે.

પ્રેમાનંદ

પાઠ ઉપમેા

શાહમૃગ

ઉપલું ચિત્ર પક્ષીનું છે તે તમે સહજ કહી શકશો. પણ
એ પક્ષી છે છતાં ઊડી શકતું નથી. એનું શું કારણ ! એનું
કારણ એ છે કે એના શરીરના વજનના પ્રમાણમાં એની

પાંખો નાની છે. એ પક્ષીનું નામ શાહમૃગ છે. એ ઊડી શકતું નથી, પણ દોડી જલદી શકે છે.

એ મોટાંમાં મોટું પક્ષી છે. કેટલાંક શાહમૃગ સુમારે આઠ ફૂટ ઊંચાં હોય છે.

શાહમૃગના શરીરના પ્રમાણમાં એનું માથું બહુ નાના કદનું હોય છે. એની આંખ મોટી હોય છે અને મોટી પાં-પણથી સુરક્ષિત હોય છે તેથી વંદોળીઆને વખતે રેતી એની આંખને હરકત કરી શકતી નથી. શાહમૃગ મુખ્યત્વે આફ્રિકાનું પક્ષી છે ને રેતી ત્યાં ઊઠે તે વખતે એની આંખને આમ કુદરતે ઠીક રક્ષિત રાખી છે.

શાહમૃગની ચાંચ મજબૂત ને ચપટી હોય છે. એની ગરદન ઘણી લાંબી ને વાંકવાળી હોય છે, તેથી એ પક્ષી દેખાવમાં રોનકદાર જણાય છે. એની છાતીના હાડકા પર માંસલ ગાદી હોય છે. શાહમૃગ બેસે છે ત્યારે એ એના પર પોતાને ટેકવે છે.

શાહમૃગના પગ લાંબા ને પાતળા હોય છે તેથી એ દોડવામાં બહુ ફાવી શકે છે. એ સીધું દોડે તો બાગ્યેજ પકડી શકાય છે. પણ એ વાંકુંચુકું દોડે છે તેથી એ પકડી શકાય છે. એ દોડે છે ત્યારે એકેક પગલું બારેક ફૂટ સુધીનું લઈ શકે છે ને ઝડપમાં ઝડપ દોડતા ઘોડાથી પણ એ વધારે જલદીથી નાસે છે. એ એટલું જલદી દોડે છે કે બેત્રણ દિવસ ઘોડો એની પછળ દોડે ત્યારેજ એ પકડાય છે અને તે પણ એ થાકે છે ત્યારે.

એ ઘણું બીકણું પંખી છે. એને પકડવું હોય છે ત્યારે

કેટલીક વાર એનું ચામડું ઓઢી શિકારી યુક્તિથી એની નજીક જાય છે ને પછી તીરથી એનો શિકાર કરે છે. કેટલીક વાર શાહમૃગ કોઈ ઝરા કે ખાખોચીઆમાં પાણી પીએ છે ત્યારે તરત પકડાઈ જાય છે; કારણ કે પાણી પીધા પછી તે દોડી શકતું નથી ને તે પીએ છે ત્યારે ખૂબ પાણી પીએ છે.

એને પકડવાનું કામ અઘરું છે; પણ એ પકડાયા પછી ઇજા કરતું નથી. નાની ઉમરનાં શાહમૃગ પકડાય છે ત્યારે તે પોતાની પીઠ પર છોકરાંઓને સવાર થવા દે છે.

નર શાહમૃગ માદા કરતાં વધારે મોટો હોય છે. નરનાં પીંછાં સફેદ હોય છે. માદાનાં પીંછાંમાં રાખોડી છાંટ હોય છે. નર શાહમૃગનાં પીંછાં ઘણાં મોઢાં હોય છે.

શાહમૃગનાં પીંછાં એટલાં બધાં કીમતી ગણાય છે કે એ પીંછાંની ખાતર એ પંખીને ખાસ પાળવા ને ઉછેરવામાં આવે છે. આદમ્બરિયા, ઇન્જિપ્ત, ઑસ્ટ્રેલિઆ, ને કંલિફોર્નિઆમાં તેને ઉછેરવા માટે ખાસ ખેતરો બનાવવામાં આવ્યાં છે, તેથી તે આફ્રિકા ઉપરાંત તે સ્થળોએ પણ થાય છે.

શાહમૃગ નવ માસનાં થાય છે ત્યારથી તેનાં પીંછાં ઉતારવામાં આવે છે. દર આઠ મહીને તે કાપવામાં આવે છે ને દર વખત દર પંખીએ વીસથી ચાળીસ પીંછાં કાપી લેવામાં આવે છે. એ પીંછાં ત્રણ વર્ષની ઉમરનાં શાહમૃગમાં પૂરેપૂરાં સારાં હોય છે. પીંછાં જોખીને વેચવામાં આવે છે. દર રતલ વજન તેના વધારેમાં વધારે ૪૦ પાઉંડ સુધી

ઉપજી શકે છે. આ પરથી તે કેટલાં કીમતી ગણાય છે તેનો ખ્યાલ આવશે.

શાહમૃગ દર વખત સુમારે દસ ઈંડાં મૂકે છે ને તે તે રેતીમાં મૂકે છે.

શાહમૃગ ઘણુંખરું લીલોતરી ખાય છે. એ નાના જંતુ ને ઝીણાં બી પણ ખાય છે. કોઈ પણ ખાસ પદાર્થ એ નથી ખાતું એમ નથી. પથરને પણ એ ગળી જાય છે; કેમકે પથર એને પાચનક્રિયામાં મદદરૂપ થાય છે. પેટમાંના ખોરાકની સાથે તે ઘસાય છે ને ખોરાકનાં કકડા કરે છે. ઈંટના કકડા, નાના ચપ્પુ, ને લાકડાની ઝીણી ચીપો પણ તેવાજ હેતુથી આ પક્ષી ગળી જાય છે.

પાઠ ૩૬મે

આરબ લોકો

આરબ લોકો અરબસ્તાનના વતની છે. સીરિઆ ને મેસોપોટેમિઆમાં તેમની ઘણી વસ્તી છે.

અરબસ્તાનનો મધ્ય પ્રદેશ મોટું રેતીનું રણ છે. એ રણમાં બહુ દૂર કોઈ કોઈ પ્રદેશમાં પાણીના ઝરા હોય છે, તેની પાસે ઘાસ અને વૃક્ષ ઊગે છે.

રણમાં આવા ક્ષણરૂપ પ્રદેશમાંજ વસ્તી હોય છે. એમાં ગામડાંમાં આરબો ઈંટનાં મકાન બાંધી રહે છે. ભટકતા આરબો તંબુમાં રહે છે.

તેમના તંબુ ને તંબુનાં દોરડાં ઊંટના વાળનાં બનેલાં હોય છે. તંબુના વાંસ તાડના ઝાડનાં લાકડાંના બનેલા હોય છે.

આરણ લોકો સાદા છે. તેમના તંબુમાં ટેબલપુરસી હોતાં નથી. તેઓ જમીન પર બેસે છે અને જમીન પર પથારી પાથરી સૂએ છે. તેમની પાસે પાણી ભરવાની ચામડાની કોથળી હોય છે.

કેટલાક આરણો રણમાં દૂર દૂર આવેલાં ગામડાંની વચ્ચે વેપાર કરે છે. તેઓ વેપારનો માલ ઊંટ પર લાદીને જાય છે.

ઊંટ એ રણની મુસાફરી માટે ઘણું ઉપયોગી પ્રાણી છે. રેતીનું વિશાળ રણ તે એક સાગર જેવું છે; તેમાં છેટે છેટે આવેલા ક્ષણરૂપ પ્રદેશો તે સમુદ્રમાંના દ્વીપો જેવા છે; અને ઊંટ એ સમુદ્રમાં ફરતા વહાણ જેવું છે.

ઊંટની ખરી ઘણી વિશાળ હોય છે, અને ઊંટ લાંબો વખત ખોરાક વગર જીવી શકે છે, એ ‘ઊંટ’ના પાદમાં તમે શીખી ગયા છો. આ કારણથી રણમાં મુસાફરી કરવાને ઊંટ ઘણું જરૂરનું છે. વળી આરણ લોકો તેનું દૂધ પીવામાં વાપરે છે અને તે મરી જાય છે ત્યારે તેના ચામડાનાં કપડાં, તંબુ, અને દોરડાં બનાવે છે.

આરણ લોકોનો કાફલો ઘણાં ઊંટો સાથે રણમાં ફરે છે. રણમાં રસ્તા માલમ પડતા નથી, તેથી ઘણી વાર તેઓ ભૂલા પડે છે. ખોરાક અને પાણી ખૂટી જાય છે અને માણસ અને પ્રાણી છુધા અને તૃષ્ણાથી મરણને આધીન થાય છે.

વળી કેટલીક વાર ભયંકર તોફાન થાય છે, તેથી પુષ્કળ રેતી ઊડે છે. આખો કાફલો રેતીમાં ઢટાઈ જાય છે અને ગુંગળાઈને મરણ પામે છે.

એક વખત એક મોટો કાફલો રણમાં થઈને જતો હતો.

માર્ગમાં એક ગામડા આગળ વિશ્રામ લઈ કાફલો પાછો ચાલતો થયો. પરંતુ તેમાંનો એક માણસ ઊઘી ગયો હતો. તે જાગ્યો ત્યારે તેને એમ માલમ પડ્યું કે કાફલો ચાલતો થયો છે તે તેની પાછળ ચાલવા લાગ્યો. તેણે ધાર્યું કે હમણાં હું કાફલાને પકડી પાડીશ; પરંતુ તે જુદે રસ્તે ચઢ્યો હતો, તેથી તે કાફલો તેને હાથ લાગ્યો નહિ. માર્ગમાં તેને સાંજ પડી, એટલે તેણે રેતી પર ઊઘી રાત વટાવી.

વહાણુ વાયું એટલે તે પાછો ચાલતો થયો. તે ચાલીચાલીને થાક્યો, પણ કાફલાનો તેને પત્તો લાગ્યો નહિ. આખરે, તે થાકીને લોથપોથ થઈ ગયો અને ભૂખ ને તરસનો માર્યો જમીન પર પડી ગયો. તેનામાં ચાલવાની શક્તિ રહી નહિ. તે લાંબો થઈને ભાંચ પર સૂઈ ગયો.

સૂતાં સૂતાં થોડેક દૂર તેને કોઈક કાળો પદાર્થ દેખાયો. તે પેટ ઘસડતો ઘસડતો ત્યાં ગયો તો તેને ઊંટની પીઠ પરથી પડેલી એક કોથળી માલમ પડી. કોથળીમાં કુંક્ર ખાવાનું હશે એમ ધારી તેણે ખુશીથી તે ઉઘાડી. પણ ખોરાકને બદલે તેમાંથી સોનાના સિંકા ને જવાહીર નીકળ્યાં. આવી કીમતી વસ્તુ પણ આ સંજોગમાં તેને શા કામની? સોનું કે જવાહીર કુંક્ર ખવાયું? વસ્તુની કિંમત તેના ઉપયોગને લીધે છે. આહિ ભૂખે ને તરસે રિખાતો પુરુષ એનું શું કરે? તે બાપડો અત્યંત નિરાશ થઈ ગયો. જંગલમાં સોનું ખું ને જવાહીર કન્ટાં ખોરાક અને પાણી વધારે ઉપયોગી થઈ પડે છે.

અરબસ્તાનમાં દ્રાક્ષનાં ઝાડ ઘણાં થાય છે. આગોને તે ઘણાં પ્રિય છે. તેઓ દ્રાક્ષ ખાય છે, તેના રસનો દારૂ બનાવે

છે, તેનાં લાકડાંના તંબુ ને ઘર બાંધે છે, અને ડાળીઓની ટોપલી વણે છે. તેઓ દ્રાક્ષનો વેપાર કરે છે.

અરબસ્તાનના ઘોડા વખણાય છે. અરબી ઘોડો ઘણો ઊંચી જાતનો, તેજી, ને અસીલ છે. આરબો એ ઘોડા વેચવા મુંબઈ આવે છે. તેઓમાંના કેટલાક મોતીના મોટા વેપારી હોય છે.

આરબ લોકો બહાદુર અને સાહસિક છે. ભટકતા આરબો ઉત્તમ પરાણાગત કરે છે અને શરણે આવેલાનું રક્ષણ કરે છે.

પાઠ ૩૭મો

કેલસો, ભાગ ૧લો

કેલસો એ ઘણાજ અગત્યનો ને તેટલા માટે કીમતી ખનિજ પદાર્થ છે. એ તેજ, ઉષ્ણતા, ને શક્તિ આપી શકે છે.

એનો કેટલો બધો ઉપયોગ છે ! ધાતુમાત્ર ખાણમાંથી નીકળે છે ત્યારે અશુદ્ધ હોય છે; તેને શુદ્ધ કરવાના કામમાં કેલસો ઘણો ખપનો છે. કેલસો રાંધવાના કામમાં લેવાય છે. કેલસો ઠંડા દેશોમાં તાપવાના પણ કામમાં લેવાય છે. આગગાડીનાં તેમજ ખીન્ન એન્જિનોમાં વરાળ ઉત્પન્ન કરવા માટે કેલસાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. વળી કેલસાના ઝંસની કેટલાંક મોટાં શહેરોમાં ખત્તી કરવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે એ ઘણો ખપનો પદાર્થ છે.

કેલસો એ શું છે ! એ ક્યાંથી આવે છે ? આપણે લાકડાં બાળીએ છીએ તો કાંચલા પડે છે. આવળનાં લાકડાંના સારા, મોટા કાંચલા પડે છે; પણ ખીન્ન કેટલાંક લાકડાંના નહિ જેવા પડે છે. જે જથ્થાબંધ કાંચલો તમે વપરાતો જુઓ છો તે કુદરતે બાળેલાં લાકડાંનો કાંચલો છે.

કુદરત લોકડાંને કેવી રીતે બાળે છે, એ પ્રશ્ન તરત તમારા મનમાં આવશે.

પૃથ્વી પર એક વખત એવો હતો કે જમીન સપાટ હતી અને તે પર ખીચોખીચ વનસ્પતિ હતી. સૈકાઓ ને સૈકાઓ પહેલાં આવી સ્થિતિ હતી. તે વખત પ્રાણી અસ્તિત્વમાં નહોતાં. સમય જતાં આવી જમીન વનસ્પતિ સાથે ઉંડાણમાં દબાઈ ગઈ ને તેના પર જમીનનું ને પાણીનું પડ આવ્યું. આમ પડ પર પડ બંધાયાં ગયાં છે. જમીનની નીચે દબાએલાં વનસ્પતિનાં પડ ઘણે વર્ષે અંદરની ગરમીથી કોયલાના રૂપમાં ફેરવાઈ ગયાં છે ને તેની કોયલાની ખાણ બની છે. કોલસાના મોટા કકડા પર ધારીને જોતાં કેટલીક વાર પાંદડાંનો આકાર માલમ પડશે. આ એ બાબતની સાક્ષી પૂરે છે.

આપણામાં કહેવત છે કે ‘કોયલાની દલાલીમાં હાથ કાળા’. આ કહેવત એમ સૂચવે છે કે બાણે કોયલો જૂજ કિંમતનો પદાર્થ છે. એ કહેવત પાડનારાઓમાં કોયલામાં રહેલા સમૃદ્ધિના ખીજનો ખ્યાલ ન હોવો જોઈએ. ઇંગ્લંડની તો બધીજ આબાદીનો આધાર ઘણે મોટે ભાગે કોયલા ને લોઢા પર છે. આ વાતનું સૂચન કરાવવા માટે અંગ્રેજીમાં કોયલાને ‘કાળો હીરો’ કહેવામાં આવે છે. ઇંગ્લંડ જેવા નાના દેશમાં કોયલાની ખાણ અરાઢ સ્થળે છે. કોયલો ને લોઢું ઇંગ્લંડમાં એટલાં બધાં નીકળે છે કે બીજી બધી પ્રજાઓ કરતાં અંગ્રેજ પ્રજા તેના ને તેને અંગે થએલાં વહાણો તૈયાર કરવાના, વેપારરોજગારમાં ચઢી બાય છે.

પાઠ ૩૮મો

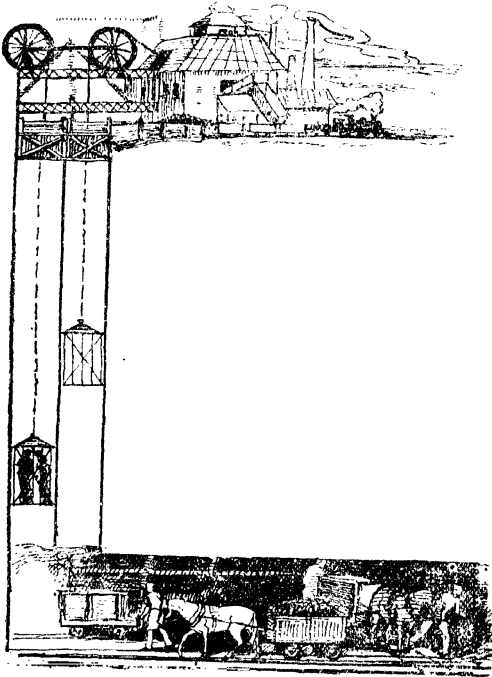
કોલસો, ભામ રજો

જે ખાણોમાંથી કોલસો નીકળે છે તે ખાણો જમીનની નીચે સોએક ફૂટ ઉંડાણમાં હોય છે. જે સ્થળે કોયલાની ખાણ હોય છે તે સ્થળે પ્રથમ સીધો ઊંડો ખાડો ખોદવામાં આવે છે. તે ખાડાને છેક કોલસાના પડ સુધી સીધો ને સીધો ખોદીને લઈ જવામાં આવે છે. પછી ત્યાંથી ખોદાણુ આળુખાળુ ગલીઓની પેઠે કરવામાં આવે છે.

આ કામ માટે મજૂરો આવા ઊંડા કેમ ઊતરી શકતા હશે, એ જાણવાનું તમને મન થયા વિના નહિ રહે. જે જગાએ ઊંડો, સીધો ખાડો ખોદવામાં આવે છે તે જગા આગળ પ્રથમ એક મોટું એન્જિન ગોઠવવામાં આવે છે. પછી એક મોટું લોઢાનું પાંજરું ત્યાં લાવવામાં આવે છે. સામટાં ખારતેર માણસ એસી શકે એવું મોટું તે પાંજરું હોય છે. તેને મજબૂત સાંકળોથી બાંધી એન્જિનની મદદે ઘરેડીથી નીચે સેરવવામાં આવે છે. તે પાંજરું કોઈ વાર માણસોને ખાણમાં ઉતારવાના કામમાં લેવામાં આવે છે તેા કોઈ વાર ખાણમાંના પથર, કચરો, ને કોયલા ઉપર લાવવાના કામમાં લેવામાં આવે છે.

ખાણની અંદર મોટા મોટા રસ્તા કોચી કે ખોદી કાઢવામાં આવે છે. તે એવા મોટા હોય છે ને કામ કરનારા મજૂરોની સંખ્યા એટલી મોટી હોય છે કે ખાણની અંદરના દેખાવ જાણે પાતાળમાં વસેલા શહેરના જેવો થઈ રહે છે. એ રસ્તાઓમાં પાટા નંખાય છે ને કોલસાની ભરેલી ગાડીઓ

તેમાં આવજા કરે છે. ખાણમાં ઊતરવાના પાંજરાનો ને ખાણની અંદરના રસ્તાનો નીચેના ચિત્ર પરથી ખ્યાલ આવી શકશે.

કોલસાનો ઝેસ જલદી સળગી ઊઠે છે; તેથી કોલસાની

આણુમાં દીવા લઈ જવાની ખાસ ભેગવઈ રાખવી પડે છે. દીવાને આણુમાંનો ઝંસ અડકે તો બડકે થાય છે, આણુમાં તેથી ભયંકર અકસ્માત્ થાય છે, ને ઘણા જનની ખુવારી થાય છે. કામ કરતી વખત દીવા વિના તો ચાલેજ નહિ; કેમકે અંદર તો અંધારું ઘેર હોય છે. અંધારું ન રહે તેમજ અકસ્માત્ ન થવા પામે, એ બંને બાબતો સચવાય તે હેતુથી આણુમાં બાળવાના ખાસ દીવા બનાવવામાં આવે છે. એ દીવાની રચના એવી હોય છે કે દીવાનો અગ્નિ બહાર જઈ શકતો નથી.

કેટલાંક શહેરોમાં કોયલાના ઝંસથી દીવા ઠરવામાં આવે છે. ખૂબ ઝંસ તૈયાર કરી તેને લોખંડની નળીઓ મારફતે શેરીઓમાં ને ઘરોમાં લઈ જવામાં આવે છે. તેવા દીવા સાડું અજવાળું આપે છે. વીજળીના દીવા થતાં પહેલાં મોટાં શહેરોમાં ઝંસના દીવા વપરાતા હતા.

પાઠ ૩૯મો

ડોળધાલુ પંડિત

નદીકિનારે આવેલા એક પવિત્ર ગામમાં મોટી જાત્રા ભરાવાની હતી અને ઘણા માણસોની જમાવટ થવાની હતી. તેને માટે પાસેનાં સ્થળોમાંથી કેટલાક વેપારીઓ તરેહવાર ને નકશીદાર તાંબાપિત્તળનાં વાસણુ લઈને જતા હતા. રખરનાં, કાચનાં, ઢાંતનાં, મીણનાં, પ્લાસ્ટર ઑવ પેરિસનાં, લાકડાંનાં તથા ચીથરાંનાં, ને કાગળનાં તરેહવાર રમકડાં લઈને કેટલાક જતા હતા અને કેટલાક ખેલો કરવાનાં અને

અદ્ભુત દેખાવો લોકોને જતાવી તેમનું ટોળું પોતાની પાસે આકર્ષવાનાં સાધનો લઈને જતા હતા.

એક ગાડામાં વેપારીઓ અને યાત્રાળુઓ એકઠા થયા હતા. પંદરેક ગાઉ દૂરથી તે ગાડું આવતું હતું, એટલે તેમાંના માણસો આઠઠસ કલાક લેગા હતા. વેપારીઓ લોકોને કેવી રીતે ઠગવા તેના તડાકા મારતા હતા. એક કહે, ભાઈ, મારી પાસેનો માલ બધો જર્મનિનો ને જાપાનનો છે; પણ હું તો એને અંગ્રેજી માલ તરીકેજ પસાર કરવાનો છું. જાપાન ને જર્મનિનો માલ અંગ્રેજી માલ જેવો ટકાઉ હોતો નથી, માટે લોકો અંગ્રેજી માલ પસંદ કરે છે. વેપારને અંગે જૂઠું બોલવામાં કંઈ પાપ નથી. વેપારીઓમાં એક નથુરામ નામે બ્રાહ્મણ હતો, તે બોલ્યો, હા, ભાઈ, ખરી વાત છે. તમારા કહેવાને શાસ્ત્ર પણ પુષ્ટિ આપે છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે વ્યાપારે અનૃતં વાચ્યમ્. બીજા વેપારીઓ બોલ્યા, ભાઈ, તમે કહ્યું તે અમે સમજ્યા નહિ. અમને સમજાવો તો ઠીક. નથુરામ બોલ્યા, ભાઈઓ, વ્યાપારે એટલે વેપારમાં, અનૃતમ્ એટલે જૂઠું, વાચ્યમ્ એટલે બોલવું. વેપારમાં જૂઠું બોલવું એમ શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે. બીજા વેપારીઓ એ સાંભળી ખૂબ રાજી થયા. તેઓ બોલ્યા, નથુરામભાઈ, તમે ખરું કહો છો ? શાસ્ત્રમાં એવું લખ્યું છે ?

નથુરામ કહે—ત્યારે શું, હું જૂઠું બોલું છું ?

વેપારીઓ કહે, ના રે, ભાઈ, તમારે એમાં થોડોજ સ્વાર્થ છે. અમે એ સાંભળીને રાજી થયા. લોકો વેપારીની બહુ નિંદા કરે છે. તેઓ કહે છે કે વેપારી તો હાલતાં ને ચાલતાં, ડગલે ડગલે જૂઠું બોલે છે. પણ એમ નિંદતા મૂર્ખ લોકોને

ખબર નથી કે શાસ્ત્ર કેવું દયાળુ છે ? તે વેપારીની કેવી દાઝ બાળે છે ?

ગાડામાં બધી ટોળીમાં એકબે યાત્રાળુ હતા, તેમાંના એક યાત્રાળુ હોશિયાર હતો. તે મોટો શાસ્ત્રી હતો. તેને આ સાંભળી મનમાં બહુ હસવું આવ્યું. તે ઊંઘમાંથી બગતો હોય તેમ ઊડીને બેઠો થયો ને બોલ્યો, નથુરામભાઈ, તમે શાસ્ત્રનું કંઈ વાક્ય કહ્યું. ફરીથી બોલોની, જોઈએ.

નથુરામ બોલ્યા—વ્યાપારે અનૂનં વાચ્યમ.

યાત્રાળુ બોલ્યો—કૃપા કરી કહેશો, કયા શાસ્ત્રમાં એ વાક્ય છે તે ?

નથુરામે કહ્યું—વા, તમે બાળુતા નથી ? મનુસ્મૃતિમાં છે. યાત્રાળુએ ગાંસડીમાંથી મનુસ્મૃતિનું પુસ્તક કાઢી નથુરામને આપ્યું ને કહ્યું, કૃપા કરી આમાંથી એ વાક્ય બતાવશો ?

નથુરામે આમતેમ પાનાં ફેરવ્યાં. પાછી ધૃષ્ટતાથી કહ્યું, ના, ના, હું ભૂલ્યો. એ વાક્ય તો પારાશર સ્મૃતિમાં છે.

પેલા યાત્રાળુએ ગાંસડી છોડી પારાશર સ્મૃતિનું પુસ્તક કાઢ્યું ને નથુરામને વિનંતિ કરી કે કૃપા કરી આમાં તે વાક્ય દર્શાવશો ?

નથુરામે પાછાં પાનાં ફેરવ્યાં. થોડી વાર રહીને કંઈ યાદ કરતો હોય એવો દેખાવ કરી તે બોલ્યો, હા, બરાબર, હવે યાદ આવ્યું. એ વાક્ય તો નક્કી ગૌતમ સ્મૃતિમાં છે.

તે યાત્રાળુએ પાછી ગાંસડી છોડી તેમાંથી ગૌતમ સ્મૃતિ કાઢી.

આ જોઈ નથુરામ તો ખૂબ ગભરાયો ને શરમદો પડી ગયો. તેની જ્ઞાનની પતરાણ ઉઘાડી પડી ગઈ અને બધાએ તેને ફિટકાર કર્યો.

કેટલાક માણસો પંડિતાર્થનો ડાળ કરે છે; મોટાં મોટાં પુસ્તકોનાં નામ હઈ સાધારણ લોકોને છેતરે છે ને પંડિતમાં ખપવા પ્રયાસ કરે છે. પરંતુ એવું ડાળ ઉઘાડું થાય છે ત્યારે તેમની સર્વત્ર ફજેતી થાય છે.

પાઠ ૪૦મો

મહાન સિકંદર

કેટલાક રાજાઓમાં રાજ્ય વધારવાનો ગાંડો લોભ હોય છે. મહાન સિકંદર બાદશાહ એવો લોભી હતો. એનો પિતા ક્ષિત્રિપ મોટો યોદ્ધો હતો, તેથી જન્મથીજ એને રાજ્ય-લોભના સંસ્કાર પ્રાપ્ત થયા હતા. પિતાના વિજયની વાતો સાંભળી બાલ્યાવસ્થામાં એણે ‘મારા પિતા મારે માટે કોઈ સુલક ભૂતવાનો રહેવા દેવાના નથી’ એવું જે વચન કહ્યું હતું તે એનો લોભ ખુલ્લો દર્શાવે છે.

રાજ્યલોભ છતાં એનામાં જે મોટા ગુણો જેવામાં આવ્યા તે એની કેળવણીને લીધે હતા. એનો ગુરુ એરિસ્ટોટલ નામનો વિદ્વાન ક્ષિત્રુજ્ઞ હતો. એ મહાન પુરુષના સંસર્ગ ને ઉપ-દેશને લીધે એનામાં ઔદાર્ય અને આગ્રહનાં, તેમજ ગમે તેવી વિપત્તિ ન લેખવતાં માથે લીધેલા કાર્યનો નિર્બાહ કર-વાના ઉત્તમ ગુણનાં બીજ રોપાયાં હતાં.

સિકંદર મેસિડોનિઆનો રાજા હતો. એની ઇચ્છા આખું એશિઆ ભૂમી લેવાની હતી. એણે ઇજિપ્ત, એશિઆ માઈનોર, અને ઇરાન ભૂત્યાં અને હિંદુસ્તાન પર ચઢાઈ કરી પંજાબનો કેટલોક ભાગ સર કર્યો. આમ એણે રાજ્યનો વિસ્તાર ઘણો વધારી મહાન સિકંદરની જ્ઞાતિ મેળવી.

પરંતુ રાજ્યનો વિસ્તાર વધારવાથી એને જેટલી કીર્તિ મળી છે તેથી વિશેષ કીર્તિ જીતેલા રાજ્યનો સારો અંદોઝ સ્ત કરવાથી અને પરાજય પામેલા ને શરણે આવેલા રાજાઓ તરફ ઉદાર વર્તન દર્શાવવાથી મળી છે.

ઈરાનનો બાદશાહ ડરાયસ હાયો અને તેનો અખૂટ ખજાનો સિકંદર બાદશાહના હાથમાં આવ્યો. તેમજ ઘણા કેદીઓ પકડાયા, તેમાં બાદશાહની મા, પત્ની, અને છોકરાં હતાં. એ બાદશાહી કેદીઓ તરફ તે બહુ ઉદારતાથી વર્ત્યો.

હિંદુસ્તાનનો પોરસ રાજા જ્યારે સિકંદર બાદશાહના હાથમાં આવ્યો, ત્યારે તેણે તેને પૂછ્યું, મારે તમારી સાથે કેવી રીતે વર્તવું? પોરસે બહાદુરીથી જવાબ દીધો, બેશક રાજાને ઘટે એવી રીતે. સિકંદરે પૂછ્યું, તમારે બીજા કંઈ અરજ કરવાની છે? પોરસે ઉત્તર આપ્યો કે ‘રાજાને છાજે એમ વર્તવું’ એમાં બધી વાતનો સમાવેશ થઈ જાય છે. આ જવાબથી આશ્ચર્ય પામી સિકંદર બાદશાહે પોરસ રાજાને તેનું રાજ્ય પાછું આપ્યું એટલુંજ નહિ, પણ તેની સાથે મૈત્રી બાંધી.

સિકંદર બાદશાહમાં બેનમૂન હિંમત હતી. ૮,૦૦૦ માણસના લશ્કર અને ૨,૦૦૦ વહાણ સાથે તે સિંધુ નદીના મુખ તરફ જતો હતો, તે વખત હાલ જ્યાં મુલતાન છે તે પ્રદેશના વતની તરફથીજ તેનો અટકાવ થયો હતો. એ લોકોનું શહેર જીતતાં સિકંદર બાદશાહ મહા-ભયમાં આવી પડ્યો હતો. કિલ્લા પર ચઢી શહેરમાં પહેલો દાખલ થનાર બાદશાહ જાતે હતો. તેની પછી ચાર અમલ-દારો કિલ્લા પર ચઢી શહેરમાં પેઠા. એટલામાં દાદર લાગી ગયો. હવે મહાન સિકંદર બહુ જોખમમાં આવી પડ્યા. તેને

એજ રસ્તા હતા; યા તો પોતાના લશ્કર તરફ ફૂટી પાછા જવું, અથવા તો શત્રુઓની સામા ધસવું. તે દિવાલને ઝઠીંગી-ને ઊભો રહ્યો અને જે એ સરદારો તેની સામા આવ્યા તેમને તેણી કાપી નાખ્યા. તેને એક તીર વાગ્યું ને શરીર-માંથી લોહી વહેવા લાગ્યું; પણ તે અડગ રહ્યો. એટલામાં તેનું લશ્કર દિવાલ ચઢી કિલ્લામાં દાખલ થયું.

તે લાંબી કૂચો કરતો ને સંકટ સહન કરવામાં પુષ્કળ ધૈર્ય દર્શાવતો.

મહાન સિકંદરના એશિઆના વિજયથી પૂર્વ અને પશ્ચિમ-ના પ્રદેશો વચ્ચે વ્યવહાર ઊધડ્યો અને ગ્રીસ ને હિંદુ-સ્તાનના વિદ્વાનોને લાભ થયો.

સિકંદરે વીર પુરુષ તરીકે વીર પુરુષોની સંભાવના કરી વીરત્વની કદર કરી હતી. તે વિદ્યા ને કળાને ઉત્તેજન આપતો હતો અને તેમાં તે રસ લેતો હતો. કવિઓ, ફિલસુફો, અને વિદ્વાનોને તે હમેશ સાથે રાખતો. માતા તરફ તેનો કેવો પૂજ્યભાવ હતો તે તમે ‘પુસ્તક બીજ’માં શીખી ગયા છો.

પાઠ ૪૧મો

કુંવરબાઈનો બળાપો

રાગ આશાવરી

કુંવરબાઈ બોલી વીનતી, મોસાલું કાંઈ લાવ્યા નથી;
નાગરિ ન્યાતે રહેશે કેમ લાજ, વિના દ્રવ્ય આવ્યા શે કાજ.
નિરમાલ્ય નિરધનનો અવતાર, નિરધનનું જીવ્યું ધિક્કાર,
નિરધનને કોઈ નવ ગણે, નવ રાખે ઝમો આંગણે.

चतुरपणुं निर्धननुं जेह, घेलामांहि गणाये तेह;
 लोक बोलावे दुर्बळ कही, एथी, पिता, कांइ मातुं नही.
 पिताजी कांइ उद्यम न करो, धननो नव राखो संघरो,
 आ अवसर सचवाशे केम, पिताजी तमे विचारो एम.
 नथी लाव्या कंकुनी पडी, नथी लाव्या मोढ नाडाछडी;
 नथी माटली, चोळी, ने घाट, एम थुं आव्या बारे वाट.
 केम करी लज्जा रहेसे तात, हुं शे न मुइ मरते मात;
 माता विना सुनो संसार, माता विना ते शो अवतार.
 जे बाळकनी माता गइ मरी, बापनी सगाइ साथे उतरी;
 जेवुं आथमता रविनुं तेज, मा विना एवुं बापनुं हेज.
 सुरभि मरतां जेवुं वछ, जळ विण जेवुं तलपे मछ;
 टोळा वछोइ जेवी मृगली, मा विना दीकरी एकली.
 लवण विना जेवुं फिक्कुं अन्न, भाव विना जेवुं भोजन;
 कीकी विना जेवुं लोचन, मा विना तेवुं बापनुं मन.
 घडो फूटे रझळे ठीकरी, मा विना एवी दीकरी;
 गोळ विना मोळो कंसार, माता विना सुनो संसार.
 शिद करवा आव्या उपहास, साथे बेरागी पांचपचास;
 शंख, ताळ, ने माळा चंग, ए मोसाळं करवाना ढंग.
 न होय तो पिता जाओ पाछा फरी, एवुं कहीने रोई दीकरी;
 मेहेते मस्तक मूकयो हाथ, करशे मोसाळं वैकुंठनाथ.
 पेहेरामणी करवी होय जेटली, आसामी लखी लावो तेटली;
 लखजो सासरियां समस्त, विसारशो मा एके वस्त.
 प्रेमानंद

પાઠ ૪૨મો

નિરાક

સામે પાને ચિત્ર જોશે તો બે બાબત પર તમારું ધ્યાન જશે; જે પ્રાણીનું એ ચિત્ર છે તે ઊંટના જેવું ઊંચું બનવર છે તે અને તેના શરીર પર દીપકાને હોય છે તેવાં ચાઠાં ચાઠાં છે તે. આથી એનો દેખાવ ઘણો વિચિત્ર થાય છે. એનું નામ નિરાક છે. એ દેખાવડું પ્રાણી છે. એ આફ્રિકાના કેટલાક ભાગમાં ટોળાબંધ રહે છે.

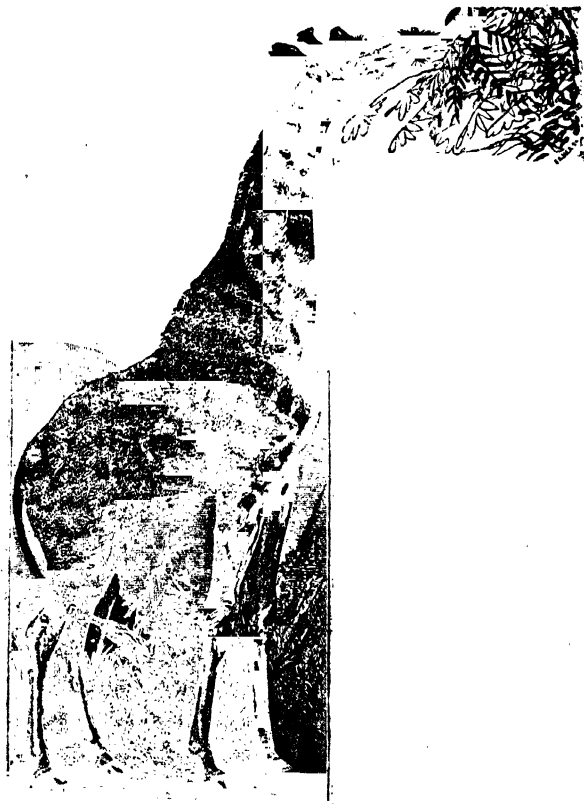
નિરાકની ઊંચાઈ વીસેક ફૂટ હોય છે, અર્થાત્, માણસની ઊંચાઈથી ત્રણ સાડાત્રણ ગણી છે. એની ગરદન એટલી લાંબી હોય છે કે જમીન પર પડેલો પદાર્થ મોંએથી ઉપાડવો એને ઘણો અઘરો થઈ પડે છે. આમ છે ત્યારે એ ખોરાક કેવી રીતે ખાતું હશે, એવી નિરાકા તમને સ્વાભાવિક થશે. એનો ઉત્તર એ છે કે એ ઘણુંખરું ઊંચું ઊંચું ઝાડનાં પાંદડાં ખાય છે.

એની જીભ લાંબી, પાતળી, અને જેમ વાળવી હોય તેમ ખૂબ વાળી શકાય તેવી હોય છે. તેને બળે એ ઝાડનાં કુમળાં પાંદડાં પોતાને રુચે ત્યાંથી ખેંચી લઈને ખાઈ શકે છે.

નિરાકનું શરીર માથાથી પૂંછડી સુધી ઢાળ પડતું હોય છે. બીજાં બનવરોનાં શરીર તેવાં હોતાં નથી; આગળ તેમજ પાછલા ભાગમાં તેમની પીઠ સરખી ઊંચાઈવાળી હોય છે.

નિરાકના પગ લાંબા ને નાબુક હોય છે. એની પૂંછડી પણ લાંબી હોય છે ને તેને છેડે વાળનું ગૂંછળું હોય છે.

એનું માથું નાબુક ને સુંદર હોય છે. તેના પર બે ખૂંટા હોય છે, તે શીંગડાં જેવાં જણાય છે. પરંતુ તે ખરું જોતાં

શીંગડાં નથી. તે શરીરની બહાર નીકળી આવેલાં હાડકાં છે; તે એની ખોપરીનો ભાગ છે.

એના આગલા પગ પાછલા પગ કરતાં મોટા લાગે છે; પણ તે બંને સરખાજ છે. એની ખરીમાં ફાટ હોય છે, તેથી તે ગાય, બકરી, વગેરે જાનવરોની ખરીને મળતી આવે છે. ગાય, બકરી, વગેરે જાનવરોની પેઠે જિરાફ વાગોળનારૂં પ્રાણી છે.

એ ઘણું નરમ પ્રાણી છે. એ કોઈ પ્રકારનો અવાજ કરી શકતું નથી. એ ભાગ્યેજ ખીનાં પ્રાણી સાથે લડે છે. દુશ્મન પ્રાણી એના પર હુમલો કરે તો એ જલદી દોડી જઈને પોતાનો બચાવ કરે છે. સિંહ જેવા બળવાન પ્રાણીને પણ એ પોતાની લાતના પ્રહારથી મારી નાખી શકે છે. કહે છે કે સિંહને જિરાફનો શિકાર કરવો હોય છે ત્યારે તે એની અમુક નળળી સ્થિતિનો લાભ લે છે. ઘાસ ખાવાને માટે જિરાફ ભાંય પર ડોકી નમાવે છે ત્યારે એને પોતાના આગલા પગ પહોળા રાંટા લંબાવવા પડે છે. આ સ્થિતિમાં એના પાછલા પગ એનાથી પાછળ લંબાવી શકાય એમ હોતું નથી. આ વખતે પાછળથી હુમલો કરવામાં સિંહ ફાવી શકે છે; કારણ કે જિરાફ તેને પાછળથી લાત મારી શકતું નથી.

જિરાફ કઢંગી રીતે દોડે છે. આપણે ચાલીએ છીએ ત્યારે આપણા હાથ પણ હાલે છે તે તમે જોયું હશે. જમણો પગ આગળ જાય છે તે વખત ડાબો હાથ આગળ જાય છે અને ડાબો પગ આગળ જાય છે તે વખત જમણો હાથ આગળ જાય છે. ગાય, ઘોડો, લેંસ, વગેરે જાનવરો ચાલે છે ત્યારે પણ તેમનાં આગલાં પાછલાં જમણાં ડાબાં અંગો આ પ્રમાણે સાથે હાલે છે. પરંતુ જિરાફ ચાલે છે ત્યારે એની

એકજ બાબુ તરફના બંને પગ સાથે ઉપડે છે. આથી એની ચાલ વિચિત્ર દેખાય છે.

એનું સુંદર ચાઠાંવાળું ચામડું ઘણું કીમતી ગણાય છે. આફ્રિકાના રહેવાસીઓ તેનો ઉપયોગ ઢાલ, પટા, પાણી ભરવાની સીસી, ચલાણાં, વગેરે બનાવવામાં કરે છે.

પાઠ ૪૩મો

શિશુપાળવધ, ભાગ ૧લો

રુકિમણીનાં લગ્ન શિશુપાળની સાથે થવાનાં હતાં; પણ શ્રીકૃષ્ણ તેનું હરણ કરી ગયા તેથી શિશુપાળને શ્રીકૃષ્ણ જોડે યુદ્ધ થયું હતું ને વેર બંધાયું હતું.

યુધિષ્ઠિરે રાજસૂય યજ્ઞ કર્યો તેમાં શિશુપાળના વધનો પ્રસંગ બન્યો. યજ્ઞમંડપમાં પધારેલા ભૂપતિ ને મુનિવરો, સર્વને સન્માન આપવાની વેળા થઈ ત્યારે યુધિષ્ઠિરને શંકા થઈ કે સહુથી પહેલી પૂજા કેની કરવી ? તેમણે શંકાના સમાધાન માટે ભીષ્મપિતામહને પૂછ્યું, હે પિતામહ ! આપ સર્વજ્ઞ છો. મારે સહુથી પહેલી પૂજા આ મંડપમાં કેની કરવી તે આપ મને કહો.

ભીષ્મ બોલ્યા, શ્રીકૃષ્ણસમાન અહિં કોઈ નથી; માટે એમની પૂજા સહુથી પહેલી કરવી ઘટે છે.

તે પરથી યુધિષ્ઠિરે શ્રીકૃષ્ણને સહુથી પહેલા પૂજ્યા. વૈર તૃપ્ત કરવાનો પ્રસંગ શિશુપાળને અહિં શોધવો પડે એમ નહોતું. મને ન પૂજતાં શ્રીકૃષ્ણને પહેલા પૂજ્યા, એ વિચારથી એને ખેદ, ઈર્ષ્યા, ને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયાં. એના હોઠ ધૂજવા માંડ્યા,

માં ચઢી ગયું, ને ક્રોધના આવેશથી હૃદયના ધણકારા એકદમ વધી ગયા. એ સભામાં એકદમ ઊભો થયો અને યુધિષ્ઠિર સાથે વાગ્યુદ્ધમાં ઊતર્યો.

“ઊઠી બોલ્યો ગર્વવચન, અલ્યા ધર્મ, તું મૂરખ મન;
નીચ બુદ્ધિ થઈ આ કાળ, અગ્ર પૂજા કરી ગોવાળ.
જે ચર્ણતણા ઉપાન, ચઢાવ્યા શિર દેઈને માન;
મૂઠ, યોગ્ય અયોગ્ય ન જાણે, તને યજ્ઞ કરાવ્યો કોણે.
મળી સરખા સરખી જોડ, પૂજી તરકર પહોંચ્યા કોડ;
ધૃતરાષ્ટ્ર વૃદ્ધને મૂકી, પૂજ્યો ગોવિંદ ચાલ્યા ચૂકી.
જે દ્રુપદ પોતાનો યજ્ઞશુર, બીજા રાજા મોટા શૂર;
મૂકી ઋત્વિજ તેજપ્રકાશ, વળી સત્યવતીસુત વ્યાસ.
ચાણવલ્કય, કપિલ પ્રદ્ધાનિષ્ઠ, વળી પ્રદ્ધાના પુત્ર વસિષ્ઠ;
દ્રોણ ને કૃપાચારજ સૂત્ર, અશ્વત્થામા ગુરુનો પુત્ર.
વળી કર્ણ સૂર્યનો તન, પૃથ્વીપતિ દુર્યોધન;
શલ્ય, એકલવ્ય, ભગદત્ત, ભીમક, બાલિક, જયદ્રથ.
એવા મૂકી મોટા મહાંત, પૂજ્યો તરકર યજ્ઞને અંત;
ભૂપ ઝાંખા કયાં અપમાને, એ અપૂજ્યને પૂજ્યો શાને.
તારી કીર્તિ, યજ્ઞ, ને પુણ્ય, આજ બ્રહ્મ થયું રાજન;
એ કૃષ્ણે શો પાડ્યો ધર્મ, નહિ જપ, તપ, સાધન, કર્મ.”

ગિરિધર

આમ શિશુપાળે શ્રીકૃષ્ણને હલકા પાડ્યા. તેથી સભામાં ઠેલાહલ થઈ રહ્યો.

પાઠ ૪૪મો

શિશુપાળવંધ, ભાગ ૨જો

શિશુપાળ ક્રોધના આવેશમાં ખડ્ગ ધારણ કરી જિલ્લો ચઢી ગયો. યુધિષ્ઠિરે તેને ઝાલ્યો ને બાથમાં ઘાલ્યો. ધર્મરાયે જોયું કે લડાલડ થશે; તેથી તેણે યુધિષ્ઠિરને શાંત પાડ્યા ને શિશુપાળને કહ્યું કે તું કૃષ્ણની ખોટી નિંદા કરે છે; કૃષ્ણનું માહાત્મ્ય તું સમજતો નથી. ભીષ્મપિતામહે પણ શિશુપાળને અનેક રીતે સમજાવ્યો.

શિશુપાળને સત્યકથન રુચે તેમ નહોતું. તેથી ભીષ્મના કહેવાનો સાર ગ્રહણ કરવાને બદલે તે ભીષ્મ તરફ ઉશ્કેરાયો ને કહેવા લાગ્યો:—

“અલ્યા ભીષ્મ, તું વૃદ્ધ થયો પણ, બુદ્ધિ તારી મંદ; તું કપટી કૃષ્ણની પક્ષ કરે, તે પૂજાવ્યો ગોવિંદ. એ કૃષ્ણે શું પરાક્રમ કીધું, તે મુજને દેખાડ; એક વૃદ્ધ પૂતના નારી મારી, ચીરી બગની ડાઢ. વંટોળિયો એક ભૂત પછાડ્યો, ગાડું ભાંગ્યું જેણે; કાળી નાચ્યો મંત્ર થકી, બાજમર થઈને એણે. કેશી અથ અધામુર માયો, વત્સને મર્દન કીધો; ઉધઈ રાફના જેવો જોવર્ધન, ઉખેડી કર પર લીધો. તરકર કર્મ કર્યું વ્રજમાં રહી, કુત્સિત રહિત વિચાર; કાકની પેરે ઉચ્છિષ્ટ ખાતો, જોષતણાં નિરધાર. ધંત્યાદિક અણુઘટતાં વાયક, શિશુપાળે જે ભાખ્યાં; શિવાશખને સિંહ સાંખે, ત્યમ શ્રી શામળિએ સાંખ્યાં.”

ગિરધર

આ પ્રમાણે શિશુપાળે જે નિંદા કરી તે શ્રીકૃષ્ણે શાંતિથી સાંભળ્યા કરી. બીમથી તે સાંખી શકાઈ નહિ. ખેરના અંગારા જેવાં લાલ લોચન સાથે, દાંત પીસતો પીસતો એ ઊઠ્યો ને બોલ્યો, હે મૂર્ખ ! હમણાજ તારા ગ્રાણુ મારી ગદાના પ્રહારથી હું લઈ લઈશ. પણ બીખે તેને શાંત પાડ્યો. બીખે કહ્યું, બાઈ, શા માટે ઊકળે છે ? એ શિશુપાળનું આવી ગન્યું છે. શ્રીકૃષ્ણ એની ૯૯ ગાળ સાંખશે, પણ જ્યાં સો ગાળ પૂરી થશે કે તેઓ એને શિક્ષા કરશે.

આ સાંભળી શિશુપાળને ક્રોધ વધ્યો. તેણે વધારે નિંદક વાક્યોનો ઉચ્ચાર કર્યો ને શ્રીકૃષ્ણને આર્દ્રાહન કર્યું કે આવી જા. બાયલાની માફક બેસી શું રહ્યો છે ? રુકિમણી મારી સાથે લગ્ન કરવાની હતી તેનું તું હરણ કરી ગયો તેમાં તો શી બહાદુરી મારી ? કોઈને માટે પીરસી મુકાએકું લોજન કોઈ તાણી જાય એવું પાપી કર્મ તો કર્યું. તું ખરેખરો અધર્મી છે. એમ કહી, હાથમાં તરવર લઈ તે શ્રીકૃષ્ણની સામે ઊઠ્યો.

શ્રીકૃષ્ણે ૯૯ ગાળો સાંભળી, પણ સો ગાળ પૂરી થઈ ને અપરાધ અર્જતવ્ય થયો. ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે ક્રોધાયમાન થઈ શિશુપાળની સામે ધગધગતા અગ્નિના જેવું પોતાનું સુદર્શન-ચક્ર છાંડ્યું ને તરતજ શિશુપાળનું શિર તે વડે છેદી નાખ્યું.

પાઠ ૪૫મો

જેનો આગુ આંધળો તેનું કટક કુવામાં.

એક ઠેકાણે એક મોટું વાનરચૂથ હતું, તેમાં કેટલાક તરુણ વાનર હતા, તેમને સરદાર વાનરની વ્યવસ્થા ગમતી નહોતી;

केमके ते तेमने भरलुमां आवे तेम वर्तवा देतो नडेतेतो.

આ ઉપરથી તરુણ વાનરોએ એકઠા થઈ મસલત કરી. પોતામાંનો એક બહુ બોલકણો હતો તેને તેમણે પોતાનો સરદાર નીમ્યો.

એક દિવસ એ તરુણ ટોળાના સરદારે નદીમાં ચંદ્રનું પ્રતિબિંબ પડેલું જોયું. તેણે બધા તરુણ વાનરોને કહ્યું, બુઓ, હવે આપણું બુદ્ધિબળ બતાવવાનો સમય આંચો છે. મેં હમણાં જ ચંદ્રને નદીમાં પડેલો જોયો છે. એ તણાઈ જાય તે પહેલાં આપણે એને પાણીની બહાર કાઢીએ કે એ એને સ્થાને જાય. આપણી આ હોશિયારી જોઈ વૃદ્ધ વાનરો આપણાં વખાણુ કરશે.

તરુણ વાનરોએ માંહોમાંહે એક બીજાને કહ્યું, ખરેખર, હવે આપણી ચતુરાઈ દર્શાવવાનો વખત આંચો છે. આપણે ચંદ્રને પાણીમાંથી બહાર કાઢી દૂખતો બચાવીશું, તે જોઈ વૃદ્ધ વાનરો આપણા બુદ્ધિપ્રભાવથી વિસ્મય પામશે અને આપણને હવે પછી વધારે માન આપશે.

આ કામ શી રીતે પાર પાડવું તે વિષે તરુણ વાનરોએ થોડી વાર વિચાર કર્યો. પછી તેમનો આગીઆ બોલ્યો, ચંદ્રને બચાવવાને આપણે એક મોટું વાનરરજ્જુ બનાવવું. એ વાંદરાના ઝેરડાથી ચંદ્રને આપણે સહેલાઈથી પાણીની બહાર ખેંચી કાઢીશું.

બધા તરુણ વાનરોને પોતાના નાચકનો આ વિચાર પસંદ પડ્યો; તેથી તેમણે વાનરરજ્જુ બનાવવાનો આરંભ કર્યો. પ્રથમ એક વાંદરું નદી પર લટકતી ઝાડની એક ડાળ પર લટક્યું. બીજું વાંદરું તેની પૂંછડી ઝાલી લટક્યું, ત્રીજું તેની પૂંછડી ઝાલી લટક્યું. એ પ્રમાણે બધા તરુણ વાંદરોએ એકબીજાની પૂંછડી ઝાલી એક વાનરરજ્જુ બનાવ્યું. સહુથી છેલ્લો નાચક ઝાડ પરથી

ભતયો. તે છેલ્લા વાંદરાની પૂંછડી ઝાલી લટક્યો એટલે તેનાથી પાણીને અડકી શકાય એટલું તે પાણી પાસે આવ્યું. તેણે ચંદ્રપ્રતિબિંબને હાથમાં લેવા બે હાથ પહોળા કર્યા એટલે તરત કઠાકે દઈને ઝાડની ડાળી ભાંગી ગઈ અને બધા વાંદરા નદીમાં પડી ગયા અને ચીસાચીસ પાડવા મંડ્યા.

તેમની ચીસ સાંભળી વૃદ્ધ વાનરો તેમની મદદે દોડી આવ્યા. તેમણે બધા તરુણ વાનરોને નદીમાં ડૂબી જતા બચાવ્યા. માત્ર તરુણ વાનરોનો નાયક ડૂબી મુઓ.

ખરેખર, જેનો આશુ આંધળો તેનું કટક કુવામાં. જેનો સરદાર આંધળો હોય તેનું આખું લશ્કર કુવામાં પડે, એમાં કંઈ નવાઈ નથી. મૂર્ખ નાયકની મૂર્ખાઈનું ફળ આખા ટોળાને આપવું પડે છે.

પાઠ ૪૬મો

સ્વદેશપ્રેમ, ભાગ ૧લો

“જન્મની જન્મભૂમિ, બે, સ્વર્ગથી એ વિશેષ છે.”

જનની એટલે જન્મ આપનારી માતા અને જન્મભૂમિ એ બે સ્વર્ગથી પણ વિશેષ સુખકર અને પ્રિય છે. આ મારી જન્મભૂમિ છે, એવા શબ્દો કેના હૃદયમાંથી ઉલટસેર નીકળતા નથી ?

‘ ગામનો છોડો ઘર’ એવી એક આપણામાં કહેવત છે. મનુષ્યને ગામમાં ભટકી ભટકી પાછો ઘર આવે છે ત્યારે જ જંપ વળે છે. જેમ આખા ગામમાં પોતાનું ઘર એને સહુથી વહાલું છે, તેમ આખા પ્રાંત કરતાં પોતાનું ગામ, દેશ કરતાં

પોતાનો પ્રાંત, અને વિદેશ કરતાં સ્વદેશ વધારે વહાલાં છે.

આપણા દેશમાંજ જ્યારે આપણે મુસાફરીએ નીકળીએ છીએ, દાખલા તરીકે, આપણે ગુજરાત છોડી પેશાવર, શ્રી-નગર, પટણા, કે મદ્રાસ જઈએ છીએ, ત્યારે આપણા ગુજરાતી ભાઈને ત્યાં જોઈને કેટલો ઉમળકો આવે છે ! એક બીજાને ઓળખતા ન હોય એવા પુરુષોના હૃદયમાં પણ એ ભૂમિ પ્રળળ હોય છે. તેઓ એક બીજાને મળવાથી ખૂબ આનંદમાં આવી જાય છે અને પોતાના પ્રાંતના સમાચાર પૂછે છે. આનું કારણ સ્વદેશપ્રેમનો ઉછાળો નહિ તો બીજું શું ?

મનુષ્યમાત્રમાં આવો સ્વદેશપ્રેમ હોય છે તો સ્વદેશ માટે ઈર્ષ કરવાને તે બંધાએલો છે ? બેલાશક, તેની સ્વદેશ પ્રતિ કેટલીક ફરજ છે ને તે તેણે અદા કરવીજ જોઈએ. જન્મ-ભૂમિ એ તેની માતા જેવી છે તો માતાની સેવા કરવી એ જેવો તેનો ધર્મ છે તેવોજ દેશની સેવા કરવી એ પણ ધર્મ છે.

આપણા દેશમાં પ્રાચીન સમયમાં કેવી ઝાઝાઝલાલી ને આળાદી હતી ! સરસ્વતી અને લક્ષ્મી, જેમનું એકત્ર સ્થાન સાધારણ રીતે જોવામાં આવતું નથી, તે બંને દેવીઓ એક બીજા સાથે ગાઢી મૈત્રી બાંધી, કેવાં સુંદર ને મોહક વસ્ત્ર ને ભૂષણ સજ્જ દેશમાં સાથે કેલિ કરતી હતી ! આનો આપણને ઈર્ષક પણ ખ્યાલ હોવોજ જોઈએ. એ ખ્યાલ આવે આપણા દેશને માટે આપણામાં પૂજ્યભાવ ઉત્પન્ન થશે અને તેની સેવા કરવા વિશેષ પ્રેરાઈશું.

આપણું જીવન સાદું અને વ્યવસ્થિત હતું. પ્રજાના વર્ગ બંધાયા હતા અને ચારે વર્ણ પોતપોતાનાં કામ કરવામાં પ્રવીણ થઈ હતી. જીવનની મર્યાદાના વિભાગ કર્યા હતા અને

દરેક વિભાગમાં કરવા જેવુંજ કામ કરવામાં આવતું. વર્ણ અને આશ્રમની વ્યવસ્થા તે સમયને સર્વથા અનુકૂળ હતી. એ વ્યવસ્થાનું જ્ઞાન મેળવી આપણે અનેક રીતે હાલના સમયને તથા સંજોગને અનુસરતા ફેરફારો આપણા આચાર-વિચારને રીતરસમમાં કરી શકીએ એમ છે. બધું પ્રાચીન કે બધું નવીન સાડું હોતું નથી. જેમાં જેટલું સાડું હોય તેટલું ગ્રહણ કરવું એ આપણી ફરજ છે. એ રીતેજ આપણે આપણી સ્થિતિ સુધારી શકીએ છીએ.

આપણા પ્રાચીન સાહિત્ય તરફ નજર કરો. પાશ્ચાત્ય પ્રજા તેનાં મુક્તકંઠે વખાણ કરે અને આપણે તે વિષે કંઈ જાણીએ નહિ કે નહિ જેવું જાણીએ એ કેવું શોચનીય કહેવાય ! દરેક સ્વદેશપ્રેમીએ એ સાહિત્યનું જ્ઞાન મેળવવુંજ જોઈએ. આપણા સાહિત્યમાં માત્ર ‘રામાયણ’ ને ‘મહાભારત’ એ બેજ વીરરસ કાવ્યો હોત, અન્ય કશું ન હોત, તોપણ દુનિયાના સાહિત્યમાં તેનું ઘણું ઊંચું સ્થાન થાત. પણ આપણા સાહિત્યનો ભંડાર અખૂટ છે. એ સાહિત્યમાં શું છે તેનું ચતુર્કિચિત્ પણ જ્ઞાન યથાશક્તિ ને યથાવકાશ મેળવવું એ દરેક સ્વદેશપ્રેમીની ફરજ છે.

પાઠ ૪૭મો

સ્વદેશપ્રેમ, ભાગ રજો

દરેક સ્વદેશપ્રેમી પોતાના દેશના કલ્યાણને માટે કંઈ પણ કરી શકે એમ છે. મોટાનુંજ એ કર્તવ્ય છે, નાના બિચારા શું કરી શકે એમ માનવું ભૂલભરેલું છે.

ધનાઢય પુરુષોનું મુખ્ય કર્તવ્ય ધનનો સારો ઉપયોગ કરવાનું છે. દેશમાં હુન્નર ને ઉદ્યોગનો વધારો થાય અને તેથી તેની આર્થિક ઉન્નતિ થાય એવી રીતે તેણે પોતાના ધનનો વ્યય કરવો જોઈએ. આપણા દેશમાં કેટલા બધા કાચા પદાર્થો ઉત્પન્ન થાય છે ! એ બધા પરદેશ જાય છે અને ત્યાંનાં કારખાનાંમાં તૈયાર થઈ તેના વાપરવા લાયક પદાર્થો બની આહિં આવી આપણા કામમાં આવે છે. આથી આપણા દેશની જોઈએ તેવું પ્રમાણાદી થતી નથી; માટે જેથી નવા નવા ઉદ્યોગો ખૂલે અને પરદેશથી આવતો માલ આપણા દેશમાં ઉત્પન્ન થાય એવાં કારખાનાં કાઢવાં, એ ધનિક શ્રેષ્ઠીઓની ફરજ છે.

આપણા દેશમાં જે હુન્નરો ન હોય તેનું જ્ઞાન પાશ્ચાત્ય દેશમાંથી મેળવવા ત્યાં પ્રવાસ કરવાની જરૂર છે. એવો પ્રવાસ તો હાલ ઘણા દેશીભાઈઓ કરે છે; પરંતુ તેનું પરિણામ જોઈએ તેવું લાભકારક થતું નથી. તે લાભકારક થાય એવા ઉપાયો યોજવા એ દેશના માતખર અને બુદ્ધિશાલી મનુષ્યોનું કર્તવ્ય છે.

દરેક પ્રજામાં ગુણ ને દોષ બંને હોય છે. નીરક્ષીરન્યાયે આપણે ગુણ ગ્રહણ કરવા ને દોષ વર્જવા. પાશ્ચાત્ય પ્રજાની પેઠે શરીરસંપત્તિ પર વિશેષ લક્ષ આપવું, ઉદ્યોગી બનવું, વખતનો સારો ઉપયોગ કરવો, એકઠા મળી મોટાં કામો સાથે કરતાં શીખવું, ને સંપીને કામ કરવાં.

સરકારે જે હક્ક આપ્યા હોય તે હક્કનો સારો ઉપયોગ કરો ને નવા માગો. ચારિત્રબળ વધારો. સ્વાભિમાન પોષો. સ્વતંત્ર વિચાર કરો. સ્વતંત્ર મત આપો. હાજી હા કરવાથી દેશનો ઉદય થવાનો નથી ને તે દુઃખમાંથી છૂટવાનો નથી.

ભણેલાઓની ફરજ સ્વભાષા કેળવવાની છે. સ્વભાષા-
દ્વારા કેળવણી જેવી સહેલાઈથી ને સંગીન રીતે આપી શકાય
છે તેવી અન્યભાષાદ્વારા કદી આપી શકાતી નથી. મનુષ્ય-
માત્ર વિચાર સ્વભાષામાં જ કરે છે, પરભાષામાં કોઈ વિચાર
કરતું નથી; માટે સ્વભાષાદ્વારા કેળવણી આપવાનાં દ્વાર
ખૂલવાં એ દરેક સ્વદેશપ્રેમીની ફરજ છે. તેમજ દરેક કેળવણી-
એલા ગૃહસ્થની ફરજ પોતાના સાહિત્યને ખિલવવાની અને
સમૃદ્ધ કરવાની છે.

સાધારણ માણસો અંગ્રેજી શીખી શકવાના નથી. તેમનું
જ્ઞાન વધારવા માટે દેશી ભાષાનું સાહિત્ય પોષવું ને વધારવું
એ દરેક કેળવણીએલા પુરુષનું કર્તવ્ય છે. તેણે પોતાના જ્ઞાનનો
લાભ બીજાને આપવો જોઈએ અને તે દેશી ભાષા મારફતે જ
તે આપી શકશે. દેશી ભાષાને પોષવી ને વધારવી એ સ્વદેશ-
પ્રેમનું ઉત્તમ લક્ષણ છે.

પાઠ ૪૮મો

વીરાંગના દુર્ગાવતી

અકબર બાદશાહના સમયમાં મધ્ય પ્રાંતમાં મહોબા
નામનું રાજ્ય હતું, તેમાં ચંદેલ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો.
તે રાજાને દુર્ગાવતી નામે કન્યા હતી, તે રૂપમાં અને શુભમાં
અપ્રતિમ હતી. તેનું લગ્ન બુંદેલખંડમાં આવેલા ગંડમંડળ
નામના એક પ્રાચીન મુલકના રજપૂત રાજા સાથે થયું હતું.

દુર્ગાવતીને લગ્ન પછી પાંચેક વર્ષમાં વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થયું.
તેનો પુત્ર બાળક હતો, તેથી બધો રાજ્યકારભાર તે ચલાવતી

હતી. તે રાજનીતિમાં કુશળ હતી અને ન્યાયી અમલથી પ્રજાને આનંદ આપતી હતી.

અકબર બાદશાહની મરણ ગંડમંડળનું રાજ્ય છતી લેવાની થઈ, તેથી તેણે આસફખાનની સરદારી નીચે એક મોટું લશ્કર મોકલ્યું.

દુર્ગાવતી રજપૂત સ્ત્રી હતી. તેની નસેનસમાં રજપૂત શુરાતન વહેતું હતું. તે કંઈ કાયર સ્ત્રી નહોતી, તેથી તેણે મુગલ લશ્કરની સામા થવા ઘટતી તૈયારી કરી. તેણે લશ્કર ઊભું કરી અને પોતે તેની સરદારી લીધી. કવચ ધારણ કરી, હાથી પર સવાર થઈ તેણે પોતાના લશ્કરને જન્મભૂમિના રક્ષણને માટે પૂર જોમથી લડવા પાણી ચઢાવ્યું તેના પુત્ર વીરવલ્લભ તેની સાથે લડવા તૈયાર થયો હતો.

રજપૂતો અને મુગલો વચ્ચે ઘોર સંગ્રામ થયો. દુર્ગાવતીએ ઘણા શત્રુઓને ઠાર કર્યા. તેનું પરાક્રમ જોઈ મુસલમાનો વિરમય પામ્યા. આસફખાનને ચિંતા થઈ કે એક અબળાથી હારીશું તો શું મેં લઈ બાદશાહની પાસે જઈશું ?

આ પ્રમાણે, આખો દહાડો લડાઈ ચાલી, તેમાં રજપૂત વીરાંગના દુર્ગાવતીએ મુગલોને હઠાવ્યા ને રજપૂત સૈન્યે બહુ બહાદુરીથી લડી રજપૂત કીર્તિ ઝળકાવી.

સાંજ પડી એટલે બંને લશ્કરે વિશ્રામ લીધો. બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળમાં દુર્ગાવતીનું સૈન્ય ઊઠી તૈયાર થાય તે પહેલાં આસફખાને તેના પર છાપો માર્યો. પરંતુ દુર્ગાવતી તેથી ગભરાઈ નહિ. તેણે લશ્કર તૈયાર કરી બરાબર ગોઠવ્યું અને લડાઈ શરૂ કરી. કુમાર વીરવલ્લભ રણમાં ખૂબ ધૂમ્યો; પણ તે શત્રુના ઘાથી ઘાએલ થયો અને પૃથ્વી પર પડી મૂછો પામ્યો.

આ જોઈ રજપૂત સૈન્યમાં હાહાકાર થઈ રહ્યો. પરંતુ દુર્ગાવતીએ ધૈર્ય ખોયું નહિ. પુત્રને દૂર કરાવી તેણે લડવાનું જાહેર કર્યું. પુત્રપ્રેમ કરતાં પણ તેનો સ્વદેશપ્રેમ બલવત્તર થયો.

રાણીનું રુદ્ર સ્વરૂપ જોઈ મુગલો બીધા. મૂર્તિમંત ક્ષાત્ર તેજ સ્ત્રીસ્વરૂપ ધારણ કરી સમરાંગણમાં ધૂમી રહ્યું હોય એમ લાગતું હતું. દુર્ગાવતીના આવા પરાક્રમથી મુગલ સેના કંપતી હતી.

એવામાં એકાએક દુર્ગાવતીની આંખમાં એક તીર વાગ્યું. પરંતુ તેથી તે બિલકુલ ગભરાઈ નહિ. તેણે જોરથી તે તીર કાઢી નાખ્યું. પરંતુ તેની અણી આંખમાં ભરાઈ રહી, તે નીકળી નહિ. આની વેદનાને લીધે તેની આંખ લાલચોળ થઈ ગઈ. પણ તે પોતાના સ્થાનમાંથી લગાર પણ પાછી હઠી નહિ. તેણે ધાર્યું કે મારા હઠવાથી મારું સૈન્ય પાછી પાની કરશે, માટે તે પોતાના સ્થાન પર મક્કમ રહી. એટલામાં એક બીજું તીર ખુબ વેગમાં આવી તેના કંઠમાં ભોંકાયું. તેના શરીરમાંથી રુધિરની ધારા વહેવા લાગી; તોપણ તે પાછી હઠી નહિ કે શત્રુને વશ થઈ નહિ. ધન્ય છે રજપૂત શૌર્યને !

છેવટે, તેને માલમ પડ્યું કે હવે જીવવાની કે જય મેળવવાની આશા નથી. તેણે તે સમયે પાસે બિલેલા સૈનિકના હાથમાંથી તરવાર ખેંચી લીધી ને તે પોતાના શરીરમાં ભોંકી પોતાનો પ્રાણત્યાગ પોતે કર્યો. કેવી વીરાંગના !

पाठ ४९मो

ब्रह्मगिरिवर्णन

इंद्रवज्रा

ऊठ्यो प्रभाते बहु थाक तोए, चाल्यो तळावे अतिसे उमंगे;
 नाही करी ब्रह्मगिरि भणी ते, माढ्युं जवा में लइ भोमियाने.१
 ऊंची घणी पायरि सातशें जे, माटी लिलेथी चिकणी हती ते;
 संभाळि जोई चढतो उपेर, थाके हुं वच्चे बळि बेसतोज.२
 होंसे भर्याने पछि तो जणाए, सामे उंचे गोमुख जे मनाए;
 जेमांथि पाणी टपके पडे छे, थोडेक नीचे शिवलिंगशीरे.३
 त्यांथी गयो हूं पछि कांइ छेटे, वर्षादथी तो बहु भीनुं नेटे;
 जोयो उंचे गौतम गोखलो ज्यां, सो आठ लिंगो

शिवनां थपायां.४

जोतां निचे डुंगरनी अहींथी, झाझो थयो हूं मनमांहि रंगी;
 आहा थुं शोभा वरणी शकूं रे, जोतां थयो स्तब्धज छेक हूंए.५
 झाडो तणा तो घट झूमखाओ, घेरो लिलो छे बहु रंग जेनो;
 को को जगाए नयुं घास उग्युं, रंगे दिसंतूं खुलतूंज लीलूं.६
 आघे दिठां त्र्यंबकछापरांओ, ऊपेर जेनां जुज झाडवांओ;
 देखाव तेथी खुशि आपतो छे, नाना प्रकारे गिरि शोभितो छे.७
 चोपास संधूं मुनकार लागे, वच्चे झराना मृदु शब्द थाए;
 ब्हेरो बळी वायुनि मंद आवे, जोऊं रुडो डुंगर पूर्ण भावे.८
 जोतां नवूं विस्मय मन पामे, गंभीरताथी भय भारि जामे;
 आनंदता ए पछि व्यापि रेहे, एवो चमत्कारिक प्हाड छे ए.९

સંસાર સંધો વિસરી જવાણ, પાપી પ્રપંચો મનમાંથિ જાણ;
લીલા પિતાં હું નથિરે ધરાતો, એવો તપસ્વી ગિરિ છેજ આ તો. ૧૦
જે સર્વ જોતાં ચિત તો સમાયું, વિશ્વેશમાં ને વિજું કેં ન આવ્યું;
આનંદમાં નર્મદ છેક દૂર્યો, એવો દિટો વ્રહ્મગિરિજ ઝૂમો. ૧૧

નર્મદ

પાઠ પંખો

વહેલા ઊઠો.

વહેલા નહિ ઊઠનારા થોડાજ પુરુષોએ દીર્ઘ આયુષ્ય
લોગવ્યું છે, ને તેથીએ ઓછાએ જગત્માં કોઈ રીતની ખ્યાતિ
મેળવી છે. બીજાઓ હજી તો પથારીમાં આજોટે છે તે સમયે
વહેલો ઊઠનાર માણસ દિવસનું કેટલુંક અગત્યનું કામ આ-
ટોપી શકે છે. સવારે વહેલાં કામ કરવાની શક્તિ વધારે
હોય છે, તેથી તે વખત એક કલાકમાં જેટલું કામ કરી
શકાય છે તેટલું કામ કરવા માટે પછીના વખતમાં દેખીતીજ
રીતે તે કરતાં વધારે વખત જોઈએ છે. એક અંગ્રેજ લેખક
કહે છે કે સવારે પાંચ વાગે ઊઠવામાં ને સાત વાગે ઊઠ-
વામાં ફેર એ પડી જાય છે કે ૪૦ વર્ષ સુધી તેમ કરીએ
ને રાતે રોજ એકજ વખતે સૂઈ જઈએ તો તેથી જીવનમાં
સુમારે દસ વર્ષ વધ્યા જેવું થાય છે.

વહેલાં ઊઠવા માટે વહેલું સૂવું જરૂરનું છે. વહેલાં સૂવાથી
બીજા પણ લાભ છે. મોડાં સૂનારાઓની આંખ બગડવાનો
વધારે સંભવ રહે છે અને તેઓ સાફ આરોગ્ય પણ લોગવી
શકતાં નથી. મોડાં સૂનારાઓને પૂરતો આરામ પણ મળી

શકેતો નથી; કારણ કે કુદરતે આપણને વહેલાં સૂવાને સબંધો હોય એવી આપણી શારીરિક ક્રિયા છે. મધ્ય રાત વહેલાંની એક કલાકની ઊંઘથી પછીની બે કલાકની ઊંઘ જેટલો આરામ મળે છે. આમ વહેલાં સૂવામાં અનેક લાભ છે, પણ તેમાં મોટામાં મોટો લાભ વહેલાં ઊઠી શકાય તે છે.

દરેક માણસે વહેલા સૂવાની ને વહેલા ઊઠવાની ટેવ પાડવી જરૂરની છે; વિદ્યાર્થીને તે ખાસ જરૂરની છે. યાદ રાખવું કે એક વાર જે વાત મહેનતથી બની શકે તે ટેવ પડેથી રમત જેવી થઈ જાય છે. ટેવ એ કુદરત જેટલીજ બળવાન છે. ટેવની વિરુદ્ધ જવું ને કુદરતની વિરુદ્ધ જવું એ બે બરાબર છે. ટેવમાત્ર નાનપણમાં પાડવી સહેલી છે. બરાબ ટેવ પાછળથી છોડવી લગભગ અશક્ય થઈ પડે છે. માટે બાળકો ! તમે વહેલાં સૂવાની ને વહેલાં ઊઠવાની ટેવ પાડો. કામ હશે ત્યારે વહેલાં ઊઠીશું, આજ તો અમને ઊંઘવા દો—આ પ્રકારનું મનનું વલણ બંધકર છે, એ ખાસ યાદ રાખજો. મજબૂતમાં મજબૂત સાંકળમાંથી ચસકવું ને ટેવમાંથી છૂટવું એ બે બરાબર છે. ગમે તે બાતની નહારી ટેવ કાઢી નાખવી અત્યંત મુશ્કેલ છે. ગ્રીસનો એક સંગીત-શાસ્ત્રી નહારા ગુરુ પાસે શીખેલા શિષ્યો પાસે બીજા શિષ્યો કરતાં શિક્ષણનું વેતન બમણું માગતો; કારણ કે ખોટું શીખેલું જીલાવવું એ નવું શિખવવા કરતાં બમણું અઘરું છે. માટે બાળકો ! સાદામાં સાદી પણ જીવનને અત્યંત ઉપયોગી, વહેલાં સૂવાની ને વહેલાં ઊઠવાની ટેવ તમે નાનપણથીજ ચીવટ રાખીને પાડશો તો તમારું આરોગ્ય વધશે અને તમે સારાં કામ સહેલાઈથી કરી શકશો.

પાઠ ૫૧મો

રાજા આલ્ફ્રેડના સદ્ગુણની વાતો, ભાગ ૧લો

આલ્ફ્રેડ રાજા ઇંગ્લંડમાં અતિપ્રિય રાજા હતો. એના સદ્ગુણોની ઘણી વાતો પ્રચલિત છે.

એ રાજા ઘણો વિદ્વાન, ઉદ્યોગી, ને સાદો હતો. મહા-પુરુષો પણ કેવી સાદાઈ રાખી શકે છે તેનું એક ઉદાહરણ એના જીવનમાંથી ઉત્તમ રીતે મળી આવે છે. એક દિવસ એને એક ભરવાડની ઝુંપડીમાં છુપાઈ રહેવું પડ્યું હતું. ત્યાં એક દિવસ એવું બન્યું કે ભરવાડેણ રોટલા સેકતી હતી ને આલ્ફ્રેડ સગડી આગળ બેસી તે બળી ન જાય તે સાચવતો હતો. તે સગડી આગળ બેઠો હતો ખરો પણ તેનું મન

લડાઈના વિચારોમાં ધૂમતું હતું. ભરવાડેણુ લડકણી ઐરી હતી, તેણે જોયું કે રોટલા બળી ન્તય છે. તે તરતજ ત્યાં દોડી આવી વઢતી વઢતી બોલી, તને બળતો રોટલો ફેરવવાનું સૂજતું નથી, પણ ખાવાનું આનંદથી સૂજશે ! આ અભાગણી સ્ત્રીને શી બળર કે જેને હું ઠપકો દઉં છું તે અનેક વિજય મેળવનાર, વિપત્તિમાં સપડાવવાથી મારે ત્યાં છુપાઈ રહેવાનું સાદું જીવન સ્વીકારનાર, મહાન રાજા આલ્ફ્રેડ છે !

આલ્ફ્રેડ માત્ર યુદ્ધના કામમાંજ કુશળ નહોતો. તે સાહિત્ય-નો પણ શોખીન હતો. તેને ઘણું કાવ્યો મોંએ હતાં અને તેણે ઘણું કાવ્યો રચ્યાં હતાં. જ્ઞાનના સંબંધમાં તેના ઊંચામાં ઊંચા આદર્શ એ હતા કે રાજ્યમાં જેમ બને તેમ વધુ દેવળો, શાળાઓ, અને પુસ્તકો હોવા દો; દેવળોમાં ઉત્સાહી ને કર્તવ્યપરાયણ ધર્મશુરઓ હોવા દો; મઠોમાં વિદ્વાનમાં વિદ્વાન માણસોનું પોષણ થવા દો; શાળાઓમાં પ્રવીણમાં પ્રવીણ શિક્ષક હોવા દો; અને લોકોની ભાષામાં પુસ્તકો લખાવા દો.

તેની મોટામાં મોટી મુશ્કેલી એ હતી કે તે વખત સારાં પુસ્તકો લોકભાષા અંગ્રેજીમાં લખાએલાં નહોતાં, પણ ગ્રાચીન ભાષા લૅટિનમાં લખાએલાં હતાં. આથી તેણે એવું ફરમાન કાઢ્યું કે હવેથી આપણી માતૃભાષામાં સર્વે સારાં ને ઉપયોગી પુસ્તકોનાં ભાષાન્તર કરવાં કે બધી બિછરતી

જાને સાહિત્યનું જ્ઞાન થાય. જ્યાંસુધી તેમને અંગ્રેજી ભાષા આવડે નહિ ત્યાંસુધી તેઓ અન્ય ભાષાનું જ્ઞાન મેળવી શકે નહિ. માતૃભાષા પર રાજાનો આ કેવો અજબ પ્રેમ !

આલ્ફ્રેડને અનેક વાર યુદ્ધમાં રોકાવવું પડ્યું હતું અને

રાજ્યની અનેક બાબત પર લક્ષ આપવું પડતું, તેમ છતાં તેણે સાહિત્યની ઉપયોગી સેવા બજાવી હતી. આનું કારણ એ હતું કે તે ઘણો ઉદ્યોગી ને નિયમિત હતો.

પાઠ પરમે

રાજા આલ્ફ્રેડના સદગુણની વાતો, ભાગ રજો

આલ્ફ્રેડ પોતાના વખતનો બહુ કરકસરથી ને નિયમિત રીતે ઉપયોગ કરતો. એ રોજ આઠ કલાક ઊંઘ, ખોરાક, ને કસરતમાં ગાળતો, આઠ કલાક રાજ્યનાં કામકાજમાં ગાળતો, અને બાકીના આઠ કલાક અભ્યાસમાં ને પ્રભુલકિતમાં ગાળતો.

વખત માપવાનાં ઘડિયાળ જેવાં યંત્રો તે સમયે અસ્તિત્વમાં નહોતાં. સૂર્યનાં કિરણો પડે ત્યારે પડછાયો દિશા બદલે તે પરથી વખત સમજવાની યુક્તિ રોમમાં તે વખતે જાણીતી હતી. પણ તે રાત્રે કામ લાગતી નહિ તેમજ દિવસે ઘણી વાર વાદળોને લીધે સૂર્યનું તેજ જણાય નહિ એવા ઇંગ્લંડ દેશમાં તે નકામી પડતી. તેથી સમયને સોનાથી પણ વધારે કીમતી ગણનાર આ રાજાએ બીજી એક યુક્તિ શોધી કાઢી હતી અને પોતાના નિયમિત દૈનિક જીવનને માટે તે તેની મદદ લેતો હતો. તે યુક્તિ આ પ્રમાણે હતી. તે સરખા કદની ને સરખા વજનની મીણબત્તી બનાવરાવતો, એટલે તેને બળતાં વખત લાગતો તે પરથી ઓછાવતો દિવસ સમજાતો. આ મીણબત્તીઓ તે બારબાર ઇંચ લાંબી રખાવતો ને ફરેકને ઇંચે ઇંચે કાપા કરાવતો. આવી છ મીણબત્તી, અથવા ૭૨ કાપા ચોવીસ કલાકમાં બળી જતા. ત્રણ કાપા

બળે એટલે કલાક થયો એમ સમજાતું ને એક કાપે વીસ મિનિટ.

વખત માપનારી આવી મીણુબત્તીઓ બાળવામાં આવતી અને તે પર દેખરેખ રાખવા રાજાએ પોતાના એક ખાસ ધર્મશુરુની ગોઠવણ કરી હતી. આથી એ કામ ચોક્કસ થતું અને રાજા પોતાનું જીવન ધાર્યા મુજબ નિયમિત રીતે જીવી શકતો.

મીણુબત્તીઓની વાટ બળતાં પવનથી હાલે છે અને અમુકજ સમયમાં એઠીવત્તી બળે છે એમ રાજાને માલમ પડ્યું ત્યારે તેણે એક બીજી યુક્તિ શોધી કાઢી. એક જાતના પારદર્શક, સફેદ શીંગડાના પોલાણમાં તેણે મીણુબત્તી રખાવીને બળાવવા માંડી, તેથી પવન નહિ જેવો લાગતો હતો ને દીવો જરાએ હાલતો નહોતો. વખતની કેટલી બધી ચોકસાઈ! તે પ્રજાની સંમતિ લીધા વિના કોઈ પણ કાયદો પસાર કરતો નહોતો કે રાજકાર્ય કરતો નહોતો. તેણે ઘણાજ પ્રજા-વત્સલ રાજા તરીકે ખ્યાતિ મેળવી છે.

પાઠ પઝમો

નાયગરાના જળધોધ

નદીમાત્રનો પ્રવાહ જાચી સપાટીથી નીચી સપાટી તરફ જાય છે. પરંતુ તે ધીમે ધીમે જાચીમાંથી નીચી સપાટીમાં ઊતરે છે. કોઈ સ્થળે જાચી ને નીચી સપાટી ઢાળરૂપ ન હોય પણ એકદમ ઊભી ટેકરી પરથી નીચે ઊતરવા જેવું હોય તો ત્યાં જળધોધ થાય છે.

ગેરસપ્પાનો જળધોધ હિંદુસ્તાનમાં મોટામાં મોટો છે. તેનાથી ઘણો વધારે જાચેથી પડતો ને દુનિયામાં સહુથી

વધારે જોવા લાયક જળધોધ નાયગરાનો છે.

ઉત્તર અમેરિકામાં એરી ને ઑન્ટેરિઓ, એ નામનાં બે તળાવને સાંધનારી નાયગરા નામની નદી છે. શરૂઆતમાં આ નદી સપાટ જમીન પર વહે છે, થોડાક માઇલ પછી એ ધીમે ધીમે ઢાળમાં વહે છે ને તેથી જોસમંધ જલદી હોડતો પ્રવાહ

ભાસે છે. આગળ જતાં તે એક સ્થળે ઊભી ઊંચી ટેકરી પરથી એકદમ નીચે પછડાય છે ને જ્યાં આમ થાય છે ત્યાં ભવ્ય, મનોહર જળધોધ બને છે. એવું નામ 'નાયગરા' એટલે 'જલગર્જના' છે.

એ જળધોધ ૧૬૦ ફૂટની ઊંચાઈથી નીચે પછડાય છે. ધોધ પડે છે તે સ્થળે દોઢ કરોડ ઘનફૂટ પાણી પછડાય છે. ને તે એવું જોરમાં પછડાય છે કે માઇલો સુધી તેનો અવાજ સંભળાય છે એટલુંજ નહિ પણ ધોધને લીધે ઝીણા રૂપેરી રજકણો એવા તો ઊંચે સુધી ગોટેગોટ ઊડે છે કે તે પણ માઇલો સુધી જોઈ શકાય છે. ધોધની નીચે ફીણના બાણે ઉપરાઉપરિ ખાચકા ભરાય છે. વળી ત્યાં પાણીની ભમરીઓ એવી જોરમાં ફરે છે કે તે ભયંકર જણાય છે. સૂર્યનું તેજ એ સ્થળે રંગબેરંગી પ્રકાશમાં દેદીપ્યમાન થાય છે. વાદળાંમાંથી પસાર થતાં કિરણની સફેદી જળ-ધનુષ્યરૂપે બુદ્ધા બુદ્ધા રંગોમાં વહેંચાઈ જાય છે. તેવીજ રીતે ઊછળતાં પાણીમાં તેજ પંચરંગી રૂપમાં પથરાઈ રહે છે.

શિયાળામાં ઝરફ પડે છે ત્યારે ઝરફના મોટા ઢગલા પ્રવાહમાં ખેંચાઈ જાય છે ને ધોધ પરથી નીચે પછડાતાં, ચક્કરભરમર ફરીને આગળ જતાં સાંકડા પટ આગળ રોકાઈ જાય છે ને કિનારાની બે બાબુની વચમાં સ્થળે સ્થળે ઝરફના પૂલ થએલા જોવામાં આવે છે. પાણીના ધોધનો દેખાવ જેમ મનોહર છે, તેમ ઝરફના પૂલનો દેખાવ પણ તેટલોજ મનોહર છે. વસંત ઋતુ ખેસતાં ઝરફ આગળે છે ત્યારે પાણીના જોસથી એ ઝરફના કડાક દઈને એવા બુસ્સામાં કડકા થાય છે કે તે દેખાવ પણ જોવા લાયક બને છે. સામે પાને ચિત્ર બુઓ.

આ જળધોધથી એટલી બધી કુદરતી શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે કે તેથી અમેરિકાનાં કેટલાંક શહેરોમાં વીજળીના દીવા માટે વીજળી પેદા કરવામાં આવે છે. પાણીના પ્રવાહથી ફરતી ચક્કીઓ પણ તેજ પાણીના બળે ચાલે છે.

નાશક પાસે ગંગાપુરનો જળધોધ છે, દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં વેંકટગિરિ પર પાપમોચિનીનો જળધોધ છે, તેમજ એ ગિરિની તળેટીમાં તિરૂપતિ શહેર પાસે કપિલધારાનો જળધોધ છે—એમાંનો એકાદ ધોધ જોણું જોયો હશે તેને જળધોધ આગળના દેખાવનો કંઈક ખ્યાલ આવશે.

પાઠ ૫૪મો

નીલ શૃગાલ

આત્મપક્ષ તથા દેઈ, પરપક્ષ વિષે વસે;

તેવો મૂર્ખ હણાયે છે, નીલ શિયાળની પરે.

એક શૃગાલ સ્વેચ્છાથી ભમતું હતું. તે એક ગામડાને છેડે નીલીના ભાંડમાં એટલે ગળીના વાસણમાં પડ્યું. તેમાંથી તેનાથી નીકળી શકાયું નહિ. નીલીના વાસણના માલીકે તેને મરી ગયેલું જાણી તે વાસણને દૂર લઈ જઈ ફેંકી દીધું. જેવું તે વાસણમાંથી બહાર નીકળ્યું કે તે નીલવર્ણથી રંગાયેલું થઈ નાહું.

શિયાળે વિચાર્યું, હવે મારો ઉત્તમ વર્ણ થયો છે તો મારે મારો ઉદય શા માટે સાધી ન લેવો? એમ ધારી તેણે બધાં શિયાળને બોલાવ્યાં ને કહ્યું, ભાઈઓ, મને ભગવતી વનદેવીએ જાતે વનની બધી ઔષધિઓના રંગથી રંગી વનના રાજ્યનો અભિષેક કર્યો છે; માટે આજથી તમારે બધાંએ મારી આરા પ્રમાણે ચાલવું.

બધાં શિયાળોએ એને ખાસ રંગે રંગિત થયેલું જોઈ સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યો ને કહ્યું, ભલે, જેવી દેવીની આજ્ઞા.

વખત જતાં નીલવર્ણ શૃગાલને આખા વનનું રાજપદ પ્રાપ્ત થયું. બધાં પ્રાણીઓએ એને રાજા તરીકે કબૂલ્યું. વાઘ જેવાં જાંયાં પ્રાણીને પોતાના પરિચારક તરીકે જોઈ તે શિયાળ પોતાનીજ જાતના સેવકો શિયાળોથી શરમાવા લાગ્યું. તે બધાંને તેણે તરતજ દૂર કર્યાં, તેથી તેમને ખોટું લાગ્યું. તેમાંના એક વૃદ્ધ શિયાળે યુક્તિ સુઝાડી કે આપણે એવો રસ્તો શોધો કે એ નીલવર્ણ શૃગાલની જાત પકડાઈ જાય.

વાઘ, સિંહ, વગેરે જાનવરોને એનો પરિચય ન હોવાથી એનું સ્વામિત્વ સ્વીકારે છે. આપણે બધાંએ સંધ્યાસમયે સામટો શબ્દ કરવો. આપણો શબ્દ સાંભળી એ પણ પોતાનો શબ્દ કાઢશે, એટલે એની જાત તે પરથી ઓળખાઈ જશે અને એને વાઘ મારી નાખશે.

તે પ્રમાણે બધાંએ કર્યું એટલે નીલવર્ણ શૃગાલના અવાજ પરથી એ તો શિયાળ છે એમ વાઘે એને પારખ્યું ને મારી નાખ્યું; માટે ખડું કહ્યું છે કે

આત્મપક્ષ તજી દેઈ, પર પક્ષ વિષે વસે;
તેવો મૂર્ખ હણાયે છે, નીલ શિયાળની પરે.

પાઠ ૫૫મો

નાના કહે નાના નથી.

રાગ સોમેરી

માતા—

તું છે છાડકવાયો તંન, અઢગો નથિ કર્યો એક દંન,
તુજ વિના રહિશ હું કેમ, ટોલા વચુટી હરણી જેમ;
સિંહ દેશી પશુ પામે ત્રાસ, ત્યમ સાંભળી હું થઈ નિરાશ,
ચોળે બેસારીને હું બાલ, મોજન કરાવું તતકાલ;
આંચથી અળગા થાઓ છો બાલ, માણ હરી જાઓ છો તતકાલ,
ફરી શું કહેવરાવે તું, રણે નહિ જાવા દેઉં હું.
અભિમન્યુ—

રાગ મેઘાડો

મને બાલુડો ન કહેશો મારી માવડી રે. ટેક
 મા બાલે કા'ને જલમાં પેશી, નાથ્યો કાઢી નાગ રે;
 મા બાલો વીછી કેટલો, વધે અંગે ઉઠે આગ રે. વા૦
 મા બાલો મેઘજ કેટલો, તે તો નીર ભરે નવ ખંડ રે;
 મા બાલો વજ્રજ કેટલો, તે તો પર્વત કરે શત ખંડ રે. વા૦
 મા બાલો દિનકર કેટલો, વધો અંધકાર પામે નાશ રે;
 મા બાલો સિંહજ કેટલો, તેથી હસ્તિ પામે ત્રાસ રે. વા૦
 મા બાલો મંકોડો કેટલો, તે તો સ્વીડ્યો કરડી સ્વાય રે;
 મા મુકાવ્યો મૂકે નહિ, તાણ્યો તૂટી જાય રે. વા૦
 મા બાલો હીરો કેટલો, પળ તે તો ઇરળને વેધે રે;
 મા બાલો નોલજ કેટલો, વઢા વશિયરને તે છેદે રે. વા૦
 મા બાલો અગ્નિ કેટલો, તે તો દહે બાધું વંન રે;
 મા બાલો તે નવ જાણિયે, જે આશ્વર ક્ષત્રી તંન રે. વા૦

સાચી

અતિસ્નેહી ને બહુરણી, જેને વેર ઘણાંય;
 સુખે ન સુણ માવડી, તે તો ત્રણ જણાંય.
 નિર્ધન ને વઢી બહુધની, જેને વેર ઘણાંય;
 સુખે ન સુણ માવડી, તે તો ત્રણ જણાંય.
 ન સુણ ચાકર ન સુણ ચોર, ન સુણ ધન ગાજંતે મોર;
 ન સુણ જેને પુત્રિયો ધણી, ન સુણ વે નારિનો ધણી.
 ન સુણ નિર્ધન ને ધનવંત, ન સુણ રાજા રાજ કરંત;

ન સુણ જેને સુખ નહીં ઘેર, ન સુણ જેને માથે વેર.
 ન સુણ જેનો ગયો ગ્રાસ, ન સુણ રણથી પડ્યો ત્રાસ.
 સુખે સુણ મણિધર સાપ, સુખે સુણ જેને માથે વાપ.
 સુખે સુણ જોગી અવધૂત, સુખે સુણ રાજાનો પૂત.
 સુખે સુણ ગુફામાં સહીં, સુખે સુણ ચિંતા જેને નહીં.
 આજ ઘેર નથી અરજુન, સુખે સુણ ક્યાંથી અભિમન.

લજ્જારામ

પાઠ ૫૬મો

જે તે માની ન લેશે.

હુનિયામાં કેટલાક સ્વાર્થી ને પ્રપંચી માણસોને રજનું ગજ કરવાની કે બે પાસની ઢાલકી બજાવવાની કે તદ્દન ખોટી વાતો કરવાની ટેવ હોય છે. તેવાઓથી હુમેશ ચેતતા રહેવું. જે કંઈ આપણને કહેવામાં આવે તે માની લઈએ તો કેટલીક વાર અનર્થકારક પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે.

એક સ્થળે ગરુડ, જંગલી બિલાડી, ને ભુંડણ રહેતાં હતાં. ગરુડે એક મોટા વૃક્ષની ઊંચી ડાળીઓમાં પોતાનો માળો બાંધ્યો હતો. બિલાડીએ તેજ વૃક્ષની વચ્ચે થડમાં બાકું પાડી પોતાનું નિવાસસ્થાન બનાવ્યું હતું, ને ભુંડણે થડના છેક નીચેના ભાગમાં મોટી બખોલમાં પોતાનાં ગરબાં સાથે મુકામ રચ્યો હતો. ગરુડ, બિલાડી, ને ભુંડણ, એ ત્રણેને જેને જેવું બેઠુંએ તેવું સ્થળ મળ્યું હતું ને એકબીજાનો આ પાડોશ પણ ઉત્તમ હતો. કોઈને કોઈથી પણ હરકત થતી નહોતી ને

દરેક પોતપોતાના સુખમાં રહી શકે તેમ હતું. ત્રણે પોતાના નિવાસસ્થાનમાં સુખી હતાં; પણ તે સુખમાં બિલાડીના તર-કટથી વિક્ષેપ પડ્યો.

એક દિવસે બિલાડી ધીમે ધીમે ઝાડ ચઢી ગરુડ પાસે ગઈ ને તેને કહ્યું, અરે ભાઈ, આપણાં બધાંનું આવી બન્યું છે. પેલી ગંદી ભૂંડણુ તો આખો દહાડો ઝાડનાં મૂળીઆં આગળ કોચીને ખોદાંજ કરે છે ને મને તો ભય છે કે કોચી કોચીને એ કદાચ ઉપર આવશે ને આપણાં બન્યાંને ખાઈ જશે. હું તો મારે માઝું સાચવી લઈશ; તારી મરજીમાં આવે તેમ તું કરજે. હું તો એની હીલચાલ પર બરાબર નજર રાખીશ.

આ પ્રમાણે ગરુડને ચેતવી, ગભરાવી બિલાડી નીચે ગઈ ને તળીએ જઈને ભૂંડણુને મળી. શોકથી બોલતી હોય તેવો ડાળ કરી તેણે તેને કહ્યું, હું આશા રાખું છું કે આજે તો તમે કંઈજ બહાર નહિ જવાનાં હો.

ભૂંડણે કહ્યું, શા માટે નહિ ?

બિલાડી બોલી, ભલે તમને રુચે તેમ કરજો. હું તો મારે તમને ચેતવું છું ને બનેલી હકીકત કહી જણાવું છું. ગરુડ એનાં બન્યાં સાથે આજે એમ વાત કરતું હતું કે જેવાં તમે આજ બહાર જશો કે તમારું એકાદ બન્યું જિંદગીમાં પહેલીજ વાર તેમને એ ચાખવાની લહેજત આપશે. આ વાત મેં સાંભળી લીધી છે. મને શંકા રહે છે કે તેમ કરતાં પહેલાં કદાચ માઝું એકાદ બન્યું પણ એ કેમ ન ઉપાડી ભાય. માટે હાલ 'જય જય'; હું તો મારાં બન્યાંની સંભાળ લઉં છું. એમ કહી બિલાડી ચાલતી થઈ.

પરિણામ એ થયું કે ગરુડ ને ભૂંડણ એ બેને એક-
બીજાનો સજ્જડ ભય ભરાઈ ગયો. બેમાંથી એકે પોતાના
સ્થાનમાંથી બહાર ફરકયું નહિ. આખો દિવસ બંને પોતાના
મુકામમાં ભરાઈ રહ્યાં.

દમિયાન બિલાડી લાગમાં રહી. એની વાત માની લેવાથી
ગરુડ ને ભૂંડણ ભૂખમરાથી મરણ પામ્યાં. બિલાડીને એ માલમ
પડયું કે બંનેનાં બચ્ચાંને તે પોતે અને તેનાં બચ્ચાં ખાઈ ગયાં.

પાઠ ૫૭મો

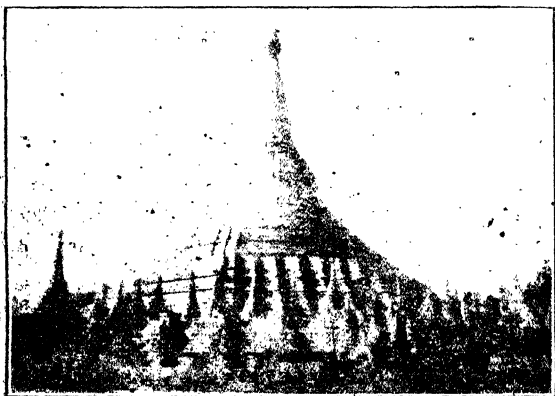
બ્રહ્મી લોકો

બ્રહ્મી લોકો દેખાવમાં ચીના અને જાપાની લોકોને મળતા
આવે છે. તેઓ બહુ જાણી હોતા નથી. તેમના શરીરનો ખાંધો
મજબૂત હોય છે. તેઓ રંગે પિળાશ પડતા હોય છે અને તેમના
વાળ કાળા હોય છે.

બ્રહ્મદેશ દરિયાને કિનારે આવેલો છે. ઈરાવતી નદી
અને તેની શાખાઓ દેશમાં ફરી વળેલી છે. તે દરિયાને
મળે છે ત્યાં તેનાં ગંગા નદીની પેઠે ઘણાં મુખ થાય છે.
એવા અતિફળદ્રુપ પ્રદેશમાં રંશુન શહેર આવેલું છે. શહેરનો
દેખાવ ઘણો રમણીય છે. તેની પાછળ ટેકરીઓની સુંદર
હાર આવેલી છે અને તે પર અસંખ્ય દેવાલયોના મિનારાઓ
સોનારૂપાના ઢાળવાળાં શિખરોથી ઝળકે છે. રંશુન એ મોટું
બંદર છે. ત્યાંથી ચોખા, સાગ, મસાલા, ને બીજા પુષ્કળ
માલ પરદેશ ચઢે છે. તેમાં ચીના, જાપાનીઓ, હિંદુઓ,
મુસલમાનો, ને યુરોપીઓની પચરંગી વસ્તી જોવામાં આવે છે.

દેશ દરિયાને કિનારે છે, તેથી મરદ, જૈરાં, ને છોકરાં બધાંને તરતાં આવડે છે. દરેક ઘેર મછવો કે હોડકું હોય છે અને છોકરૂં પાણીમાં પડી જાય તો તેની મા પાણીમાં ડૂબકી મારી તેને કાઢે છે.

રાજધાનીનું શહેર માંડલે છે. તેમાં થીબો રાજાનો સુ-શોભિત સોનેરી મહેલ આવેલો છે. એ રાજાને અંગ્રેજ સરકારે ઇ. સ. ૧૮૮૭માં પદબ્રષ્ટ કર્યો હતો. મહેલને પાંચસાત છાપરાં છે; કેમકે બ્રહ્મદેશમાં બધાં મકાનો એકજ માળનાં હોય છે. શહેરના એક પરામાં ઘણુંજ રમણીય મંદિર છે, તેમાં જીવની પિત્તળની મૂર્તિ છે. તેની પાસે ઘણા મઠો છે. એ મંદિરની યાત્રા ભરાય છે, તેમાં ઘણા યાત્રાળુઓ દૂરથી આવે છે.

રંગુનનું દેવલ

દેવલોઃ ઘણાં સુંદર હોય છે. તે જેમ જેમ ઊંચાં જાય છે તેમ તેમ સાંકડાં થતાં જાય છે. તેનું શિખર અણીદાર ને છત્રાકારનું હોય છે. તે ધાતુનું બનેલું હોય છે અને તેની કેરેથી સોનારૂપાની ઘંટડીઓ લટકે છે, તે પવનથી હાલે છે ત્યારે તેનો સુંદર, મધુર સ્વર કાને પડે છે.

બ્રહ્મી કુમારિકાઓ અને સ્ત્રીઓ ઘણી આનંદી હોય છે. તેમને હાથે બંગડીઓ, કાને એરિંગો, ગળામાં પરવાળાની

માળા, ને માથે પુષ્પો હોય છે. તેમના એક હાથમાં વાંસની છત્રી ને બીજા હાથમાં પીવાની બીડી જોવામાં આવે છે. તેમને બીડી પીવાની બહુ ટેવ હોય છે. તેમને પગે પાવડી હોય છે.

ઘણી દુકાનોમાં સ્ત્રીઓ માલમ પડે છે. તેઓ ઘણા ધંધા ચલાવે છે. ઘરમાં તેમની સત્તા સર્વોપરિ છે.

મરદ ને જૈરાં, બંને મોટા ચોટલા રાખે છે. મરદો ચોટલીની ગાંઠ બાંધી તેની આસપાસ શોભાને માટે સુંદર રૂમાલ વિટાળે છે. સ્ત્રીઓ વાળ ગૂંથે છે ને પુષ્પોથી સુશોભિત કરે છે.

બ્રહ્મી લોકો ઘણા સ્વચ્છ રહે છે. તેઓ નદીએ કે કુવા આગળ દરરોજ બે વાર નહાય છે.

દેશમાં ઠેકાણે ઠેકાણે દેવલો ને મઠો માલમ પડે છે. બ્રહ્મી લોકો બુદ્ધધર્મ પાળે છે. તેમના સાધુ મઠમાં રહે છે. તેઓ શહેરમાં ફરી લોકો પાસેથી અન્ન મેળવી ગુજરાન ચલાવે છે. સાધુઓને અન્ન આપવું એ લોકો પોતાનો ધર્મ સમજે છે. સાધુનાં માથાં મુંડિત હોય છે અને તેઓ પીળા ઝલ્લા પહેરે છે. તેમની સાથે છોકરાઓ હોય છે, તેમના હાથમાં બિક્ષાપાત્ર હોય છે.

દરેક બ્રહ્મી કુમાર થોડો વખત મઠમાં રહે છે. તે પીળો ઝલ્લો પહેરે છે ને બિક્ષાથી નિર્વાહ કરે છે. મઠના વડીલ સાધુઓની તે સેવા કરે છે અને તેમની પાસેથી લખતાંવાંચતાં, દાખલા, તેમજ બુદ્ધધર્મનાં પુસ્તકો શીખે છે.

બારેક વર્ષની વયે છોકરીના કાન વીંધવામાં આવે છે. એ દિવસ બારે ઉત્સવનો ગણાય છે.

છોકરાના પગ હાથી, વાઘ, ને વાંદરાં જેવાં પ્રાણીનાં ચિત્રોથી રંગવામાં આવે છે.

દેશમાં ઘણા પાળેલા ને વગડાઉ હાથી નજરે પડે છે. પાળેલા હાથીની પાસે સાગનાં લાકડાં સિંચાવવાનું ને સાંકળ વડે લાકડાં ખેંચાવવાનું કામ કરાવવામાં આવે છે.

પાઠ પટમો

આપત્તિમાં બુદ્ધિ ખીલે છે, ભાગ ૧લો

એક માછી હતો તે એટલો બધો ગરીબ હતો કે પોતાનું, પોતાનાં છોકરાંનું, ને પોતાની સ્ત્રીનું ગુજરાન મહામહેનતે ચલાવતો. તેમ છતાં તેણે નિયમ કર્યો હતો કે કોઈ પણ દિવસ ચારથી પાંચમી વાર જાળ પાણીમાં નાખવી નહિ. ચાર વાર જાળ નાખતાં પણ માછલાં હાથ ન આવે તો તે દિવસે તે ખાલી હાથે ઘેર જતો.

એક દિવસ તે પાછલી રાતે ઘેરથી નીકળ્યો ને મળસૂકે વહેલો દરિયાકિનારે જઈ પહોંચ્યો. કપડાં કાઢી જાળને તેણે દરિયામાં પાથરી ને જ્યાં ખેંચવા માંડી કે તે એને ખૂબ ભારે લાગી. તે ખુશ થયો કે આજે તો ઠીક જાળે હાથ આવ્યો છે. પરંતુ તેણે જાળ ખેંચી કે તેમાંથી ગધેડાનું શબ નીકળ્યું. તે અત્યંત દિલગીર થયો.

તેણે ફરી જાળ પાથરી. ફરી તેને જાળ ખેંચતાં તે ખૂબ ભારે લાગી. બહાર કાઢતાં તેને કાદવ ને પથ્થરની ભરેલી ગુણુ માલમ પડી. તેણે નિસાસો મૂક્યો કે નસીબ ! મને શું કામ હેરાન કરે છે ? દયા કર.

તેણે ત્રીજી વાર જાળ નાખી. તેને ખેંચી એટલે સીપો ને કાદવનો લોંદો નીકળ્યાં. તેના મનની સ્થિતિ ભાગ્યેજ કદખી શકાય એવી થઈ ગઈ.

ચાથી ને છેલ્લી વાર તે માછીએ જળ પાથરી. તેણે

તે બહાર જેથી તો તેમાં એક બંધ વાસણ માલમ પડ્યું. તેને સીસાથી ચોકસ બંધ કરી દેવામાં આવ્યું હતું ને સીસા-વાળા ભાગ પર સિલ્હો મારેલો હતો. તેને લાગ્યું કે વાસણમાં નક્કી કંઈ દલ્લો હશે. હું તેના માલીકને આપીશ તો મને કંઈ ઇનામ મળશે. તે વડે હું બલ્લરમાંથી દાણો આણીશ. એમ વિચારીને તેણે સિલ્હો તોડી ઢાંકણું જરા ઉઘાડ્યું. ઢાંકણું ઉઘડ્યું કે તે વાસણમાંથી ધુમાડાના ગોટેગોટ નીકળ્યા, તે જોઈ તે આશ્ચર્ય પામ્યો. ધુમાડો ખૂબ ઊંચો ગયો ને થોડી વારમાં આકાશ બધું કાળું કાળું થઈ ગયું. જોતજોતામાં એ ધુમાડો પ્રસરી ગયો કે એકઠો ઘાટો થતો ગયો ને અદ્ભુત રીતે તે ધુમાડામાંથી એક રાક્ષસનું સ્વરૂપ ઉત્પન્ન થયું.

તે દેખી માછી ગભરાયો. તેણે તે રાક્ષસને પૂછ્યું, તું કોણ છે ? તું શા માટે આ વાસણમાં આમ ગોંધાયો હતો ?

રાક્ષસે ઉત્તર દીધો, હું તને મારી નાખનાર છું. તું મારી સાથે નરમાશથી બોલ. તને મારતા પહેલાં તારા પર મહેરબાની કરીશ.

માછીએ પૂછ્યું, શી મહેરબાની કરીશ ?

રાક્ષસે કહ્યું, તને કેવી રીતે મારી નાખું તે વિષે તને હું પસંદગી આપવા માગું છે, એ મારી તારા પર મહેરબાની.

માછી બોલ્યો, પણ મેં તારું શું બગાડ્યું છે ? તું સાથી મારા પર ગુસ્સે થયો છે ? મેં તને વાસણમાંથી બહાર કાઢ્યો તે મારી ભલમનસાઈનો તું શું આવો બદલો વાળે છે ?

રાક્ષસે કહ્યું, એ સિવાય હું બીજું કંઈ તને કરી શકું એમ નથી. એ વિષે ખાતરી કરવી હોય તો મારો વૃત્તાંત સાંભળ.

પાઠ પદ્મો

આપત્તિમાં બુદ્ધિ ખીલે છે, ભાગ રને

હું એક દેવી સત્ત્વ હતું પણ ઈશ્વરની સત્તા કબૂલ કરવા કરતાં તેનો કોપ સહન કરવો પણ મારું સ્વાતંત્ર્ય ન ખોલું એવી મને જીદ હતી. ઈશ્વરે મને શિક્ષા કરી આ વાસણમાં પુરાવ્યો અને તેનું મોં બંધ કરી સિંકો મરાવ્યો કે મારાથી બહાર નીકળી શકાય નહિ. વાસણમાં ગોંધાયા ગોંધાયા મેં વિચાર કર્યો કે મને પહેલાં સો વર્ષમાં આમાંથી કોઈ છોડવશે તો તેને હું પૈસાદાર બનાવીશ. એ સૈકો ચાલ્યો ગયો. મેં પાછો વિચાર કર્યો કે મને બીજા સૈકામાં કોઈ છોડવશે તો પૃથ્વીમાંનાં તમામ મૂલ્યવાન રત્નો તેને આપીશ. એ સૈકો પણ ગયો ને હું તો ગોંધાયોજ રહ્યો. ત્રીજો સૈકો આવ્યો. મેં વિચાર કર્યો કે આ સૈકામાં મને કોઈ છોડવશે તો હું તેને રાજા બનાવીશ, એટલુંજ નહિ પણ તેના ગમે તેવા ત્રણ હુકમ હરરોજ અમલમાં મૂકીશ. આ સૈકો પણ ચાલ્યો ગયો. છેવટે હું થાડ્યો ને મેં વિચાર કર્યો કે હવે મને જે કોઈ છોડવશે તેને હું નિર્દય થઈ મારી નાખીશ. તેને હયા એટલીજ બતાવીશ કે મારે તેને કેવી રીતે મારવો તેની પસંદગી હું તેને કરવા દઈશ. તે મને છોડાવ્યો; માટે હું તારી સાથે એવી રીતે વર્તીશ.

માછીને લાગ્યું કે હવે મરવાનું નજીક આવ્યું છે. આપત્તિમાં બુદ્ધિ ખીલે છે. અન્ય કોઈ સમયે બુદ્ધિને જે ન સૂઝે તે દુઃખને સમયે સૂઝે છે. મોતની ગભરામણમાં માછીને

એક યુક્તિ સૂઝી આવી. તેણે રાક્ષસને એક પ્રશ્ન પૂછ્યો, શું તું ખરેજ આ વાસણમાં પુરાએલો હતો ?

રાક્ષસે કહ્યું, અલબત્ત. હું અંદરજ હતો. એ વિષે તને શક લાવવાનું કંઈ કારણ નથી.

માછીએ કહ્યું, તારૂં કદ જોતાં હું એ માની શકતો નથી. હું તને અંદર પેસતાં જાતે જોઈ તોજ એ વાત માનું.

આ શબ્દો સાંભળતાં વારને રાક્ષસ પાછો ધુમાડાના રૂપમાં ફેરવાઈ ગયો. આકાશમાં ધુમાડાના ગોટેગોટ થયા ને ધીમે ધીમે તે ધુમાડો વાસણમાં દાખલ થયો. પછી તે બોલ્યો, કેમ રે અલ્યા, શ્રદ્ધા વિનાના મૂર્ખ, હવે તો તને ખાતરી થઈને ? જો હું આખો વાસણમાં સમાયો છું.

માછીએ કહ્યું, અલ્યા રાક્ષસ, લે ત્યારે હવે તારો વારો આવ્યો. હવે તું માગ કે હું તને શી રીતે મારું. એ શબ્દોની સાથેજ માછીએ તે વાસણનું ઢાંકણું ઢઈ દીધું ને તે વાસણ દરિયામાં ઝોકાવી દીધું.

તે રાક્ષસ અંદરથી બોલ્યો, અરે બાઈ ! મેં તો તારી મજાક કરી હતી. હું કંઈ તને મારી નાખવાનો નહોતો. મને બહાર કાઢ.

માછીએ કહ્યું, હું છેતરાઉં એવો મૂર્ખ તું મને ન માન. હવે હું તને કદાપિ બહાર કાઢનાર નથી.

પાઠ ૬૦મો

દલેલો એટલે દુઃખ

એક વખત એક ગામમાં એક નાણાવટીના ઘર આગળ એક દરણીની દુકાન હતી. દરણી સવારથી સાંજ સુધી કપડાં

સીવતો ને કામ કરતાં કરતાં ગાયનો લલકારતો. આ રીતે તે આનંદમાં વખત ગાળતો. એક વખત નાણાવટીએ ઘેરથી બહાર જતાં એને પૂછ્યું, ભાઈ તું વરસે દહાડે કેટલું કમાય છે !

દરજીએ કહ્યું, વરસે દહાડે શું કમાઉં છું ! વરસે દહાડે શું કમાઉં છું તેની મને ખબર નથી. હું તેની નોંધ રાખતો નથી. પણ હું એટલું જાણું છું કે વરસને અંતે મારી જમે-ઉધાર બાબતો ખરાબર થઈ રહે છે. હું મારે માફે જીવન કોઈ રીતે દેવાદાર બન્યા વિના જીવી શકું છું.

નાણાવટીએ કહ્યું, ભાઈ મેં તને પૈસાની તંગીમાંથી મુક્ત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. હું તને આ બસેં રૂપીઆ આપું છું, તેને તું સાચવી રાખજે અને આણીની વખતે વાપરજે.

દરજીએ આટલા બધા પૈસા કોઈ વખત એકઠા દીઠા નહોતા. તેને એટલો બધો આનંદ થયો કે આ સમાણું તો નહિ હોય એમ તેને ઘણી વાર લાગ્યું. આખરે, તેને ખરીજ વાત છે એમ ખાતરી થઈ, તેથી હર્ષનો ભરેલો તે વહેલો વહેલો ઘેર ગયો અને ત્યાં જઈ ઘરમાં ખાટો ખોદી તેણે તે પૈસા દાટી દીધા.

પણ અરેરે ! આ પૈસાની સાથે તેણે પોતાનો હમેશનો આનંદ પણ દાટ્યોજ ન હોય એવું થયું. અગાઉ તે આનંદમાં નિમગ્ન રહેતો ને ગીતો લલકારતો. હવે તે ચિંતામાં નિમગ્ન થયો. તેને હમેશ એજ વિચાર આવતો કે કોઈ માફે દાટેલું ધન લઈ તો નહિ જાય ?

રાત્રે તે અગાઉ નિરાંતે ઊઘતો તેને બદલે હવે તેને આખી રાત ઉજાગરો થતો. પૈસો જાચવવાની જંગળ, કોઈ કોઈ પર ખોટા વહેમ, અને રખેને કોઈ ચોર આવશે એમ સતત ચિંતા-

માંજ તે આખી રાત ગાળતો. લગાર પશુ અવાજ સાંભળતો કે તેને કાળ પડતી કે જો કોઈ ચોરી કરવા તો આઠ્યું નહિ હોય ! દિવસે પશુ તે અનેક વાર તે જગા જોઈ આવતો.

આખરે, દહાડો ને રાત આમ ત્રાસમાં પસાર થવાથી તેને બિલકુલ કળ પડી નહિ. તેનું શરીર લેવાતું ગયું. તેનું ચિત્ત વધારે વધારે બ્યાકુળ થતું ગયું.

છેવટે, તે નાણાવટીને ત્યાં તે ગયો અને તેને વિનતિ કરી કહ્યું, ભાઈ ! તમે મારી દુર્દશા વિચારી મને સુખી કરવા બસેં રૂપીઆ આપ્યા. પરંતુ મને એ રૂપીઆ મળ્યા તે દિવસથી મારી નિદ્રા ગઈ છે ને રાતે મને બિલકુલ ચહેન પડતું નથી. તમે તમારા રૂપીઆ પાછા લો ને મને મારી નિદ્રા ને મનની શાંતિ પાછાં આપો.

એમ કહી દરજીએ નાણાવટીને બસેં રૂપીઆ પાછા આપ્યા ને તે દિવસથી તે અગાઉની પેઠે આનંદમાં રહેવા લાગ્યો.

પાઠ ૬૧મો

આપત્કાલ

ચોપાઈ

સુખની હોય સહુને આશ, દુઃખ ના ફલે આવવું પાસ;
(પણ) દુઃખસુખથી બાંધ્યો પ્રાણ, માટે દુઃખ થાવું પરમાણ. ૧
સગાં સ્નેહિનાં મરણ ન હોત, ધંધામાં તોજ નવ હોત;
શરીરને રોગો નવ હોત, મદ અભિમાને સંધા જોત. ૨
મુલ્લવાનો છે સંપત્કાલ, દુર્ગુણનો હોરાયે માલ;
શિશ્વવાનો છે આપત્કાલ, સદ્ગુણનો હોરાયે માલ. ૩

સ્નેહ, બાંધવો કहां ને કેમ, શિખાયે જેમ પડે દુઃખ તેમ;
 સ્નેહિઓના સ્નેહ કસાય, પારકું પોતીકું પરચાય. ૪
 દુઃખનો અનુભવ જ્યારે થાય, ઘણી ઘણી ચૂકો સમજાય;
 બીજાં પર રહેમે જોવાય, દયા થકી શુભ દાન કરાય. ૫
 મદમાતા મૂકે અહમેવ, ફુલાસની મૂકી દે દેવ;
 થાય બંધ હસતા નાદાન, થાય બંધ કરતા અપમાન. ૬
 દુઃખિયા નર્મદ મા ચ્હીડીશ, મીઠા મંજશે મઢ જગદીશ;
 ધીરજ રાખી રહેજે ભાઈ, નીતિને ધરિ રાખી સ્હાઈ. ૭

નર્મદ

પાઠ ૬૨મો

આચારમાં શિષ્ટતા

મનુષ્ય કેળવાયેલો છે કે જંગલી છે તે તેના બોલવા-
 ચાલવા પરથી જણાઈ આવે છે. સંસ્કારી કુળમાં ને સંસ્કારી
 પરિસ્થિતિમાં ઉછરેલાં છોકરાંના વર્તનમાં શિષ્ટતા ને સંસ્કાર
 ખુલ્લાં માલમ પડે છે.

માળાપની ફરજ છે કે તેમણે પોતાનાં વર્તનથી ને ઉપ-
 દેશથી બાળકને સહ્યતા શિખવવી. વડીલો પ્રતિ, શુરુ પ્રતિ,
 અને બહેર સભામાં બોલવામાં તેમજ વર્તવામાં કેવો વિવેક
 રાખવો તેનું શિક્ષણ બાળકને આપવાની પ્રથમ ફરજ માળાપની
 ને પછી શુરુની છે.

વડીલ પાસે જવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે તેમનાથી યોગ્ય
 અંતરે બિહારહેવું એ શિષ્ટતાની રીત છે. કેટલાક તેમના કાનમાં
 કહેવા જતા હોય એટલા બધા તેમની પાસે બાય છે, એ
 સંસ્કારની ખામી દર્શાવે છે.

કોઈ કામસર કોઈને મળવા જવું હોય તો ત્યાં કામજોગી વાત કરી પાછા ફરવું. તેમનો નકામો વખત લેવો નહિ. તમને વખતની કિંમત ન હોય પણ તેઓ કામમાં હોય. વળી અંગ્રેજ લોકોની પેઠે આપણામાં કામજોગી વાત થઈ રહે એટલે ઊભા થઈ રબ આપવાની રીત નથી. તેથી મોટા માણસો મનમાં અકળાય, પણ મળવા આવનારને તેમનાથી જાણ્યો એમ કહેવાય નહિ. પરિચય ગાઢ હોય ત્યારે તેમની સ્થિતિ વધારે કફેડી થઈ જાય છે; માટે જેમને મળવા જાણ્યો તેમનો બહુ વખત રોક્યો નહિ.

પાંચ માણસ બેઠાં હોય તેમની વાતમાં તમારે બોલવાનો પ્રસંગ આવે તો સભ્યતાપૂર્વક જરૂરજોગું બોલવું. કેટલાકને એવી ટેવ હોય છે કે પોતેજ બોલબોલ કરે છે, બીજાને બોલવાનો અવકાશજ આપતા નથી. એવું વર્તન અસંસ્કારી ને અશિષ્ટ ગણાય છે.

ખિનકારણ કોઈને જોડું લગાડવું એ પણ અશિષ્ટ આચાર છે. કોઈને કંઈ કહેવાની જરૂર પડે તો તેમ કરવામાં તેની લાગણી દુખવવાની જરૂર નથી. આજ્ઞા કરવામાં, હાથ નીચેના માણસો પાસે કામ લેવામાં, મનુષ્ય પ્રિય વાણી ને સભ્યતા વડે પોતાનું ધારેલું સહેલાઈથી કરી શકે છે; માટે કોઈ પણ પ્રસંગે તોછડાઈ બતાવવી નહિ.

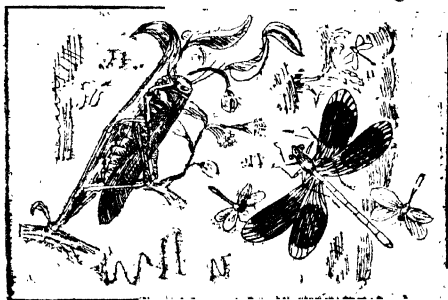
નિર્મિત વખત પાળવો. જે વખતે હાજર થવાનું કે મળવાનું કશું હોય તેજ વખતે હાજર થવું કે મળવું એ પણ શિષ્ટાચાર છે.

વખત પાળો ને વખતસર કામ કરો. એથી કામમાં વ્યવસ્થા આવે છે અને માણસ ધારે છે તે પ્રમાણે કામ કરી શકે છે. ધંધાદારીઓ વખત પાળતા નથી તે જેમ અશિષ્ટ

ગણાય છે, તેમજ જે મોટા માણસો વખત આપી તે પાળતા નથી તે પણ અશિષ્ટ ગણાય છે.

પાઠ ૬૩મો

તીડ

તીડ કેટલીક વાર ખેતરો પર ટોળાબંધ પડે છે અને તમામ અનાજનો નાશ કરે છે. ગમે તેવો સારો વરસાદ થયો હોય અને અજનો પાક ગમે તેવો પુષ્કળ થયો હોય તોપણ તીડો આવી ચઢે તો થોડાજ વખતમાં બધાં ખેતરોને વેરાન કરી નામે છે.

તીડ એક જંતુ છે અને બધા જંતુની જેમ તેના ત્રણ ભાગ છે: માથું, છાતી, ને પીઠ. તેનું માથું મોટું હોય છે ને શરીર બહુ હોય છે. તેને ચાર પાંખ ને છ પગ હોય છે.

બધાં તીડો કદમાં સરખાં હોતાં નથી. કેટલાંક માત્ર થોડાં જ હોય છે; પણ કેટલાંક પાંચ ઇંચ જેટલાં લાંબાં હોય છે.

તેની પાંખો લાંબી ને સાંકડી હોય છે. તે ઘણી પાતળી ને હલકી હોય છે. જ્યારે તેવપરાતી નથી ત્યારે તેને વાળી દીધેલી હોય છે ને તે આખા શરીરને ઢાંકી દે છે.

તેના આગલા ને વચલા પગ નાના હોય છે; પણ પાછલા એ પગ ઘણા મોટા ને જબરા હોય છે. જ્યારે તે જમીન પર ઊભું રહે છે ત્યારે તેના પાછલા પગ તેના શરીરથી ઊંચા દેખાય છે.

તેની આંખ સાદી ને સંયુક્ત હોય છે; તેની સ્પર્શની ઇન્દ્રિય ટૂંકી હોય છે. તેનાં જડખાં ઘણાં મજબૂત હોય છે અને તે વડે તે સખ્ત ડખ મારે છે.

બીજા જંતુની પેઠે તીડથી ચાલી કે દોડી શકાતું નથી. પણ તેની પાંખ લાંબી હોવાથી તે વડે તે દૂર સુધી ઊડી શકે છે અને તેના પાછલા પગ લાંબા ને મજબૂત હોવાથી તે તે વડે મોટા કૂદકા બરી શકે છે.

તીડ અવાજ કરે છે તે તેના મોંમાંથી થતો નથી. પાછલા પગ બહારની પાંખની ઠેાર સાથે ઘસાવાથી એ અવાજ થાય છે.

તીડની માદા જમીનમાં ખાડા ખોદી તેમાં ઇંડાં મૂકે છે. તે સેવાય છે ત્યારે તેમાંથી નીકળેલાં અગ્ન્યાં આકારમાં તીડને મળતાં આવે છે, પણ તેને પાંખ હોતી નથી. આ સ્થિતિમાં તે પુષ્કળ ખાય છે અને તેથી જલદી વૃદ્ધિ પામે છે. વૃદ્ધિ પામતાં તેઓ ઘણી વાર પોતાની ખોળ કાઢી નાખે છે. આખરે, તેઓ સંપૂર્ણ વૃદ્ધિ પામી જંતુ બને છે.

તીડો પાંતરાં ને લીલાં થડ ખાઈને જીવે છે. તે ગરમ

દેશમાં માલમ પડે છે. એશિયા ને આફ્રિકાના કેટલાક ભાગ-
માં તેમજ યુરોપના દક્ષિણમાં તીડો જથાળંધ જોવામાં આવે
છે. લાખોનાં ટોળાં સાથે ફરે છે અને લીલોતરી ખાઈ જઈ
ગામોનાં ગામ વેરાન કરી નાખે છે.

પાઠ ૬૪મો

સમસ્યા

છપ્પા

કોણ પૃથ્વીથી મૌઢ, કોણ અણુથી પળ નાનો;
કોણ પવનથી પહેલ, કોણ દેવોથી દાનો;
કોણ હંદુથી વિમલ, કોણ અગ્નીથી તાતો;
પયથી ઉજ્જ્વલ કોણ, કોણ મદિરાથી માતો;
વલિ કવળ તેજ તરણી થકી, કોણ શર્કરાથી ગલી;
કવિ સામલ કહે ઉત્તર લખો, તો તો પ્હોંચે મન રલી. ૧

કવળ તરણથી તુચ્છ, કવળ મણિથી છે મોઘો;
સ્વર્ણથી શોભે કવળ, કવળ કુશકાથી સોંઘો;
કવળ વરાસથી વહેક, કવળ કાજલથી કાલો;
કવળ લોહથી કઠળ, કવળ બાલકથી બાલો;
વલિ કવળ વીછિથી વેદના, કવળ સરવથી છે ગલી;
સામલ મેલું શું મેંસથી, કહો તો પ્હોંચે મન રલી. ૨

ઉત્તર

મહિથી મોટું દાન, અણુથી લોખી નાનો;
પવનથી પહેલું મન, વિવેક દેવોથી દાનો;

ચંદ્રથિ નિર્મલ ક્ષમા, ક્રોધ અગ્નીથી તાતો;
 દુધથી ઉજલો યશ, અમલ મદિરાથી માતો;
 છે તેજ તરણિથી નેત્રનું, ગરજ સાકરથી છે ગલી;
 સામલ કહે ઉત્તર લઘ્યો, પ્હોંચી તેની મન રલી. ૩
 તૃણથી જાચક તુચ્છ, મળીથી સદ્ગુણ મોંઘો;
 સ્વર્ણથિ શોભે સપુત, ગરિબ કુશકાથી મોંઘો;
 કીર્તિ વરાસથિ વહેક, કપુત કાજલથી કાલો;
 સૂમ લોહથી કઠણ, અજ્ઞ બાલકથી બાલો;
 દુરવચન વીંછીથી વેદના, મિષ્ટ વાણિ સડથી મઠી,
 છે કલંક મેલું મેંસથી, પ્હોંચી તેની મન રલી. ૪
 સામલ

પાઠ ૬૫મો

ન્યૉર્જ સ્ટીવન્સન, ભાગ ૧લો

ન્યૉર્જ સ્ટીવન્સનનું નામ આગગાડીની શોધની સાથે
 જોડાયેલું છે. એ કૉલસાની ખાણમાં કામ કરનાર એક ગરીબ
 મજૂરનો અબણ પુત્ર હતો. એની ઉંમર ૮ વર્ષની હતી ત્યારે
 એના બાપે એને ગાયો ચરાવવાનું કામ સોંપ્યું હતું. એ જરા
 મોટો થયો ત્યારે એને ખેતરમાં મજૂરીનું કામ સોંપવામાં
 આવ્યું હતું.

જુવાન થયો એટલે એને એના પિતાએ ખાણમાંથી
 પાણી ઉઠેચવાના વરાળથી ચાલતા એન્જિન પર મજૂરીના
 કામમાં ગોઠવ્યો. એન્જિન પર એ મજૂરી કરતો ત્યારે

તેના જુદા જુદા ભાગો સાફ કરવામાં, તે જુદા પાઠવામાં,

પાછા એકઠા કરવામાં, અને એન્જિન કેમ ચાલે છે તે જોવામાં એને બહુ મજા પડતી. આથી એની અવલોકનશક્તિ ખૂબ ખીલી. એન્જિનો સાથે એ આ પ્રમાણે રમતો ત્યારે એન્જિનો જાત જાતનાં હોય છે અને તેનું વર્ણન પુસ્તકોમાંથી મળે છે એમ એણે સાંભળ્યું.

એને તો અક્ષરજ્ઞાને નહોતું, તેથી એને એમ લાગ્યું કે મને વાંચતાં આવડતું હોય તો હું ઘણું જાણી શકું. પોતાનું અજ્ઞાન એને સાલવા માંડ્યું, પણ એથી એ નિરાશ ન થયો. એ નિરુદ્યોગી નહોતો. એણે નિશ્ચય કર્યો કે મારે ભણવું અને એક ગરીબ શિક્ષકને થોડુંક વેતન આપી એ નવરાસની વખતે વાંચતાં શીખ્યો.

એકવીસ વર્ષની ઉંમરે એ પરણ્યો. હવે એણે મુખ્ય મજૂરીનું કામ કરવા ઉપરાંત ઘડિયાળ સમી કરવાનું કામ કરવા માંડ્યું. આ કામમાં પણ સંચાના ભાગેનો પરસ્પર સંબંધ કેવો હોય છે તે જોવાની એને તક મળી. આ કામ કરવાનો એનો ખાસ હેતુ જુદો હતો. એણે ભવિષ્યના એક ભાષણમાં તે હેતુ નીચે પ્રમાણે દર્શાવ્યો હતો:—

મારા ગૃહસ્થ જીવનની શરૂઆતમાં મારો પુત્ર રૉબર્ટ નાનો હતો ત્યારે મેં વિચાર્યું કે હું જેમ કેળવણીમાં પછાત છું તેમ એ રહેવો ન જોઈએ; માટે મારે એને સારી નિશાળમાં ભણાવવો જોઈએ ને સારું શિક્ષણ આપવું જોઈએ. હું ગરીબ અવસ્થામાં હતો, તેથી મેં એને ભણાવવાની જોગવાઈ શી રીતે કરી તે તમે ધારી શકશો? મેં પાડોશીઓની ઘડિયાળો સમી કરવાનું કામ કરવા માંડ્યું. રાતરાતનો નવરાસની વખતે હું તે કામ કરતો અને એ રીતે મેં મારા છોકરાને કેળવવાનાં સાધન એકઠાં કર્યાં.

ધન્ય છે આ ગરીબ છતાં સમજી પિતાને! પુત્રની કેળવણી માટે એને કેટલી ચીવટ!

આમ ઘડિયાળો સમી કરવાનું કામ કરવાથી સ્ટીવન્સનનું સંચા વિષેનું જ્ઞાન વધી ગયું; એમાંથી એને ખ્યાતિ મેળવવાનો પ્રસંગ બન્યો. એક વાર એક વરાળચંત્ર એક ખાણ આગળ માંદું થઈ નકામું થયું. તેને ચાલુ કરાવવા માટે ઘણા ઇજનેરોએ પ્રયત્ન કર્યો, પણ કોઈ કશું નહિ. છેવટે, ન્યૉર્થ સ્ટીવન્સને બીડું ઝડપ્યું. એનાથી એ કામ થશે એવી કોઈને આશા નહોતી. પણ એણે એ ક્ષતેહથી કર્યું અને બલબલને હેરત પમાડ્યાં.

એનું નામ હવે ધીમે ધીમે આગળ આવવા માંડ્યું. એક હોશિયાર ઇજનેર તરીકે એ પ્રસિદ્ધ થયો.

પાઠ ૬૬મે

જ્યૉર્જ સ્ટીવન્સન, ભાગ ૨જો

જ્યૉર્જ સ્ટીવન્સને હવે એન્જિનોમાં કેમ સુધારો થાય તે પર ચિત્ત દોડાવવા માંડ્યું. તેના વખત સુધી વરાળથી ચાલતાં એન્જિનો ખાણોમાંથી પાણી ઉલેચવાના કામમાં લેવાતાં હતાં. હજી સુધી એન્જિનની મદદથી આગગાડી ચાલતી થઈ નહોતી. તેના મગજમાં એન્જિનનો આ પ્રકારનો ઉપયોગ બહુ ઘૂમ્યા કરતો હતો.

પોતાના પુત્ર રૉબર્ટની સાથે એન્જિનોમાં સુધારા કેમ કરી શકાય તેના વિચારમાં તે ગુંથાએલો રહ્યો. ઇંગ્લંડની એક કંપનિએ તેને ઉત્તેજન આપ્યું ને ૨૭મી સપ્ટેમ્બર ઇ. સ. ૧૮૨૫ને દિવસે પહેલીજ વાર માણસને તથા ભારને સાથે ખેંચી શકે એવી પહેલીજ આગગાડી તેના બુદ્ધિબળથી ચાલી. હજારો લોકો આગગાડી ચાલતી જોવા એકઠા થયા હતા અને સિસોટી વાગી ૪૫૦ માણસો ને સુમારે ૬૦ ટનનો બોજ ખેંચી આગગાડી ચાલી કે તે જોઈ લોકોનો હર્ષ માયો નહિ. ૬૫ મિનિટમાં તે ૮૩ માઇલ ચાલી તે તો તેમને ઘણું સાફ લાગ્યું.

સ્ટીવન્સને લોકોને આશા આપી કે એન્જિનમાં સુધારા થશે તો તે કલાકના ૨૦ માઇલ ચાલી શકશે. કેટલાકે એ વાત હસી કાઢી. પાર્લિમેન્ટના કેટલાક સભાસદો તો એટલે

સુધી ગયા કે તેમણે કહ્યું, આવા વિચાર હશોવનાર ઈજનેર ગાંડાની ઇસ્પતાલમાં જવાને લાયક છે. કલાકના ૨૦ માઇલ તે કંઈ મુસાફરી શક્ય થાય !

ઈ. સ. ૧૮૨૬માં એક જાહેર ખબર પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી કે કલાકના ૧૦ માઇલની ઝડપે અમુક ભાર ખેંચી જે એન્જિન અમુક જગાએ જઈ શકશે તે એન્જિનના બનાવનારને ૫૦૦ પાઉંડ ધનામ આપવામાં આવશે. આ હરીફાઈમાં ત્રણ ઈજનેરોએ ભાગ લીધો, તેમાં જ્યોર્જ સ્ટીવન્સન એક હતો. ત્રણમાંથી એકનું એન્જિન માંદું થઈ શરતમાંથી ઊંચું બેઠું. બીજાનું એન્જિન ૧૫ માઇલને વેગે ચાલ્યું ખરું, પણ ચાલતાં ચાલતાં તેનું સાંચાકામ બગડ્યું. સ્ટીવન્સનનું એન્જિન ૨૬ માઇલની ઝડપે ચાલ્યું. આ પ્રમાણે ધનામની શરતમાં જાહેર કંપી કરતાં ત્રણ ગણી ઝડપ તેના એન્જિનની નીવડી અને તેને ધનામ મળ્યું. એ જોઈ ઘણા લોકો આશ્ચર્ય પામ્યા. તેમને લાગ્યું આ વાત ખરી હશે કે બ્રાંતિ ? આમ ફરી બની શકશે ખરું ?

આ બ્રાંતિ છે કે સત્ય તે સહુ કોઈ જાણે છે. હવે તો કલાકની ૩૦, ૪૦, કે કેટલીક સખ્ત જમીન પર ૬૦ માઇલની ઝડપે પણ એન્જિનો ચાલી શકે છે. આપણે જે રોજ જોઈએ છીએ તે બનાવ અસ્તિત્વમાં આવતાં ને તે પહેલાં કેવો અશક્ય જેવો લાગતો હતો !

સ્ટીવન્સનને ફત્તેહ મળી તેનું કારણ શું ? તેનું કારણ એ કે તે જાતે સંચા તપાસતો, તેના ભાગો કેમ જોડાએલા છે તે વિચારતો, અને તેમાં સુધારા કેમ થઈ શકે તેનું સતતદિવસ મનન કરતો.

મોટી શોધો ને તેમાં થતા મુધારા એ કંઈ ઈશ્વરી અમલકાર નથી. તે બુદ્ધિમાન માણસોના સતત, અવસ્થિત રીતે લેવાએલા પરિશ્રમનું ફળ હોય છે.

સ્ત્રીવન્સને આખી જિંદગી મહેનતુ ને સાદા માણસ તરીકે ગાળી. એક વખત એક છેલળટાઉ જેવો જુવાન માણસ તેની સલાહ લેવા ગયો. તેને તેણે નીચેના પ્રમાણે સલાહ આપી:—

“મને આશા છે કે તમે મને માફ કરશો. હું સ્પષ્ટ વક્તા છું. તમારા જેવા દેખાવડા ને કંઈક ચંચળ, એવા તરુણ પુરુષ આમ ફાંકડી ઢળનો ડગલો પહેરે, સાંકળીઓ લટકાવે, ને તેમ કરી પોતાની જાતને કદ્રૂપી બનાવે તે જોતાં મને દિલગીરી થાય છે. તમારી ઉમરે મારા હૃદયમાં મેં આવી બાબતો વિષે વિચારો લય્યાં હોત તો હાલ જે સ્થિતિએ હું પહોંચ્યો છું તે સ્થિતિએ કદી આવ્યો નહોત, તેમજ બીજા કશામાં નહિ તો આગગાડીની બાબતમાં તો હાલ આપણે જે પ્રગતિ કરી શક્યા છીએ તે કદી કરી શક્યા નહોત.”

આ ઉપદેશ અક્ષરે અક્ષર ખરો ને બોધક છે.

પાઠ ૬૭મો

કરકસર

પૈસાનાં કંઈ ઝાડ નથી જાતનાં. તે મેળવવો અશ્વરો છે, ખરચી દેવો સહેલો છે. દરેક માણસે કરકસર કરવાની ટેવ પાડવી જોઈએ.

કરકસર કરવા માટે કોઈ જાતની ખાસ શક્તિ જોઈતી નથી; નથી તેમાં ખાસ હિંમત જોઈતી કે નથી તેમાં ખાસ

બીજા સફળતા જોઈતા. ફરેક માણસ ચાહે તો કરકસર કરી શકે. તે કરવા માટે જે જરૂરનું છે તે ઠહાપણુ ને આત્મસંયમ છે. જે માણસ પોતાના મનમાં ભવિષ્યનું ચિત્ર ખડું કરી શકતો નથી તે માણસ બહુ મુશીબતથી કરકસર કરી શકે છે. જે માણસને ખાવાપીવાની ને મોજશોખ ભોગવવાની લલુતા હોય છે તે પણ ઘણી મુશીબતથી કરકસર કરી શકે છે. જે માણસ ઇન્દ્રિયોને વશ રાખી શકતો નથી તે ઇન્દ્રિયોને ગમે તે માર્ગે તૃપ્ત કરવા લલચાય છે. તે નીતિના દબાણમાં રહી શકતો નથી, તો પૈસો તો તેના મનમાં શી વિસાતમાં ?

કરકસર કરવા માટે મોટા ખર્ચો અટકાવવા તરફ લક્ષ આપવું જેટલું જરૂરનું છે તેથી વધારે જરૂરનું નાના ખર્ચો અટકાવવા તરફ લક્ષ આપવું એ છે. મોટા ખર્ચ તો એની મેળે આપણી છાતીએ લાગે છે. તે કંઈ નજર બહાર જઈ શકતા નથી. પણ નાના ખર્ચને વિષે તેમ નથી. થોડો ખર્ચ કરતાં માણસ વિચાર કરતો નથી. કંઈ નહિ, આના, બે આના, કે ચાર આનાનો શો હિસાબ છે એમ તે ગણના કરે છે; પરંતુ નાની નાની રકમનો સરવાળો મોટો થશે તે તેના ખ્યાલમાં આવતું નથી. માણસ થોડો થોડો પણ નકામો ખર્ચ બચાવે તો કેવો સુખી થઈ શકે !

ફરેક માણસે પોતાની સ્થિતિ સુઝળ રહેવું એ તેની ફરજ છે ને આમ કરવા માટે કરકસર તદ્દન આવશ્યક છે. જે માણસ પોતાની સ્થિતિને અનુસરીને રહેતો નથી તે પ્રા-માણિક કે સ્વતંત્ર રહી શકતો નથી. તેને જ્યાંથીત્યાંથી ગમે તે માર્ગે દ્રવ્ય સંપાદન કરવાનું જરૂરનું લાગે છે. તેવે વખતે તે સારાંનરનાં ક્યાંથી વિચાર કરી શકે ? તે સ્વતંત્ર પણ ક્યાંથી રહી શકે ?

કરકસર કરનાર માણસ વ્યવસ્થિત ને નિયમિત જીવન જીવે છે. તે અવ્યવસ્થિત રીતે દ્રવ્ય ખરચે તો તેની ગણતરી ખોટી પડે ને ગણતરી પ્રમાણે ખરચ કર્યા વિના કરકસર થઈ શકે નહિ.

કરકસર સર્વથા ઇષ્ટ છે; પણ કઢરીપણું ને હલકટપણું સર્વથા વર્જ્ય છે. કઢરી માણસ પોતાના ને પોતાના કુટુંબના આવશ્યક સુખસગવડના પદાર્થો મેળવવામાં કસર કરવા બંધ છે. તે દુઃખી થાય છે ને બીજાને દુઃખી કરે છે. સાંકડા મનના, નીચ પુરુષ થવું એ પણ એવુંજ તિરસ્કારને પાત્ર છે. કરકસર કરવી એનો અર્થ એમ નથી કે કોઈને મદદ ન કરવી કે યોગ્ય ધર્મોદ્ધાર કામમાં પૈસો ન ખરચવો. માણસે સ્વાર્થી ન બનવું. પૈસો કમાઈ માત્ર પોતાનાજ સુખમાં જો માણસ વાપરે છે તે પાશવ જીવન જીવે છે.

કરકસર કરનાર માણસ ઇચ્છે તો બીજાઓને સહેલથી મદદ કરી શકે છે. દુનિયામાં વધારે કમાઈ ઉઠાડી રીતે રહેનારા માણસો બીજાઓને જેટલી દ્રવ્યની મદદ કરી શકે છે તેના કરતાં સાધારણ કમાનારા પણ કરકસરથી રહેનારા વિવેકી માણસો નાને નાને પ્રસંગે બીજાને અનેક રીતે વધારે મદદ કરે છે.

પાઠ ૬૮મો

હરકતમાં વરકત

પદ—રાગકાર્લિંગડો

હરકતમાં બહુ વરકત, મનવા, ધરિ નરતનુ ના ડર રે;

थई रहि उलटो तत्पर, मनंवा, सामो मळवा फर रे.

हरकतमां० टेक

हरकतने तूं होंसे मळजे, बाह्य रूप नव जोतो;

भितर निरखतां पामिश नसिहत, लाभ नथी ए छोटो. मनवा० १

हरकतरूपी सराणे चढतां, तनमनकाट कपाए;

हरकतरूपी कसोटीएथिज, म्होटं मन परखाए. मनवा० २

हरकत साथे कुस्ति करे जे, तेज खरो पुरुषार्थी;

हरकत अन्य जनोनि हरे जे, तेज खरो परमार्थी. मनवा० ३

महापुरुष जे थया छे पूर्वे, हरकतमां उछरेला;

अमर नाम ते मूकी गया छे, ते गुरु आपण चेला. मनवा० ४

परदुःखभंजन विक्रम, शंकर, हरिश्चंद्र, प्रह्लादे;

हरकत शिर पर उठावि लीधी, सद्यां दुखो अतिस्वादे. मनवा० ५

वृक्षोने ज्यम खातर मळतां, फळफुलथी ते फाले;

बुद्धिमान जन त्यम हरकतमां, वरकत व्होळी भाळे. मनवा० ६

विरला अनुभवि एह वातनो, ऊंडो मर्म पिछाने;

हरकतथी न हठे शुर मर्दो, मोज घणेरी माने. मनवा० ७

विजय मस्त हूं हरकतकेरा, प्रसंगेने मळवामां;

ईशकृपाथी हरकत देखूं, बरकतरूप तखतामां. मनवा० ८

विजयाशंकर

પાઠ ૬૬મો

ધૂમકેતુ, ભાગ ૧લો

તમે ધૂમકેતુ જોયો છે? એને પૂંછડીઓ તારો પણ કહે છે. થોડે વર્ષે એ આકાશમાં નજરે પડે છે અને એ દેખાય છે ત્યારે ઘણા વહેમી લોકો એને અનિષ્ટસૂચક માને છે.

પ્રાચીન લોકો ધૂમકેતુને મોટો ઉત્પાત સમજતા. તેઓ એમ માનતા કે એ દેખાય છે ત્યારે પૃથ્વી પર અનેક વિપત્તિઓ

આવી પડે છે. મોટાં સંહારકારક યુદ્ધો થાય છે, કે દુકાળ પડે છે, કે મરકી ફાટી નીકળી લોકોનો ઘાણ કાઢે છે.

મધ્ય યુગમાં પાશ્વર્યાત્મ દેશોમાં એવું માનવામાં આવતું કે ધૂમકેતુ એ સંકુલ થએલા પ્રભુના જન્મણા હાથમાંથી ફેંકેલો અંગારો છે.

સત્તરમા સૈકામાં જર્મનમાં ગિલાડીઓની મોટી સંખ્યા નાશ પામી તેનું કારણ ધૂમકેતુ દેખાયો હતો તે ગણવામાં આવ્યું હતું.

હવે કેળવણીના પ્રચારથી લોકો સમજતા થયા છે કે ધૂમકેતુ આકાશમાં દેખાય છે તેથી પૃથ્વી પર સારી કે માઠી અસર થતી નથી.

દરેક પ્રકાશિત ધૂમકેતુના ત્રણ ભાગ છે:—માથું, વચ્ચેનો ભાગ, ને પૂંછડી. ઝાંખા ધૂમકેતુ, જે દૂર્બીનથીજ જોઈ શકાય છે, તેને સાધારણ રીતે પૂંછડી હોતી નથી. એવા પૂંછડી વિનાના ધૂમકેતુઓ પૂંછડીવાળા ધૂમકેતુઓ કરતાં ઘણાજ વધારે છે. કેટલાક ધૂમકેતુઓને બે, ત્રણ, કે છ પૂંછડી હોય છે.

ધૂમકેતુઓ સૂર્યની પાસે દેખાય છે ત્યાર પછી ઘણે વર્ષ પાછા દેખાય છે. તે સૂર્યની આસપાસ ઘણાજ દીર્ઘ વર્તુલમાં ફરે છે. હુલી નામના પ્રસિદ્ધ ખગોળવેત્તાએ જે ધૂમકેતુ શોધી કાઢ્યો છે તે તેના નામથી જાણીતો થયો છે ને તે ૭૩, ૭૪ વર્ષે ફરી દેખાય છે.

હુલીએ ઇ. સ. ૧૬૮૨માં એ ધૂમકેતુનું અવલોકન કર્યું. તે જાણતો હતો કે હવે ફરી તે દેખાશે તે પહેલાં હું મરી ગયો હોઈશ. તેણે કહ્યું, “અમારી ગણતરી પ્રમાણે એ ધૂમકેતુ ઇ. સ. ૧૭૫૮ને સુમારે ફરી દેખાશે તો નિષ્પક્ષપાતી

લોકો એમ સ્વીકાર્યા વિના રહેશે નહિ કે આ ધૂમકેતુને પ્રથમ એક અંગ્રેજે શોધી કાઢ્યો છે.” ઇ. સ. ૧૭૫૮માં વર્ષ આખું એટલે લોકો આતુરતાથી આકાશ નિહાળવા લાગ્યા કે હલ્દીનું કહેવું ખરું પડે છે કે ખોટું. એને મરણ પામ્યાને ૧૬ વર્ષ થઈ ગયાં હતાં. ઇ. સ. ૧૭૫૯ના માર્ચની ૧૨મી તારીખે ધૂમકેતુ દૃષ્ટિએ પડ્યો ને હલ્દીનું ભવિષ્યવચન સત્ય નીવડ્યું. ઇ. સ. ૧૮૩૫માં, ને ઇ. સ. ૧૯૦૯માં ફરી એ ધૂમકેતુ જણાયો હતો.

કેટલાક ધૂમકેતુ પાંચથી નવ વર્ષ સુધીમાં ફરી જણાય છે અને કેટલાક ૬૭ થી ૭૫ વર્ષમાં ફરી જણાય છે. કેટલાકને સૂર્યની પાસેથી ગયા પછી ફરી ત્યાં આવતાં લાખો વર્ષ થાય છે.

ઇ. સ. ૧૮૧૧માં એક ધૂમકેતુ દેખાયો, તે ઘણી રીતે વિચિત્ર હતો. તે પહેલો ઇ. સ. ૧૮૧૧ના માર્ચની ૨૮મી તારીખે શોધી કાઢવામાં આવ્યો અને ઇ. સ. ૧૮૧૨ના ઑગસ્ટની ૧૭મી તારીખે તે ફરી નજરે પડ્યો. માત્ર સત્તર માસ રહીને તે ફરી દેખાયો. ઑક્ટોબરના મધ્ય ભાગમાં તેની પૂંછડી સારી રીતે જણાઈ શકતી હતી ત્યારે આકાશમાં તે દસ કરોડ માઇલ સુધી લાંબી હતી એમ વૈજ્ઞાનિક શોધકોએ નક્કી કર્યું છે.

ઇ. સ. ૧૮૪૩માં એક બીજો ધૂમકેતુ દૃષ્ટિએ પડ્યો. આકાશના એક તૃતીયાંશ વિશાળ ભાગ પર તેનો દેખાવ ઘણો ભવ્ય ને અદ્ભુત હતો. તે ઇ. સ. ૧૮૪૩ના ફેબ્રુઆરિની આખરે પ્રથમ પૃથ્વીના દક્ષિણ ભાગમાં જણાયો અને માર્ચના મધ્ય ભાગમાં ઉત્તર ભાગમાં જોવામાં આવ્યો.

પાઠ ૭૦મો

ધૂમકેતુ, ભાગ ૨જો

પહેલી શોધ સર આઇઝૅક ન્યૂટને કરી હતી અને પછી તેનું સમર્થન હૅલીએ કર્યું હતું કે ધૂમકેતુઓ ગુરુત્વાકર્ષક બળને લીધે સૂર્યની આસપાસ ફરે છે.

હર્શનિની શોધ થયા પછી ઘણા ધૂમકેતુઓ શોધી કાઢવામાં આવ્યા છે અને દરેક વર્ષે ચારપાંચ શોધી કઢાય છે. આ ધૂમકેતુઓ ઝાંખા હોય છે અને તેને પૂંછડી હોતી નથી. પણ લાંબે લાંબે અંતરે નરી આંખે જણાય એવા ધૂમકેતુઓ પણ જોવામાં આવ્યા છે અને છેલ્લાં બે હજાર વર્ષમાં એવા ૫૦૦થી વધારે ધૂમકેતુઓ જણાયા છે.

ઇ. સ. ૧૮૨૬માં બીલા નામના બોહીમિઆના એક નવીન ખગોળવેત્તાએ એક ઝાંખો ધૂમકેતુ જોયો. દસ દિવસ રહીને એક ફ્રેંચ વિદ્વાને પણ તેજ ધૂમકેતુ જોયો. પછી શોધ કરતાં માલમ પડ્યું કે એ ધૂમકેતુ છછ કે સાતસાત વર્ષે જણાશે. ઇ. સ. ૧૮૪૬માં એ ધૂમકેતુના બે ભાગ થએલા જણાયા. પહેલીજ વખત આ પ્રમાણે ધૂમકેતુના ભાગ થએલા જોવામાં આવ્યા. એ ધૂમકેતુનો ઇ. સ. ૧૮૭૨માં જણાવવાનો સમય હતો, તે વખત એક અદ્ભુત દર્શન જોવામાં આવ્યું. તે દેખાયો નહિ, પણ ૨૭મી નવેમ્બરે જ્યારે પૃથ્વી પોતાના સૂર્યની આસપાસ ફરવાના માર્ગમાંથી ગઈ ત્યારે ખરતા તારાની અતિસુંદર વૃષ્ટિ જોવામાં આવી. સૂર્યાસ્ત પછી થોડો વખત રહીને તે વૃષ્ટિ થરૂ થઈ તે રાત્રે અગીઆર વાગતાં સુધી પહોંચી.

દોઢ મિનિટમાં ચારસેં ખરતા તારા ગણવામાં આવ્યા. ત્યાર પછી બીલાનો ધૂમકેતુ કદી પણ દેખાયો નહિ. વિદ્વાનોએ નક્કી કર્યું કે એના કકડે કકડા થઈ ગયા છે અને એના એક કકડા સાથે ઇ. સ. ૧૮૭૨ની ૨૭મી નવેમ્બરે પૃથ્વી અથ- ડાઈ તેથી સુંદર ખરતા તારાની વૃદ્ધિનો અત્યદ્ભુત દેખાવ થયો.

આ પ્રમાણે કેપ્લર નામના પ્રસિદ્ધ વૈજ્ઞાનિકે ત્રણસેં વર્ષ પહેલાં કહ્યું હતું તેમ ધૂમકેતુઓ મરણ પામે છે. ચંદ્ર અને બીજા ગ્રહોની પેઠે તે ચિરંજીવી નથી, પણ તેના નાના નાના કકડા થઈ જાય છે અને તે કકડા પૃથ્વીના વાતાવરણમાં આવે છે ત્યારે તેના ઘસારાથી સળગે છે અને ખરતા તારાનો અદ્ભુત દેખાવ આપે છે. દરેક વર્ષે નવેમ્બર માસમાં એ કકડા- ઓ સૂર્યની આસપાસ ફરવાના પૃથ્વીના માર્ગમાં આવે છે, તેથી એ માસમાં ઘણા ખરતા તારા દેખાય છે. એમાંના કેઈ પણ સાધારણ ખરતા તારા પૃથ્વી પર પહોંચી શકતા નથી. માર્ગમાં તેની ધૂળ થઈ જાય છે અને તે નજરે ન પડે એવી રીતે પૃથ્વી પર પડે છે.

કેટલીક વખત એવા ખરતા તારામાંથી પત્થર પડે છે. મ્હાનસમાં ઇ. સ. ૧૮૭૨ના જુલાઈ માસની ૨૩મી તારીખે એક મોટો પત્થર પડ્યો, તે ફ્રાંસના એવાજ પચાસ માઈલ સુધી સંભળાયો. તેનું વજન ૧૨૬ શેર જેટલું થયું અને તેના પડવાથી પૃથ્વીમાં પાંચ ફૂટ ઊંડો ખાડો થયો.

પાઠ ૭૧મો

શેખ ફરીદ

શેખ ફરીદ નામે એક પાવત્ર ફકીર હતો. તે સાધુ જીવન જીવતો હતો. તે અદ્ભુત કામ કરી શકતો હતો એમ કહેવાય છે.

એક દિવસ રસ્તે ચાલતાં ચાલતાં એને એક ગાડું મળ્યું. તે ગાડામાં ખાંડના કોથળા મૂકેલા હતા ને તેના બળદને તેના માલીક પરોણી મારી જોરથી હાંકવા પ્રયત્ન કરતો હતો. શેખ ફરીદે તેને પૂછ્યું કે કોથળામાં શું છે ?

ગાડાનો માલીક ઘણો ચીઠકણો હતો. બળદ બરાબર ચાલતા નહોતા. તે તેમને મારીને થાક્યો હતો. તાપના દહાડા હતા એટલે તે ગરમીથી વિશેષ કંટાળ્યો હતો. તેથી શેખ ફરીદે તેને કોથળામાં શું છે એમ પૂછ્યું ત્યારે તેણે ઉકળી જઈને આડાઈમાં જવાબ આપ્યો કે રાખ.

શેખ ફરીદે કહ્યું, ભલે, તે રાખ થાય.

પછી ગાડાવાળો બજાર જઈ પહોંચ્યો ને તેણે વેપારીને કોથળા આપ્યા. વેપારીએ ખાંડ કેવી છે તે જોવા માટે એક કોથળો ઉઘાડ્યો. પણ ત્યાં તો ચમત્કાર થયો. ખાંડને બદલે વેપારીએ રાખ દીઠી. તેણે એકે એક કોથળો તપાસ્યો, પણ દરેકમાં રાખ જ દીઠી.

વેપારી ચીઠવાઈ ગયો. તે બોલ્યો, તું કપટી છે. લઈ જા તારા કોથળા પાછા. ખાંડને બદલે રાખ આપે છે? ખાંડ ખરીદી છે, રાખ નહિ. પૈસા હરામના નથી આવ્યા. જલદી ખાંડ પૂરી પાડ; નહિ તો પૈસા લઈ ને ઠગ્યા બદલ તને કેદમાં નંખાવીશ.

ગાડાવાળો વીણો પડી ગયો. તે શેખ ફરીદ પાસે પાછો

ગયો અને ગગળી જઈ તેને કહ્યું, હું ગરીબ છું, મારી ખાંડને બદલે રાખ થઈ ગઈ. હું પાયમાલ થયો. મહેરબાની કરી રાખની ખાંડ બનાવો.

શેખ બોલ્યો, બલે, ગાડામાં પાછો જા. કોથળામાં તને ખાંડ માલમ પડશે. બવિખ્યમાં સાચું બોલજે.

ગાડાવાળો ગાડા સાથે પેલા વેપારી પાસે પાછો ગયો. ત્યાં જઈ તેને ખાંડના કોથળા પૂરા પાડ્યા ને બનેલી વાત તેણે બધા મિત્રોને કહી સંભળાવી. તે ઘણો રાજી થયો.

તેના મિત્રોમાંનો એક મિત્ર આ સાંભળી લલચાયો. તેણે ધાર્યું, હું ફકીર થઈ ને આવા ચમત્કાર કરું તો ઠીક. એથી હું પૈસાદાર બનીશ. લાવ, ફકીર પાસે જઈ એને વીનવું કે મને ફકીર બનવાનું શીખવે.

આમ વિચાર કરી તે શેખ ફરીદ પાસે ગયો. તેણે તેને રસ્તે ચાલતાં જોયો. તે તરત તેની પાછળ દોડ્યો અને તેને પગે પડી વિનંતિ કરી કે મને ફકીર થતાં શીખવો.

શેખ ફરીદે કહ્યું, મારી પાછળ પાછળ આવ.

શેખ ફરીદને માણસોની સારી પરીક્ષા હતી. તે તે માણસના મનના વિચારો સમજી ગયો. તેને શા માટે ફકીર થવું હતું તે તે કળી ગયો. તે સમજ્યો કે આ માણસને કંઈ દુનિયાનો ત્યાગ નથી કરવો; એને સ્વાર્થ સાધવા ફકીર થવું છે. રસ્તે ચાલતાં ઈંટનો ઢગલો આવ્યો. શેખ ફરીદે કહ્યું, આ ઈંટો સોનાની થાઓ. તરતજ તે સોનાની થઈ ગઈ. પેલા ભાવી ફકીરે તેમાંની બે ઈંટ ઉપાડી લીધી અને અકેક ઈંટ બગલમાં મારી. તે શેખ ફરીદની પાછળ તે ઈંટો બગલમાં ઘાલી ચાલવા મંડ્યો.

શેખ ફરીદ પાછો ફર્યો ને એકદમ બોલ્યો, તારી બગલમાં બે માટીની ઈંટો છે. પેલા બાવી ફકીર જોયું તો તે ઈંટો સોનાની નહિ પણ માટીનીજ માલમ પડી. તેણે તે ઈંટો તરત ફેંકી દીધી. શેખ ફરીદે પછી તેને શિખામણ દીધી કે તું ઈંટો ચોર છે ને તેમ છતાં ફકીર થવા ઇચ્છે છે ! ફકીર થવું હોય તો કામનાનો નાશ કર.

પેલા બાવી ફકીર તો શરમિદોજ પડી ગયો. એક પણ શબ્દ બોલ્યા વિના તે પાછો ફર્યો ને ફકીર થઈ પૈસાદાર બનવાની ઇચ્છા તેના મનમાં ને મનમાં રહી.

પાઠ ૭૨મો

તુલસી વિવાહઃ નારદ શ્રીકૃષ્ણને ત્યાં

રાગ ગરબો

નારદજી ત્યાં વૈકુંઠ માંહે પધારિયા,
 વેળા વા'તા ગાતા હરિગુણ ગીત જો;
 દૂર થકી દેખીને દીનાનાથને,
 પ્રેમે કરીને વિહ્વલ થયું છે ચિત્ત જો. નારદજી૦ ૧
 મુનિને જોઈને માધવજી ઝભા થયા,
 હરશે ભુજ ભરી ભેટ્યા સુંદરશ્યામ જો;
 મોહું ભાગ્ય અમારું આજ તમો મળ્યા,
 મા'નુભાવ મુજ પાવન કીધું ધામ જો. નારદજી૦ ૨
 ત્યારે કર જોડી વચન ઋષિ બોલિયા,
 મુનિષ્ઠ કમળાકેશવ મારી વાત જો;

एक उज्जन नगरी सप्तपुरीमां सार छे,
 राय प्रभंजन भूपति त्यां विख्यात जो. नारदजी० ३
 तेने तनया तुलसी एक उदे थई,
 त्रिभुवनतारण रूपतणो नहि पार जो;
 वात विचारो पूर्वे वर आप्यो हतो,
 हावे तेनो करवो अंगीकार जो. नारदजी० ४
 हुं आव्यो लुं लग्न लईने त्यां थकी,
 ऊठो वे'ला करो परण्यानी पेर जो;
 लग्नदिवसनी वचमां दिन थोडा रद्या,
 मंडप रचावो नोतर तेडो घेर जो. नारदजी० ५
 त्यारे प्रभु हसिया पटराणि सामुं जोईने,
 कहो कमळाजी हावे करवुं क्यम जो;
 आ नारदजीए शोक्यनुं साल ऊभुं कर्गुं,
 हावे मुजने समजावो ए मर्म जो. नारदजी० ६
 त्यारे कटाक्ष करीने कमळाजी वाणी वदे,
 गोविंदजी छे तमने गमती वात जो;
 मुजने थुं पूछो छो प्रपंचे करी,
 तमे जाणो छो कारण सघळं नाथ जो. नारदजी० ७
 चरण तमारा निशदिन हुं सेवुं सदा,
 तुलसीजीने राखो हृदयमोझार जो;
 सुखे थकी पातळिया परणो प्रेमथुं,
 मुनिने मुखेडे नव केशो नकार जो. नारदजी० ८

દધિતનયાનાં વચન સુણી હરચ્યા હરિ,
 આજ્ઞા શીશ ચઢાવી સુંદરશ્યામ જો;
 ગણપતિનું સ્મરણ શ્રીહરિણ કર્યું,
 કંકોતરી લલવાનું સોંપ્યું કામ જો. નારદજી૦ ૯
 વિટ્ઠલવેરે વિવાનો આરંભ માંડિયો,
 હરિજનકેરે હૈડે હરલ ન માય જો;
 ગિરિધારી ગોવિંદના ગુણ ગાઈ સદા,
 સાંભળતાં મહાપાપી પાવન થાય જો. નારદજી૦ ૧૦
 ગિરિધર

પાઠ ૭૩મો

ઉદ્યોગ કરો.

દ્રવ્ય, બુદ્ધિવિકાસ, માન, માનસિક અને શારીરિક આરોગ્ય, સર્વ ઉદ્યોગથી સાધ્ય છે. ઉદ્યોગ વિના તે તે વસ્તુ સધાતી નથી એટલુંજ નહિ, પણ ઉલટી શારીરિક અને માનસિક હાનિ થાય છે. એક પ્રખ્યાત સેનાપતિએ એક વાર એક જણને પૂછ્યું, તમારા ભાઈ શાથી ગુજરી ગયા ? તેણે ઉત્તર આપ્યો, સંપૂર્ણ નિરુદ્યોગને લીધે. પેલો સેનાપતિ બોલ્યો, ખરું છે, ભાઈ. આપણામાંના કોઈ પણ સેનાપતિને મારી નાખવાને એ યસ છે.

આજસથી માત્ર શરીરનેજ નુકસાન થાય છે એમ નથી. મનને તો તેથી ભયંકર નુકસાન થાય છે. આજસુ માણસોનાં મન કંઈ કંઈ તોફાન, તરકટ, ને અનર્થમઃ મત્યાંપત્યાં

રહે છે. મન સારા વિચારોમાં પ્રવૃત્ત નહિ રહે તો નહારા વિચારોમાં તો પ્રવૃત્ત રહેશેજ.

ઉદ્યોગથી તમામ સારી વસ્તુનાં બીજ રોપાય છે. કેટલીક વાર પારકાંનું સાડું જોઈને આપણને એમ થાય છે કે હા! ઈશ્વરની તેમના પર કેવી મહેર! ખડું જોતાં, તેમના પર નહિ, પણ તેમના ઉદ્યોગ પર ઈશ્વરની મહેર હોય છે. વાળ્યા વિના લણાય નહિ, એ કુદરતી નિયમ છે.

પ્રાચીન પાશ્ચાત્ય વિચારક પ્લિનિ વર્ણવે છે કે ઇટલિના એક પરગણાના લોકો કેસિન નામના એક ત્યાંના માણસના ખેતરની અત્યંત ફળદ્રુપતાથી ઘણા અન્યથ થયા હતા. પોતાના ખેતરમાં થોડો કે નહિ જેવો પાક થતો ત્યારે કેસિનનાં ખેતર પાકથી બરપૂર જોવામાં આવતાં. તેમણે ધાર્યું કે નક્કી એ કોઈ પણ જાતની સાધના સાધતો હોવો જોઈએ. તેમ ધારી તેમણે કેસિન પર, મન્ત્ર સાધી પોતાનાં ખેતરોમાં સારો પાક ઉતારવાનો ને બીજાનાં ખેતરોમાં પાક ન થાય એમ કરવાનો આરોપ મૂક્યો. ન્યાયાધીશે કેસિનને પોતાના બચાવમાં જે કહેવાનું હોય તે કહેવા હુકમ કર્યો. તેણે બચાવમાં શું કહ્યું તે તમારાથી વિચારી શકાય એમ નથી. તેણે એક મજબૂત છોકરી, પોતાની પુત્રી, ને ખેતીનાં હથિયાર ને ઢાર કચેરીમાં રજુ કર્યાં ને કહ્યું, મારા ખેતરમાં પડેલો કચરો આ છોકરી સાફ કરે છે. સારો પાક થાય તેટલા માટે હું ખેતરમાં કાળજીથી ખાતર પૂડું છું. તમે જોશો કે મારાં તમામ હથિયાર હું સંપૂર્ણ રીતે સારાં રાખું છું. મારાં ઢારને હું સાડું પોષણ આપું છું. તે આપણા મુલક-

માં મજબૂત ઢોર છે. મારા ખેતરની ખેતીમાં જે કંઈ જાડુ, સાધના, કે મંત્રજંત્ર હું વાપરું છું તે આજ છે. જેવો સારો પાક મારા ખેતરમાં થાય છે તેવોજ સારો પાક મારો કોઈ પણ પાડોશી ઉત્પન્ન કરી શકે એમ છે. મેં જેવાં સાધન વાપર્યાં છે તેવાં તેણે વાપરવાં જોઈએ.

આ ઉત્તર સાંભળીને ન્યાયાધીશ ખુશ થઈ ગયો. તેણે કહ્યું, આથી સરસ બચાવ આગાઉ કોઈએ કરેલો મેં સાંભળ્યો નથી. એમ કહી તેણે કેસિનના ઉદ્યોગની તારીફ કરી.

જેમ વ્યક્તિની તેમ પ્રજાની પણ ઉન્નતિ ઉદ્યોગથીજ સધાય છે. જે પ્રજા મોજશોખ ને એશઆરામમાં મચી રહે છે તેની પડતી થાય છે. કોઈપણ દેશની પ્રજાને ઉદ્ય મેળવવાની ઇચ્છા હોય તો તેણે સતત ઉદ્યોગી બનવું જોઈએ.

પાઠ ૭૪મો

પીવાની વસ્તુઓ, ભાગ ૧લો

શરીરને જેમ ખોરાક આવશ્યક છે તેમ પાણી પણ આવશ્યક છે. ખોરાક વિના માણસ જેટલો વખત જીવી શકે છે તેના કરતાં પાણી વિના એછો વખત જીવી શકે છે. તેનું કારણ એ છે કે શરીરના બંધારણમાં પાણીનો મોટો ભાગ છે. શરીરમાં સુમારે સાત દશાંશ પાણી છે. એ પાણીનો મોટો ભાગ સ્નાયુઓને શારીરિક તંતુઓમાં હોય છે. પણ સુમારે એક દશાંશ આખા શરીરમાં લોહીના રૂપમાં શિરાઓ મારફત ફરતો હોય છે.

પ્રાણિમાત્રને કુદરતને અનુકૂળ પીવાની વસ્તુ પાણીજ છે. સાદું પીવાનું પાણી સ્વચ્છ, ચળકતું, ને કોઈપણ જાતના સ્વાદ કે કોઈપણ જાતની ગંધ વિનાનું હોય છે.

દેખાવો કેટલીક વાર છેતરનારા નીવડે છે. દેખીતા સ્વચ્છ અને ગંધ વિનાના પાણીમાં કેટલીક વાર રોગ ઉત્પન્ન કરનારા જંતુ જોવામાં આવે છે.

કોઈ પણ જાતની વનસ્પતિ કે પ્રાણીના શરીરના પદાર્થનું પાણીમાં કેાહાણુ મિશ્ર થાય છે ત્યારે તે અવશ્ય બગડે છે. એવું પાણી પીવામાં આવે તો તે આરોગ્યને હાનિ કર્યા વિના રહેતું નથી.

પાણીમાં બીજા પદાર્થને ઓગાળવાનો ને પોતામાં મેળવી દેવાનો ગુણ છે. પૃથ્વીની ઉપર કે અંદર જ્યાં જ્યાં પાણી છે ત્યાં ત્યાં તે પ્રથમ વરસાદરૂપે પડેલું હોય છે. વરસાદ વરસે છે ત્યારે હવામાં રહેલો કાર્બોનિક એસિડ નામનો ગેસ તેમાં મળી જાય છે. એ ગેસમાં પણ બીજા પદાર્થોમાં મળી જવાનો ગુણ છે, તેથી પાણીના પદાર્થ ઓગાળવાના ગુણમાં વધારો થાય છે.

વરસાદનું પાણી જમીનની અંદર ઊતરે છે ત્યારે તેમાં દટાઈ ગએલી વનસ્પતિ કે પ્રાણીના પદાર્થોને તે ઓગાળે છે અને કેાહાણુ તેમાં મિશ્ર થાય છે. આવું પાણી તબિયત બગાડ્યા વિના રહેતું નથી.

પાણીમાં કોઈ પદાર્થ ઓગળીને મળી ગયો હોય તો પાણી ઉકાળવાથી તે દૂર કરી શકાય છે. દવાના ખપને માટેનું પાણી ઉકાળેલું પાણી હોય છે. પાણીને એક ગંધ વાસણમાં ઉકાળવામાં આવે છે ને તેની વરાળ જેમ જેમ થતી જાય છે તેમ તેમ એક બીજા વાસણમાં એકઠી કરવામાં આવે છે. આ વરાળ ઠંડી થાય છે ત્યારે તેનું પાણી બને છે. આવી રીતે બનાવેલું પાણી દાકતર લોકો દવાના કામમાં લે છે. આપણે રોજ પીવાના પાણીના સંબંધમાં આવી સાવચેતી

વાપરો શકતા નથી; પણ કોઈ વાર પાણીમાં જંતુ પેદા થવાથી ગામમાં રોગ ફાટી નીકળે ત્યારે પાણી ઉકાળીને પીવાથી આપણા પર રોગનો હુમલો થવાની વક્રી ઓછી થાય છે.

કોઈ પણ કોહતો પદાર્થ પાણીમાં ઓગળી ન ગયો હોય પણ માત્ર મિશ્ર થયો હોય તો પાણી ગાળી નાખવાથી તે જુદો પાડી શકાય છે. ગાળ્યા વિનાનું પાણી બંને ત્યાંસુધી આપણે કદી પણ પીવું નહિ.

પાઠ ૭૫મો

પીવાની વસ્તુઓ, ભાગ ૨જો

માણસમાત્ર તરસ છિપાવવાનેજ કંઈ પીતો નથી, પણ સ્વાદ માટે ને હંડક કે ગરમી ઉત્પન્ન કરવા માટે પણ પીએ છે. કુદરત પાણી પૂરું પાડે છે તે પીવા ઉપરાંત કૃત્રિમ રીતનાં પેય પણ મનુષ્ય વાપરે છે. આવાં પેયના મુખ્ય બે વર્ગ થાય છે: એકમાં ચાહ, કૉફિ (બૂન), કોકો જેવી વસ્તુના ઉકાળા આવે છે ને બીજામાં ફ્રીજ આવે એવાં માદક પીણાં આવે છે.

ચાહ, કૉફિ, ને કોકો કેટલેક અંશે સ્ફૂર્તિ આણે છે. ચાહમાં ‘થીન’ નામનો એક પદાર્થ છે; ચાહનાં પાંદડાં જી વાર ઉકળે તો તે નષ્ટ થાય છે ને તેમાંથી ‘ટનિન’ નામનો એક ઝેરી પદાર્થ ઉત્પન્ન થાય છે, તે પેટમાં ગયેથી નુકસાન થાય છે.

ચાહ, કૉફિ, ને કોકો સ્ફૂર્તિ આણે છે; પરંતુ તે સ્ફૂર્તિ આરોગ્યની સ્ફૂર્તિ કરતાં રોગની સ્ફૂર્તિને વધારે મળતી છે. જે સ્ફૂર્તિ આવતી જણાય છે તે તાત્કાલિકજ છે. તે નષ્ટ થયે નિર્બળતા અનુભવવામાં આવે છે. વળી ચાહ ને કૉફિમાં

બૂખને મારી નાખવાનો દુર્ગુણ છે; દાકતરો ને વૈદો પણ તે નજ પીવાની સલાહ આપે છે.

કૃત્રિમ પીણાંમાં દરેક જાતના દારૂના પીણાનો પણ સમાવેશ થાય છે. એ પીણું બયંકર રીતે હાનિકારક છે. આહ ને કૌફિ વધારે પીવામાં આવે તો તેથી માણસનું માથું ભમે છે; પણ તે સમજી શકે છે કે વધારે પીવામાં આવી તેનું આ ફળ છે. મદિરાના પાનને વિષે તેમ નથી. મદિરાનું પાન કરનાર માણસને તેનાથી થતું નુકસાન માલમજ પડતું નથી; કારણ કે તેને જે ક્ષણે નુકસાન થાય છે તેજ ક્ષણે તેનું જ્ઞાન પણ નાશ પામે છે. તેને તેના શરીરની ખરી સ્થિતિની લાગણીમાત્ર જતી રહે છે. માણસની ઉત્તમમાં ઉત્તમ શક્તિ ખરાખર રીતે વિચાર કરી શકવાની શક્તિ છે. આ શક્તિ જે પીણાથી નષ્ટ થાય તે પીણું મનુષ્યનું મનુષ્યત્વજ નષ્ટ કરે છે એ દેખીતું છે.

મદિરાથી માનસિક શક્તિને નુકસાન થાય છે તે ઉપરાંત શારીરિક શક્તિઓ પણ ક્ષીણ થાય છે. તેનું સેવન કરનાર તારુણ્યમાં વૃદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે, એટલુંજ નહિ પણ તેનું શરીર રોગના જંતુઓનો સહેલથી ભોગ બની જાય છે. તે જંતુની સામા થવાની તેનામાં શક્તિ રહેતી નથી. હિંદુઓના તેમજ મુસલમાનોના ધર્મમાં દારૂ પીવાની સખ્ત મના કરી છે.

પાઠ ૭૬મો

તમારા કામની તમે કાળજી રાખો.

એક સાખર ગાઢી ઝાડીમાં સંતાઈ રહ્યું હતું. ચિકારી કુતરાઓએ તેને પોતાના અવાજથી જગાડ્યું. તે અત્યંત વેગે

જીવ લઈને વનમાંથી નાહું. શિકારી કુતરાઓએ તેની પૂંઠ લીધી. નાસતાં નાસતાં એક ખેતર આવ્યું; તેમાં જ્યાં બળદ બાંધ્યા હતા ત્યાં ઘાસની અંદર તે ભરાઈ ગયું.

તેને એક બળદે દીઠું. તે બોલ્યો, અલ્યા, અહિં તે તું શું વિચારીને આવ્યું છે? અહિં તો તારો નક્કી નાશ થયો.

સાબરે કહ્યું, ભાઈ, તું મારા પર કૃપા કરી મને સંતાડીશ તો મને કંઈ ઈજા થવાની નથી. બનતી ભોગવાઈએ હું મારો રસ્તો કરીશ. બળદે તેને એક ખૂણે પડેલા ઘાસના ઢગલામાં સંતાડયું.

સાંજ પડી એટલે ખેડુતનો નોકર બળદોને ચારો નાખવા આવ્યો. તે ચારો નાખી ચાલતો થયો. તેની નજર એક ખૂણે ઘાસમાં ભરાઈ રહેલા સાબર પર શેની ભય ?

એજ પ્રમાણે ખેતરના બીજા નોકરો પણ આવ્યા ને ગયા, પણ કોઈની નજર તે સાબર તરફ ગઈ નહિ. સહુ

સહુનું કામ ઉપલક ઉપલક કરીને ચાલ્યા ગયા. ખારીક નજરે જોવાની કોને દરકાર હતી ?

સાબર બહુ ખુશ થયું અને બળદનો ઉપકાર માનવા લાગ્યું. તે બોલ્યું, ભાઈ તેં મારા પર બહુ ઉપકાર કર્યો. ઈશ્વર તને તારા કામનો બદલો આપશે.

બળદોમાં એક વૃદ્ધ હતો, તે બોલ્યો, ભાઈ અમે તો અમારું બનતું કર્યું, એમાં શું વિશેષ કર્યું છે ! પણ તું ધ્યાન રાખજે. આ બધાં માણસોથી તો તું છૂટ્યું; પણ એ બધાંનો એક ઉપરિ છે, તે ખેતરનો માલીક છે. બીજાંઓની પેઠે તે ઉપલકીઉં કામ કરનાર નથી. તે તો બહુ દરકાર ને સાવચેતીથી કામ કરે છે. તે આવે તે પહેલાં તું ચાલ્યું જજે; નહિતર તેના હાથમાંથી સટકલું ઘણું સુકેલ છે.

આ દર્મિયાન ખેતરનો માલીક પાડોશીને ત્યાં જમવા ગયો હતો, તે આવી ચઢ્યો. ઘણા દહાડા થયાં તેને બળદો ઘણા નબળા લાગતા હતા. તેણે કહ્યું, ચારો બરાબર નંખાતો જણાતો નથી. બળદો આવા લેવાઈ ગયેલા કેમ જણાય છે ? એમની પથારી પણ આવી કેમ ? એમાં જોઈતી પરાળ કેમ નથી ? બળદોની ચોગ્ય સંભાળ લેવાતી જણાતી નથી. એમ કહી તેણે નોકરને બળ સપડાવ્યું.

તે જાતે બળદની કોડ સંભાળવા લાગ્યો. તે બોલ્યો, પથારીની જગાએ આ બધી ગંદવાડ શી ? એવી ગંદી પથારીમાં બળદો સૂએ છં ને તેમને પેટપૂર ચારો મળતો નથી, એટલે તેમની આવી દશા થાય તેમાં શી નવાઈ ?

આમ ચાકરોને ખૂબ અડાવી તે ખૂણેખૂણાની ગંદવાડ તપાસવા લાગ્યો. એવામાં તેની નજર ઘાસમાંથી બહાર

નીકળતા શીંગડા તરફ ગઈ. એટલે તે ખૂમ પાડી બેઠો. તે સાંભળી બધાં એકઠાં થયાં અને તેમણે સાબરને તરતજ મારી નાખ્યું.

બાળકો, તમે જેટલી દરકાર ને સાવચેતીથી તમારું કામ કરશો તેટલી દરકાર ને સાવચેતીથી બીનાં કરશો એવું કદી ધારશો મા.

પાઠ ૭૭મો

કપૂર

હિંદુ લોકો કપૂર દેવની આરતિ કરવામાં વાપરે છે. એ શું છે તે તમે જાણો છો ?

એ એક જાતના ઝાડનો રસ છે. એ ઝાડ ચીન, જાપાન, ને પૂર્વ એશિયાના ભાગોમાં બેઠો છે. એ હાલ દુનિયાના બીજા ગરમ દેશોમાં પણ ફાળવ કરવામાં આવ્યું છે.

કપૂરનો રસ ઝાડનાં મૂળ, થડ, ડાળી, અને પાંદડાંમાં રહેલો છે. તે ઝાડના દરેક ભાગમાં રહેલો છે. ઝાડ મોટું થાય છે ત્યારે તેને જડમૂળથી ઉખેડી નાખી તેના નાના નાના કકડા કરવામાં આવે છે. એ કકડાને લોઢાનાં વાંકી નળીવાળાં યંત્રોમાં મૂકી તે પર બાકાં બાકાંવાળાં લાકડાનાં ઢાંકણ મૂકવામાં આવે છે. એ ઢાંકણ પર ઘુસ્મટના આકારના માટીના ટોપ મૂકવામાં આવે છે ને તે ટોપમાં ઘાસ ને ડાળીઓ ભરવામાં આવે છે. બધાં છિદ્રો બંધ કરી એ યંત્રોને ચૂલા પર ધીમે તાપે મૂકે છે, એટલે ગરમીથી ઝાડના કકડાનો રસ થઈ તેમાંથી વરાળ નીકળે છે અને તે વરાળ ઠંડાં ઘાસ ને ડાળીને ચડકે છે, એટલે તે પર ઠરીને તેનાં મચીઆં બંધાય છે, તેને ઉખેડી નાખવામાં આવે છે.

આ મચીઆં ગંદાં હોય છે. તેને ફરી એજ પ્રમાણે ચૂસા પર મૂકવામાં આવે છે ને ફરી રસ એકઠો કરવામાં આવે છે, ત્યારે તેનું સફેદ, કઠણુ, આપણે બોધ એ છીએ તેવું કપૂર તૈયાર થાય છે.

કપૂરની ગંધ તીવ્ર અને સ્વાદ કડવાશપડતો છે. તે હવામાં જલદી ભિડી જાય છે.

પાણીમાં તે જલદી ઓગળી જતું નથી. પરંતુ તેને પાણીમાં નાખવાથી પાણીમાં તેની ગંધ અને કડવાશ જણાય છે, તેથી તે સહેજ ઓગળ્યું છે એમ ખુદ્દું થાય છે.

કપૂર દવાના કામમાં આવે છે. બેભાન દરદીને સુંઘાડવાથી સાધારણ બેભાની હોય તો તે દૂર થાય છે ને દરદીને ભાન આવે છે. સંધિવા, શૂળ જેવાં દરદોમાં કપૂરનું તેલ ચોળવાથી ફાયદો થાય છે. દરાજ જેવા ચામડીના રોગો પર ચોળવાના મલમમાં કપૂર આવે છે. દાંતના મંજનમાં કપૂરનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. ખાંડમાં કપૂરના ઝર્કનાં બેત્રણ ટીપાં નાખી તે લેવાથી સજેખમ થયો હોય તો તે ઘણી વાર મટી જાય છે. તેમજ કપૂરની ગોટીઓ સૂંઘવાથી પણ સજેખમમાં ફાયદો થાય છે.

કપૂરનાં ઝાડ મલાયાના બેટમાંથી ચીનમાં ને હિંદુસ્તાનમાં દાખલ થયાં એમ એક અરબી પ્રવાસીએ લખ્યું છે.

કપૂર જંતુનાશક છે. જિનનાં કપડાંની ઘડીમાં કપૂર રાખવાથી તેને ઉંધઈ જેવા જંતુ લાગતા નથી.

‘રખર’ વિષે તમે ચોથી ચોપડીમાં શીખી ગયા છો. એની પેઠે કપૂર પણ ઝાડનો રસ છે. ઘણાં ઝાડોની ડાળોમાં ગુંદર જેવા રસના પદાર્થ નીકળે છે. એ રસો હવામાં ખુદ્દા રહેવાથી કઠણુ થાય છે.

પાઠ ૭૮મો

આકાશગંગા

કોઈ પણ અંધારી રાતે તમે આકાશ તરફ નજર કરશો તો તમને તેમાં એક પ્રકાશિત સફેદ પ્રવાહ જેવું જણાશે. એ ભાગમાં તારા ઘણા પાસે પાસે જણાય છે. એને આપણે આકાશગંગા કહીએ છીએ.

ગ્રીક વિદ્વાન એરિસ્ટોટલ પૃથ્વીની આસપાસના વાતાવરણમાં રહેલી વરાળને લીધે એવા દેખાવ આકાશમાં જણાય છે એમ માનતો હતો. પરંતુ બીજા કેટલાક ગ્રીક વિદ્વાનોએ સત્ય શોધી કાઢ્યું હતું કે છૂટા છૂટા જોઈ શકાય નહિ એવા અસંખ્ય ઝાંખા તારાના સમુદાયનો એ ધવલ માર્ગ બનેલો છે.

ગલિલીઓએ દૂર્બીનથી એ ધવલ માર્ગનું અવલોકન કર્યું ત્યારે એને માલમ પડ્યું કે ગ્રીક વિદ્વાનોનો સિદ્ધાન્ત ખરો છે. અસંખ્ય ઝાંખા તારા, જે છૂટા જોઈ શકાય નહિ, તેનો એ સમુદાય છે, બીજું કંઈ નથી. પણ એ દેખાવ એવો તો આકર્ષક છે કે પ્રાચીન સમયથી હુનિયાના બધા દેશના કવિઓનું લક્ષ એ તરફ ગયા વિના રહ્યું નથી. એ સફેદ જલપ્રવાહ જેવું દેખાવાથી આપણા પ્રાચીન વિદ્વાનોએ એને સ્વર્ગગા, આકાશગંગા, સુરનદી, એવાં નામ આપ્યાં છે.

જેમ જેમ દૂર્બીનની શક્તિ વધતી ગઈ તેમ તેમ એ ધવલ માર્ગમાં વધારે વધારે તારાઓ જણાયા અને વધારે વધારે ઊંડાણ માલમ પડ્યું. સર વિલિયમ હર્શલ નામના પ્રસિદ્ધ ખગોળવેત્તાએ પોતાના ઉત્તમ દૂર્બીન વડે ધવલ માર્ગમાં અગાઉ ન જણાએલા કેટલાક તારાઓ શોધી કાઢ્યા.

તેણે કહ્યું કે ધવલ માર્ગમાં તારાનો સમુદાય એટલો સંઘટ્ટ છે કે હજી પણ એમાંના ઘણા તારા શોધાયા નથી.

આકાશગંગામાં એક લક્ષ રાખવા લાયક વસ્તુ એ છે કે એમાં પણ કેટલાક ખૂબ પ્રકાશિત સમુદાયો છે અને કેટલેક ત્યજે ઓછો પ્રકાશ હોવાથી ચીરા કે ફાટા જેવું દેખાય છે.

પ્રોક્ટર નામના ખગોળવેત્તાએ દર્શાવ્યું છે કે આકાશ-ગંગામાં ને તેની પાસે આકાશના બીજા ભાગ કરતાં નરી જાંબે તેમજ દૂર્બીનથી જોવાય એવા તારા ઘણા વધારે છે.

ગોરે નામના વૈજ્ઞાનિકે અતિસુંદર રીતે વર્ણવ્યું છે કે જે તારાઓ ને જ્યોતિર્માળાઓ સૃષ્ટિમાં છે, પરંતુ જે આપણે જોઈ શકતા નથી તે, ખરૂં જોતાં, અપાર હોવાં જોઈએ. આપણે દિવ્ય પાંખ ધારણ કરી આકાશના દેખાતા પરિમિત ભાગની પેલી તરફ ઊડી શકીએ તો આપણી નજર આગળ કેવા કેવા અદ્ભુત ચમત્કાર ખડા થશે ! આપણે હાલ જોઈએ છીએ તેના કરતાં એટલી બધી વિશાળ જ્યોતિર્માળાઓ આપણી નજરે પડે કે તેને મુકાબલે આપણી જ્યોતિર્માળા હરિયાકિનારા પરના રેતીના એક કણ જેવી જણાય. પ્રભુની સૃષ્ટિની કેવી નિઃસીમ, અવર્ણનીય બલિહારી છે !

પાઠ ૭૭મો

તુલસીવિવાહઃ હ્રદયમંડપ

રાગ ધોલ

ચતુર્થજ ચોરીની પાસે આવ્યા રે,

કન્યાને ત્યાં ખમારને કાવ્યા રે,

- तुलसीजीए निरख्या त्रिभोवन भूप रे,
मोह्यां मनमां जोई मोहननुं रूप रे. १
- घुंघट खोली नेत्रे कर्यो प्रणाम रे,
समझ्या तेनी समज्या सुंदरश्याम रे;
आव्या राय तेडी साथे पटराणी रे,
तेणे समे बहु बोले छे मंगळवाणी रे. २
- पासे बेठा बृहस्पति ने ब्रह्माय रे,
शुभ मुहूर्तमां स्वस्तिवाचन थाय रे;
मांहरामां बेठा छे वरकन्याय रे,
मळी मानुनी मधुरां मंगळ गाय रे. ३
- अंतरपट धर्या छे विधिए सार रे,
मुनि करता मंगळाष्टक उच्चार रे;
वेदमंत्र भणे सप्त ऋषि दक्ष रे,
जुए सर्वे धरी एक लक्ष रे. ४
- तुलसीजीए आरोपी वरमाळ रे,
वरकन्याना छेडा गांठ्या तत्काळ रे;
मंगळफेरा फरे त्यां वरकन्याय रे,
बहुविध आपे दान प्रभंजन राय रे. ५
- पहेले मंगळ आपी गौ दश हजार रे,
पट आभूषण कपिला सर्व सार रे;
बीजे मंगळ आप्यां दान अपार रे,
श्यामकर्ण घोडा एकबीस हजार रे. ६

त्रीजे मंगळे गजरथ त्रीश हजार रे,
 चोथे मंगळे आप्या धनभंडार रे;
 फरियां फेरा मंगळ वरत्यां चार रे,
 भूपे कन्या अर्पीं देव मोरार रे. ७
 हस्तमेळाप हरखे थयो तेणी वार रे,
 सावधान वाणी विप्र बोले छे सार रे;
 कीधो सर्वे वेदविधि आचार रे,
 कुळरीतेथी आरोग्यो कंसार रे. ८
 वाडव करता वेद उचार शुभ रीते रे,
 पातळीयोजी परणीने ऊठ्या प्रीते रे;
 सप्त ऋषिने साथे छे ब्रह्माय रे,
 ध्रुव दरशन कराव्युं वरकन्याय रे. ९
 सोहे मीढळ बांध्यां दंपतिहाथ रे,
 हरखी नरखी वधावे छे सहु साथ रे;
 वरकन्याने जोई हरखे छे सहु नरनार रे;
 मंडपमांहे थई रह्यो छे जयजयकार रे. १०
 मोटा मोटा मुनिवर दे छे आशिष रे,
 जुग जुग जोडुं अविचळ रहेजो ईश रे;
 शेष शारदा एनो पार न पामे रे,
 गिरिधारी प्रभुगुण गातां दुःख वामे रे. ११

गिरिधर

પાઠ ૮૦મો

બીજાની મનોદશા વિચારો.

માત્ર પોતાનું સુખ વિચારવું એમાં માણસાઈ નથી. બીજાની મનોદશા વિચારવી, આપણા અમુક કૃત્યની બીજાં પર શી અસર થશે તેનો ખ્યાલ કરવો, ને તેમ કરી જરૂર લાગે ત્યાં આપણા સ્વાર્થનો ત્યાગ કરવો, એ સદ્ગૃહસ્થનું લક્ષણ છે ને એમાં તેનું ભૂષણ છે.

સર રાદક એબરકોંબિ નામનો સેનાપતિ એક વાર યુદ્ધમાં ભયંકર રીતે ઘવાયો ને તે ઘાથી તે છેવટે મૃત્યુ પામ્યો. તેને સારવાર માટે લઈ જવામાં આવતો હતો તે વખત તેને આરામ આપવા તેના માથાની નીચે એક સાધારણ સિપાઈની ધાબળીની ઘડી કરીને મૂકવામાં આવી હતી. આથી તેને ઘણો આરામ મળ્યો. તેણે પૂછ્યું, મારા માથાની નીચે શું મૂક્યું છે ? તેને જવાબ મળ્યો કે એ તો માત્ર લશ્કરી સિપાઈની કામળી છે. તેણે પૂછ્યું, એ કેની કામળી છે ? તેને જવાબ મળ્યો કે તે એક આપણા સિપાઈનીજ છે. તેણે ફરી પૂછ્યું, એ જે માણસની છે તેનું નામ મારે જાણવું છે. તેને જવાબ મળ્યો કે એ ૪૨મી ટૂકડીના ડુંકન રૉય નામના માણસની છે. સર રાદકે કહ્યું, આજેજ રાત્રે ડુંકન રૉયને એની કામળી પાછી મળે એવી જોગવાઈ કરજો.

આ વાતચીત શું બતાવે છે ! એટલુંજ કે મરણની પથારીએ પણ એક સેનાપતિ એક સાધારણ સિપાઈનું સુખ ઓછું થાય તે જોવા ઈચ્છતો નહોતો. એ તે સિપાઈની મનોદશા કલ્પી શક્યો. તેની ધાબળીથી તેને કેટલો આરામ મળતો હશે તે

તે કલ્પી શક્યો. એ કલ્પના પ્રમાણે તેણે પોતાનું વર્તન રાખ્યું. આનું નામ ખરી ગૃહસ્થાઈ. વિચાર કરવાનું આવું વલણ એજ નીતિનું પહેલું પગથીજાં. શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા કહે છે કે જે પુરુષ પોતાના આત્માની પેઠે સર્વ પ્રાણી તરફ જીએ છે તેજ ખરું જીએ છે.

કોઈ પણ જાતની લાગણીમાં તણાઈ જઈને તમને કંઈ કરવાનું મન થાય તો તમે એટલો વિચાર કરજો કે તેથી બીજાના મન પર શી અસર થશે. તેને સ્થળે તમે હો. તો તમને તે વાત યોગ્ય લાગશે કે કેમ? જો યોગ્ય ન લાગે એવી જાણે તો ધારેલું કામ પડતું મૂકો. દુનિયાનું શ્રેય તેમાંજ છે ને તે સાથે તમારી ફરજ પણ તેમાંજ છે. ફરજ જાણવાનો સહેલામાં સહેલો રસ્તો આજ છે.

ફરજ જાણવા માટે ધર્મજ્ઞાનીઓ પાસે જવાની જરૂર નથી. ફરજ જાણવા માટે નીતિનાં કે ધર્મનાં પુસ્તકો વાંચવાની જરૂર નથી. ફરજ જાણવા માટે બહુ મનન કરવાની જરૂર નથી. કોઈ પણ કામ કરતી વખત તમારા અન્તઃકરણને પૂછો કે આ કામથી બીજાઓના સંબંધમાં હું જે કંઈ કરવા છત્તું છું તેજ જો તેઓ મારા સંબંધમાં કરે તો તે મને યોગ્ય લાગશે કે નહિ. જવાબ નકારમાં આવે તો અટકો; કારણ કે તે કામ તમારી ફરજની વિરુદ્ધ હોતું જોઈએ.

પાઠ ૮૧મો

અર્થનો અનર્થ ન કરશો.

એક દિવસે ઇસપને તેના શેઠે ફરમાવ્યું હતું કે આજ આપણે ઘેર મેં ફિલ્સુફાને આમંત્રણ કર્યું છે. તું બારણે બેસજે ને જે ફિલ્સુફા આવે તેમને ઘરમાં દાખલ કરજે. ધ્યાન રાખજે. કે ફિલ્સુફા સિવાય બીજા કોઈ ઘરમાં પ્રવેશ કરવા પામે નહિ; કેમકે મારે ફિલ્સુફાનું મંડળ ભેગું કરવું છે, તેમાં બિનફિલ્સુફા શોભશે નહિ.

ઇસપ ફરમાવ્યા પ્રમાણે બારણે બેઠો અને જેઓ આવે તે ફિલ્સુફા છે કે નહિ તેની ખાતરી કરવા તેમને તેણે એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો કે ‘કુતરાને શું પ્રવૃત્તિમાન કરે છે?’

આ પ્રશ્ન સાંભળી બધા આવનારાઓને બહુ ખોટું લાગ્યું. તેમણે ધાર્યું કે આપણે અહિં પ્રવૃત્ત થયા છીએ માટે આપણને બધાને કુતરા કહ્યા. ઘેર બોલાવી આવું અપમાન કરવું? કાલે ઇસપની વાત. એના શેઠ ઝંન્યસને કહી દઈ એને ઠપકો દેવડાવ્યા વિના આપણે રહેવું નહિ.

આખરે, આવનારાઓમાંથી એક જણે એ પ્રશ્નનો ઉત્તર દીધો કે ‘તેના કાન ને પૂંછડી.’ ઇસપે આ ઉત્તરથી સંતુષ્ટ થઈ તેને ઘરમાં દાખલ કરીધો. શેઠની પાસે તેડી જઈ ઇસપે કહ્યું, એકજ ફિલ્સુફા આવ્યો છે ને તે આ ગૃહસ્થ.

બીજે દિવસે બધા ફિલ્સુફા ઝંન્યસને મળ્યા. તેમણે કહ્યું, ભાઈ, આ શું? અમારૂં આવું અપમાન શા માટે કરાવ્યું? અમે તમારે ત્યાં આવ્યા તે બધાને તમારા

નોકર પાસે તમે કુતરાના નામથી બોલાવ્યા, એ ઠીક કર્યું ?
આણું અપમાનજ કરવા અમને બોલાવ્યા ?

ઝંથસે ઇસિપને બોલાવ્યો અને ધમધમાવીને કહ્યું, આ
તે તારી કેવી ધૃષ્ટતા ! તે બધા ક્રિસ્તુફોને કુતરા કહી બોલા-
વ્યા ! સારા માણસોનું અપમાન કરતાં તને શરમ ન આવી ?
તેં તો મારી આબરૂ લીધી. તે બધાને તો એમજ લાગે કે
મેંજ આ કારસ્તાન રચી તેમનું અપમાન કરાવ્યું. આ શું ?
આણું કંઈ કારણ ? આ તારી રીતભાત કેવી ! તારા વર્તનનો
ખુલાસો કર.

ઇસિપે પોતાના શેઠને ઠંડે પેટે જવાબ દીધો. શેઠજી,
આપે નહોતું કહ્યું કે મારે ક્રિસ્તુફોનેજ ઢાખલ કરવા ?

ઝંથસે કહ્યું, ત્યારે આ બધા કોણ છે ? શું એ ક્રિસ્તુફો
નથી ?

ઇસિપે કહ્યું, બેશક, એ ક્રિસ્તુફો નથીજ; કેમકે જ્યારે
એ બારણે આવ્યા ત્યારે મેં એમને પૂછ્યું કે ‘કુતરાને શું
પ્રવૃત્તિમાન કરે છે’, અને એ પ્રશ્નનો ઉત્તર એમાંના કોઈ એ
દીધો નહિ. માત્ર એકેજ ચોગ્ય ઉત્તર આપ્યો. કુતરાની
પ્રવૃત્તિ તેના કાન ને તેની પૂંછડીના હાલનચાલનથી સુચવાય
છે, એ મારા સરળ પ્રશ્નનો મર્મ હતો.

આ ઉપરથી બધા શાંત થયા. તેમને માલમ પડ્યું કે
ઇસિપ પોતાના શેઠની આજ્ઞા પ્રમાણેજ વત્યો હતો.

ગેરસમજથી દુનિયામાં કેવાં માઠાં પરિણામ થાય છે !
અજ્ઞાના ઘણી વાર ખોટા અર્થ કરવામાં આવે છે અને જ્યાં-
સુધી માણસો મળી ખુલાસો કરતા નથી ત્યાંસુધી એ ગેર-

સમજ ભણી રહે છે. ધીમે ધીમે તે વધતી જાય છે ને ન શત્રુવટની શત્રુવટ થાય છે. સરળ પ્રશ્નનો ઉત્તર દેવાને બદલે ક્ષિત્ત્યુદ્દેશને તે અપમાનસૂચકજ લાગ્યો. તેમને એમ લાગ્યું કે આપણને તે આવો સાદો ને સરળ પ્રશ્ન હોય ?

પાઠ ૮૨મો

અભિમાની પોતાનો નાશ પોતે કરે છે.

એક વખતે ભીષ્મપિતામહે યુધિષ્ઠિરને નીચેની આખ્યાયિકા કહી હતી:—

હિમાલય પર્વત ઉપર એક મોટું શાલ્મલિનું વૃક્ષ હતું. તેની છાયા ઘણી વિશાળ હતી. તેમાં મોટા મોટા હાથીઓ અને અન્ય પશુઓ વિશ્રામ લેતાં હતાં. તેને પુષ્કળ ફૂલ ને ફળ હતાં. રસ્તે જતા મુસાફરો અને તપસ્વીઓ તેની રમ્ય છાયામાં આરામ લઈ શાંતિ ભોગવતા હતા.

એક દિવસ નારદ મુનિ ત્યાં આવી ચઢ્યા. તેમણે એ વૃક્ષને કહ્યું, અહો ! તું કેવું મનોહર વૃક્ષ છે ! તારી છાયામાં અનેક પ્રાણી આરામ લઈ સંતોષ પામે છે. તારી શાખા કે પ્રશાખાને પવને કદી પણ ભાંગી હોય એવું મને લાગતું નથી. શું પવનની તારા પર મહેરબાની છે કે તે તારો મિત્ર છે ? મોટાં મોટાં ઝાડો ને પર્વતોનાં શિખરોને પણ તોફાની પવન ડોલાવી નાશ કરે છે. પણ પવન તારું તો મિત્ર તરીકે રક્ષણ કરે છે, એમાં સંશય નથી.

શાલ્મલિએ કહ્યું, ભગવન ! પવન મારો મિત્ર નથી કે બંધુ નથી. પણ મારું જળ વાયુથી ઘણુંજ વધારે છે. મારા

બળનો સોળમો હિસ્સો પણ પવનમાં નથી. ગમે તેવો પવન આવે છે, પણ તેને હું ચટકાવું છું.

ઋષિએ કહ્યું, હે શાલ્મલિ વૃક્ષ, આ તારું બોલવું વિપરીત છે. ઇંદ્રાદિ દેવતા પણ બળમાં વાયુની તુલ્ય નથી, તો તું ઝાઝ કોણ ? એના મોં આગળ તારા શા હિસાબ ! પ્રાણિ-માત્રનું એ જીવન છે અને એ વીકરે છે ત્યારે પ્રાણિમાત્રમાં અનેક પ્રકારના વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે. તું એવા પૂજ્યને પૂજતો નથી, એથી વિશેષ તારી મૂર્ખાઈ કઈ ! તને આમ બોલતો સાંભળી મને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો છે અને આ તારી બઠાઈ હું વાયુને કહીશ. ચંદન, શાલ, અનેદેવદાર જેવાં વૃક્ષો પણ પવનની શક્તિ કબૂલ કરે છે; પણ તું તો મૂર્ખાઈથી તારા બળનું અભિમાન કરે છે. માટે હું વાયુ પાસે જઈ તારી વાત કહું છું.

આ પ્રમાણે નારદ ઋષિ પવન પાસે ગયા અને તેને શાલ્મલિ વૃક્ષનો ગર્વિષ્ઠ પ્રલાપ કહી સંભળાવ્યો.

હે પવન ! હિમાલય પર્વત પર એક શાલ્મલિ નામનું વૃક્ષ છે. તે તારા બળની અવગણના કરે છે અને તને ન કહેવા જેવું કહે છે.

એ ઉપરથી પવન શાલ્મલિ વૃક્ષ પાસે ગયો અને તેને કહ્યું, તેં નારદને મોંએ મારું અપમાન કર્યું છે. આવતી કાલ હું તને મારો પ્રભાવ દર્શાવીશ.

શાલ્મલિએ હસીને કહ્યું, પવન તું કોયે ભરાઈ મને શું કરવાનો છે ? જેમનામાં બુદ્ધિબળ છે, તેઓ જેમનામાં શારીરિક બળ છે તેમના કરતાં વધારે બળવાન છે.

પવને કહ્યું, ઠીક છે. કાલ તને હું માફ બળ બતાવીશ. રાત્રે શાલ્મલિ વૃક્ષે વિચાર કર્યો કે વાયુના બળ આગળ માફ બળ કંઈ નથી. મેં નારદ મુનિ આગળ બડાશ મારી છે તે મિથ્યા છે. બીજાં વૃક્ષો જેટલું મારામાં બળ નથી; પરંતુ હું પવનને પૂરા પડીશ.

એમ વિચારી તે વૃક્ષે પોતાની શાખા ને પ્રશાખાઓને પોતેજ કાપી નાખી અને પત્રો ને ફળો તણ દીધાં. આમ કરી તે પવનની રાહ બેતું રહ્યું.

સવારે વૃક્ષોનો નાશ કરતો કરતો જે પ્રદેશમાં શાલ્મલિ વૃક્ષ હતું તે પ્રદેશમાં વાયુ આંચો. તેને શાખા, પ્રશાખા, પુષ્પ, ને પત્ર વિનાનું બેઈ પવન હસીને બોલ્યો;

હે મૂર્ખ ! કોઘથી હું જેવી તારી ઢશા કરત તેવી ઢશા તં તારી મેળે કરી છે. એ મારોજ પ્રતાપ છે.

એ સાંભળી વૃક્ષને શરમ આવી અને નારદ મુનિનું કહ્યું યાદ આંચું.

માટે, હે રાજન ! બળવાન શત્રુ સાથે શક્તિ વિના વેર આંધવું ને મિથ્યા બડાઈ કરવી એ બહુ હાનિકારક છે.

સમજૂતી

પાઠ ૧લો—લલકારે છે=કપકાવીને, કાનને મધુર લાગે એમ ગાય છે. સંસ્કાર=કંઈ પણ જોવાથી, સાંભળવાથી, કે ખીજી રીતે અનુભવવાથી મન પર પડેલી છાપ. જ્ઞાત=જાણતું. ગુલાબ (ફા.) ગુલ=ફૂલ; આબ=પાણી ('પંજાબ'માં 'આબ' છે). ખુશબો (ફા.)—ખૂ=ખો=વાસ; ઉલટો શબ્દ—બદબો. વખાણુ=એ શબ્દ સાધારણ રીતે બ. વ.માં વપરાય છે. કર્ણપ્રિય=કાનને વહાલું લાગે એવું. શાંતિદેવી=સર્વત્ર શાંતિ ફેલાવનારી દેવી, વનદેવી. શાંતિ=શાંતિદેવી એટલી બધી રાજી રાજી થઈ ગઈ કે તેણે શાંતિમાં લગાર પણ ખસેલ પડવા દીધી નહિ. પ્રશંસા=સ્તુતિ; વખાણુ. નિમગ્ન=દુઃખેલું. શોકઘસ્ત=શોકથી ખવાઈ ગયેલું.

પાઠ ૨જો—ગ્રામ્ય=ગામડાનું. મા પર°=સ્વભાવે માના જેવી હતી. ક્રોધાયમાન=ગુસ્સે થયેલું. દૈનિક ક્રમ=દિવસે જે જે કામો એક પછી એક કરવાનાં તે બધાં ક્રમવાર કામો. 'દૈનિક' શબ્દ 'દિન'=દિવસ, એ શબ્દ પરથી થયો છે.

પાઠ ૩જો—જર્જરિત=વ્રસાઈ ગયેલું. અનર્થ=વિરૂપણા; દુઃખ. સેવાવ્રત્તિ=ખીજા પર ઉપકાર કરવાનો સ્વભાવ. ભૂપાણુ=શણગાર; ધરેણું. અવસ્ય=જરૂર. સંમતિ=ક'પુલાન; પસંદગી.

પાઠ ૪થો—અશ્વમેધ=યોગાનો યજ્ઞ; એમાં ઘોડો છૂટો મૂકવામાં આવે છે. જે તેને બાંધે છે તેની પાસેથી લડીને છોડવો પડે છે. એ યજ્ઞ ચક્રવર્તી રાજા કરે છે. યજ્ઞિય=યજ્ઞનું. વિનયપુરઃસર=નમ્રતા સાથે; નમીને. યુક્ત=યોગ્ય; ઠીક. સામર્થ્ય=બળ; શક્તિ. ઉત્તેજિત કરેલો=ઉશ્કેરેલો. તુમુલ=ઘણું ધોર. બાણવટિ=બાણનો વરસાદ. મોહ પમાડ્યો=મેભાન કર્યો. સંજીવન=જીવતો કરે એવું. પિતામહ=બાપનો બાપ. આરાધન=પૂજન. શાપ=કોઈનું ખોટું થાય એમ કહેવું તે.

પાઠ ૫મો—ધર્મનિષ્ઠ=ધર્મમાં જેને નિષ્ઠા-આકીન છે એવું; ઈશ્વર પ્રતિ તેમજ અન્ય પ્રતિ પોતાની ફરજ અદા કરવામાં હમેશ મગ્ન રહેલું. સમદૃષ્ટિ=સરખી નજર. હજ્જ=ગત્રા. સંધિ=સલાહ.

પાઠ ૬૬—ભાસ્ત્યું=લાગ્યું. અનુમોદન=પસંદગી; પુષ્ટિ. જૈન=જેણે ઇદ્રિયો જીતી છે તે જિન-મહાવીર સ્વામી; તેના અનુયાયીઓ તે જૈન. તીર્થંકર=જૈન ધર્મના સ્થાપક. જૈનો ૨૪ તીર્થંકરને માને છે; તેમાં શ્રી-પાર્શ્વનાથ અને શ્રીમહાવીર સ્વામી એ મુખ્ય છે. તીર્થ=પવિત્ર; પવિત્ર માર્ગ. સુપ્રસિદ્ધ=ધણું પ્રસિદ્ધ; સુ=ધણું. સદુપયોગ=સારો ઉપયોગ. ઉન્મત્ત=મદાંધ; ગાંડું. ગુલતાન થઈ=મર્યા રહી.

પાઠ ૭૭—મવન=ધર. ઘોષ=અવાજ. માગે છે=નાસી જાય છે. મૂતાવલ=ભૂતનાં ઝુંડ, બાવલિ=સમૂહ. બવધૂત=જેણે વર્ણ તે આશ્રમનો લાગ કર્યો છે એવો મોટો યોગી બવધૂત કહેવાય છે. વને વ પરસ્પર અદલાય છે (વંગ-અંગ). તૂતે તૂત=ગૂંડું. તે પળ=આગગાડી ને તારનો ખેલ પણ. જંત્ર=જુક્તિ. તંત્ર=રચના અવશ્યમેવ=જરૂર. મારણમંત્ર=અર્થ વેદમાં કેટલાક મંત્ર છે તેના બળથી જેનું અનિષ્ટ કરવા ધાર્યું હોય તેનું અનિષ્ટ થઈ શકે છે ને કલ્યાણ કરવા ધાર્યું હોય તેનું કલ્યાણ થઈ શકે છે, એમ મનાય છે. કોઈને મારવાનો મંત્ર તે મારણમંત્ર. મનમોહન°=મનને મોહ પમાડી વશ કરવાનો મંત્ર. ક્ષમા એજ મારણમંત્ર છે, રૂડી ચતુરાઈ એજ મનને મોહ પમાડવાનો મંત્ર છે. સ્તંભન°=સ્તબ્ધ, અચળ કરી વશ કરવાનો મંત્ર. પ્રકર્ષણ°=તેનું મન ખેંચવાનો, આકર્ષણ કરવાનો મંત્ર. ઉચ્ચાટન=શુદ્ધ શબ્દ ઉચ્ચાટન છે; અનિષ્ટ, આપત્તિ દૂર કરવાનો મંત્ર.

પાઠ ૮૭—તને બંધે°=કવિ કબૂતરને કહે છે કે મેં તને પાંજરામાં પૂરી બંધનમાં નાખ્યું. કાં=શા માટે ? પ્રણયરસભીનું=પ્રેમની લાગણીથી ભરેલું. નૃત્ય=નાચ. સ્વચ્છંદી=મનમાં આવે ત્યાં ફરનાર. છંદ=મરજી. પરવશ=પારકાને તાબે. અહ=અરેરે ! ખેદ સૂચવે છે. મનુષ્યો°=માણસો સુખ આપનારાં પ્રેમનાં કુદરતી બંધોનો નાશ કરી ભોળાં નિર્દોષ પ્રાણી પર જીલમ કરે છે એ કેવું ધાતકી છે !

પાઠ ૯૭—વાદન=ચર્ચાવું તે; બળવવું. દૂર કરવાનો મંત્ર. મશ્ગૂલ=કામમાં લાગેલું; રોકાએલું; લીન. મત્યુવશ=મરણને આધીન.

સુંસરા=સીધા. આવેશ=લાગણી, જુસ્સો. મિજલસ=મંડળી; ખુશીની=મડળી. પલાયમાન*=ત્યાંથી નાસી ગયાં.

પાઠ ૧૦મે—કડિયાળી ડાંગ=છેડે લોટું જડેલું એવી ડાંગ. બાકી ખરી હકીકત*=બાકી=ખરૂં પૂછો તો; નહિ તો. અનર્થપરંપરા=એક પછી એક અએલાં માઠાં કામો. ઉર્લવે છે=ઉત્પન્ન થાય છે. સાદી કેદ=મજુરી ન કરવી પડે એવી કેદ.

પાઠ ૧૧મે—ઉષ્ણુતા=ગરમી. ઉષ્ણુતાને અમુક અંશે=ઉષ્ણુતા માપવાનું યંત્ર હોય છે તેમાં કેટલી ગરમી છે તે બતાવવા અંશ નોંધેલા હોય છે. અમુક અંશની-દરબજની ગરમી હોય ત્યારે. શાસ્ત્રીય=શાસ્ત્રને અનુસરતું. મિશ્રિત=મળેલું.

પાઠ ૧૨મે—તેહ=તે. નિજ=પોતાનું. છિદ્ર=દોષ. સ્વજન=સગાં-વહાલાં. પરવશ=પારકાને તાબે. દુઃખઢાં=દુઃખો. તિરસ્કાર દર્શાવવા ‘ડું’ પ્રત્યય લાગ્યો છે. દામ=પૈસો. પરમારથ*=પારકાનું બહું કરવામાં જેણે પોતાના ચૈસા ખર્ચ્યા છે. ગર્થ=પૈસા. હરિ અર્થ=પ્રભુને અર્પણ કરવા. અપયક્ષ=બદનામી; અપકીર્તિ. અવનિ=પૃથ્વી. ધન્ય=સ્તુતિને પાત્ર.

પાઠ ૧૩મે—ઉપયોગિતા=ઉપયોગી હોવાપણું. શ્વેત=ધોળું.

પાઠ ૧૪મે—પ્રચલિત=ચાલતું; ફેલાયેલું. પ્રકૃતિ=સ્વભાવ. વિહાર કરવો=રમવું; ક્રીડા કરવી.

પાઠ ૧૫મે—સતત=હમેશ. ૧૦૦ ઇંચ વરસાદ=ખુલ્લી જગામાં વરસાદ પડવાથી એક ઇંચ ઊંડું પાણી જમીન પર થાય ત્યારે એક ઇંચ વરસાદ પડ્યો કહેવાય છે. એ માપવાનું યંત્ર હોય છે. નીંદલું=નકાચું ઘાસ કાઢી નાખવું.

પાઠ ૧૬મે—ઉત્તમ દેખાવ=સારામાં સારો દેખાવ. લોહચુંબક=લોહને ખેંચનાર પદાર્થ. અભ્યાગત=પરોણો. પાન=પીવાની વસ્તુ. જઠરાગ્નિ=પેટનો અગ્નિ; પાચનશક્તિ. મંદ=ધીમું.

પાઠ ૧૭મે—નિયમિત=સરખું. મિત=માપેલું; યોગ્ય; ખચે એટલું. ઇષ્ટાનુભવ જેવું; યોગ્ય; હિતકારક. વિશેષ=હરકત. હાનિ=નુકસાન.

વ્યક્તિ=દરેક છૂટો પદાર્થ; છૂટું માણસ. એનાથી ઉલટો શબ્દ
“ઋતિ”=આખો વર્ગ. પ્રવૃત્તિ=કામકાજ; કંઈ ને કંઈ કરવું તે; એથી
ઉલટો શબ્દ ‘નિવૃત્તિ’-ઉદ્યોગમાંથી દૂર રહેવું તે. અર્ધચર્વિત=અર્ધ
ચાવેલું. ચર્વિતચર્વણ=ચાવેલું ફરી ચાવવું; કહેલું ફરી કહેવું. રાસાયણિક=
રસાયણશાસ્ત્ર પ્રમાણે; પદાર્થો અમુક પ્રમાણમાં મેળવાય તો તે મેળવણી-
માંથી અમુક પદાર્થ થાય છે એવું ને એવું બીજું રસાયણશાસ્ત્ર શિખવે
છે. વિચારમગ્ન=વિચારમાં રૂપેલું.

પાઠ ૧૮મો—મહાપ્રતાપી=ધણું તેજસ્વી; ધણું શક્તિવાળું.
વેદાંગ=વ્યાકરણ, છન્દઃશાસ્ત્ર, વેદના શબ્દોનું જેમાં જ્ઞાન આપ્યું હોય
છે તે શાસ્ત્ર, વગેરે વેદના છ ભાગ ગણેલા છે તે. દેવરાજસમાન=ઈંદ્રના
સરખું. અસ્ત્રશસ્ત્ર°=અસ્ત્ર એટલે બાણ જેવાં ફેંકવાનાં હથિયાર; શસ્ત્ર એટલે
મારવાનાં હથિયાર, તલવાર, ભાસો, વગેરે. મૃગયા=શિકાર. અલોકિક=લોક-
માં-દુનિયામાં સાધારણ રીતે જોવામાં ન આવે એવું. દેવરૂપ=દેવતા જેવું
રૂપ. માધુર્યગંધ-શરીરમાંથી નીકળતો મીઠો વાસ. મોહિત થયા-તેના પર
તેમનું ચિત્ત લાગ્યું. અત્યુત્સુક=પ્રબળ ઇચ્છાવાળું. આસક્ત=ચોંટેલું.
સંશય=શક. નિરંતર=હંમેશ. ઉપનિષદ=વેદના જે ભાગમાં ઈશ્વર કોણ
છે, આપણો આત્મા શું છે, જગત્ શું છે, એ વિષે વિચાર આપ્યા
છે તે ભાગ. પિતૃભક્તિ=પિતા તરફ ભક્તિ-આસક્તિ, પ્રેમ.

પાઠ ૧૯મો—મિથ્યા=ફોગટ. અઠિતીય=અનુલ; કોઈ બરાબરી
ફરી ન શકે એવું. સ્વીકાર કરવો=પોતાનું કરવું; કબૂલવું. અનાચાર=
અનીતિનું કામ. અહ્નવિદ્યા=પરમાત્માસંબંધી જ્ઞાન; આત્મજ્ઞાન.

પાઠ ૨૦મો—પ્રતિષ્ઠિત (શુદ્ધ શબ્દ-પ્રતિષ્ઠિત)=આખરદાર. કસ=
મળખૂત. વેઠ=શરીરનો નકામો બોજો. સંપન્ન=ભરેલું; પૈસાદાર. અમીમાન
(શુદ્ધ શબ્દ-અભિમાન)=ગર્વ; ગૌરવ, મોટાઈ. ટેક=સ્વાભિમાન; પોતાને
મોટે અભિમાન. આપ°=નિશ્ચય ઉપર ને ઉદમ ઉપરજ બંધું કલ્યાણ છે
એમ જાણ; પોતે પોતાનું સુખ મેળવી શકે છે, ઉદમથી સુખ મેળવવું,
બીજીથી નહિ.

પાઠ ૨૧મે—ભાસ થાય છે=દેખાય છે. આત્મરક્ષણુ=પોતાનો બચાવ.

પાઠ ૨૨મે—હોડ=શરત.

પાઠ ૨૩મે—મુનિવર=મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ; ઉત્તમમાં ઉત્તમ. મુનિ=યોગી. શાખ=આંટ, બધા વિશ્વાસ કરે ને પૈસા ધીરે એવી આખર. આહોશી=ચપળતા ને હોશિયારી. નિષ્પક્ષપાત=બધાને સરખાં ગણવાં; એક તરફ વધારે ને બીજા તરફ ઓછો ભાવ બતાવવો તે પક્ષપાત. મુખમુદ્રા=મોનો આકાર. મર્મવેધી=મર્મસ્થાનને વીધે એવું; હૃદયની પાસેનું સ્થાન જ્યાં મારવાથી તરત પ્રાણ જાય તે મર્મસ્થાન. સમૃદ્ધ=પૈસાદાર. નિઃશંક=શંકા-બીક વગર. આકસ્મિક=અકસ્માત, એકાએક મળી આવતું.

પાઠ ૨૪મે—નીલ=કાળાશ પડતો આસમાની. વિકરાલ=ભયંકર ('વિકાલ' અશુદ્ધ છે). ભયભીત=ભયથી બીધેલું. નિવેદનકરી=કહી સંભળાવી.

પાઠ ૨૫મે—દુનિયાની ઘટમાળ=કોસકુવામાંથી પાણી કાઢવાની રેંટમાં જેમ ઘડા ઉપરનીએ જાય છે, તેમ દુનિયાનું ચક્ર ફરતું ફરે છે; મુખદુઃખ એક પછી બીજું એમ આવ્યાંજ કરે છે. સિદ્ધ=જેની પાસે સિદ્ધિ-દેવતાઈ શક્તિ છે એવું. અંબાર=ઢગલો.

પાઠ ૨૬મે—રજતકેશી=રૂપા જેવા વાળવાળી (રજત=રૂપું).

પાઠ ૨૭મે—સંવાદ=સંભાષણ; બેની વચ્ચે થએલી વાત. જયારણ=ખરેખર; યથાર્થ. પાવન=પવિત્ર. ત્રણ બ્રહ્માંડ=સ્વર્ગ, મૃત્યુ, ને પાતાળ. ઢગ=ઢગલું.

પાઠ ૨૮મે—ચંચુપ્રહાર=ચાંચ વડે મારવું. પ્રહાર=મારવું; સંહાર=નાશ કરવો; વિહાર=રમવું; આહાર=ખાવું તે.

પાઠ ૨૯મે—ખરાબો=પાણીથી ઢંકાએલો ખડક. ધીકવું=ધમ-ધોકારે ચાલવું.

પાઠ ૩૦મે—ભૂશિર=દરિયામાં જતો પૃથ્વીનો સાંકડો ભાગ. ખાંડે=વહાણોને રહેવાની જગ્યા. નાવિક=વહાણુવટી.

પાઠ ૩૧મે—દયાજનક=દયા ઉપજાવે એવી. કટોકટી=અણીને વખતે. કટોકટી=મારે દુશ્મનાઈ. સજ્જ=તૈયાર.

પાઠ ૩૨મે—હૃષ્પુષ્ટ=આનંદમાં માલતું, મજબૂત શરીરવાળું. ક્વચ્ચ=અકતર. છાયા=અંશ. પ્રૌત્સાહિત=હિંમત ભરેલું, હિંમતથી ઉત્તેજાવેલું.

પાઠ ૩૩મે—પરિસમાપ્ત=પૂરું. રાજદ્રોહ=રાજ્યની સામા ભારેમાં ભારે ગુનો—રાજ્ય ઉથલાવવા પ્રયત્ન કરવાનો—તેની સામા બંડ કરવાનો, રૈયતને ઉશ્કેરવાનો, કે એવો બીજો ભારે ગુનો. યુક્તિ°=મત નતની તદ્દબીર. સ્મારક=યાદ કાયમ રાખવા બાંધેલું મકાન, કરાવેલી છબી, વગેરે.

પાઠ ૩૪મે—મામેદ=મેસાણું. સીમન્ત=અધરછી. તઢાવા-પિંજણિયો =એ ગાડાના ભાગ છે. સાંગી=ગાડામાં બેસવાની જગો. નંદનંદ=નંદના નંદન-પુત્ર, શ્રીકૃષ્ણ. મોગાવશે=મેસાણાનો ભોગ પૂરો પાડશે. સોર=ખૂમ. કૌતુક=તવાઈ. હસતું આવે એવું નવતર. જૂજવું=જુદું પડી ગયેલું; નીકળી ગયેલું. વક્ત્ર=વાંકું. રોક=રોકડું. વસાત=કિંમત. જુઓ°=વિખળુ-બકતો કેવા મોટા છે તે જુઓ.

પાઠ ૩૫મે—માંસલ=માંસનું બનેલું.

પાઠ ૩૬મે—ક્ષુધા=ભૂખ. તૃપા=તરસ.

પાઠ ૩૭મે—ખનિજ=(ખનિ-ની=ખાણ; જ=ઉત્પન્ન થયેલું) ખાણમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું. અસ્તિત્વ=હયાતી. સાક્ષી પૂરે છે=ટેકા આપે છે; સાબીત કરે છે. સમૃદ્ધિ=સંપત્તિ; આબાદી. અંગે થયેલું=લીધે થયેલું, તેના કારણથી થયેલું.

પાઠ ૩૮મે—પ્લાસ્ટર ઓફ પેરિસ=ચૂનો. રેતી ને પાણી વગેરે મેળવી તૈયાર કરેલો વિલાયતી કોલ. એ સફેદ હોય છે ને એનાં રમકડાં બને છે. ધૃષ્ટ=નિર્લજ્જ.

પાઠ ૪૦મે—ઔદાર્ય-ઉદારતા. નિર્વાહ=સમાપ્તિ. સંભાવના=સત્કાર.

પાઠ ૪૧મે—મોઢ=માથે પહેરવાનું ભૂપણ. નાઢાછઢી=રંગેલા સૂતરનો દડો. ઘાટ=ઘાટડી. હેજ=હેત. સુરમિ=ગાય. ષછ=વાઝરડું. મછ=માછલું. ષછોહ=છૂંડું-વિખૂંડું પડેલું. લવણ=મીઠું. ઉપહાસ=મસ્કરી. ચંગ=પવિત્ર; શુદ્ધ (તુલસીની માલા). આસામી=માણસ; જેને પહેરામણી આપવી હોય તે માણસોનાં નામ. વસ્ત=વસ્તુ; ચીજ.

પાઠ ૪૨મે—જિજ્ઞાસા=જાણવાની ઇચ્છા.

પાઠ ૪૩મો—રાજસૂય યજ્ઞ=ચક્રવર્તી રાજ થવા મોટા યજ્ઞ કરવામાં આવતો તે. ચઢી ગયું=મોટું થયું. વાગ્યુદ્ધ°=એને ખોલાખોલી થઈ. અગ્રપૂજા=પહેલી પૂજા. ઉપાન=ઉપાનહ, જોડો, ખાસકું. કાણે=કોણે? શ્વશુર=સસરો; ઋત્વિજ=યજ્ઞ કરાવનાર. અહ્નિષ્ઠ=ઋષિરના ચિંતનમાં નિમગ્ન રહેતું. સૂત્ર=યજ્ઞસૂત્ર-યજ્ઞોપવીત જેવું પવિત્ર. સાધન=સાધના; અમુક દેવની ભક્તિ.

પાઠ ૪૪મો—અગ=અકાસુર. કેશી અશ્વ=કેશી નામના ઘોડા૩૫ રાક્ષસને શ્રીકૃષ્ણે માર્યો. વત્સ=વત્સાસુર. રાક્ષ=રાક્ષડો. કુત્તિસત=નિદાભરેલું. શિવા=શિયાળ આશ્વિન કર્યું=જોરે હોય તો લડવાને આવી જા એમ લડવા ખોલાવ્યા. અક્ષંતવ્ય=માફ ન કરી શકાય એવું.

પાઠ ૪૫મો—વાનરયૂથ=વાંદરાનું ટોળું. સરદાર વાનર=વાનરાનો રાજા. પ્રતિખિખ=પડછાયો. ખુદ્ધિપ્રભાવ=ખુદ્ધિબળ. આગીઓ=સરદાર, આગેવાન. વાનરરજ્જુ=વાંદરાનું બનાવેલું દોરકું. કટક=લસકર.

પાઠ ૪૬મો—સુખકર=સુખ કરનાર-આપનાર. યથાર્થ=ખરું. પાવિ=નામદ. ઊર્મિ=૧. મોજું, ૨. મોજાંની પેઠે હૃદયમાં ઊછળતા વિચાર. ઉન્નતિ=ચઢતી. મોહક=મોહ પમાડે એવું. દેલિ=રમત. પાશ્ર્વ=પશ્ચિમનું. વર્ણુ=બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ ચાર વર્ણુ. આશ્રમ=બ્રહ્મચર્ય-વિદ્યાભ્યાસ કરવાનો સમય, ગૃહસ્થાશ્રમ, વાનપ્રસ્થ, ને સંન્યાસ. મુક્ત કહે=મોટે અવાજે, પોકારીને. શોચનીય=દિલગીર થવા જેવું. યત્-કિંચિત્=થોડુંક.

પાઠ ૪૭મો—આર્થિક=પૈસાસંબંધી. વ્યય=ખર્ચ. શ્રેષ્ઠી=શેઠીઓ. નીરક્ષીરન્યાયે=હંસ જેમ દૂધ ને પાણી જુદાં પાડે છે તેવી રીતે (ન્યાય=રીત). તવે=બળે. હિતુ=હિતેન્ધુ. સમૃદ્ધ=માતખર

પાઠ ૪૮મો—વીરાંગના=બહાદુર સ્ત્રી (અગના=સ્ત્રી). અપ્રતિમ=જેની બરાબરી કોઈ કરી ન શકે એવું. વૈધવ્ય=વિધવાપણું. (વિ=વગર જતો રહેલો; ધવ=સ્વામી). ઘોર=બયાનક. બલવત્તર=વધારે બળવાન. મૂર્તિમંત=શરીર ધારણ કીધું હોય એવું. ક્ષાત્ર તેજ=ક્ષત્રિયનું શૌર્ય. સમરાંગણુ=રણક્ષેત્ર (સમર=લડાઈ, અંગણુ=આંગણું).

પાઠ ૪૯મે—બ્રહ્મગિરિ=અંબક આગળ આવેલો પર્વત, જેમાંથી ગોદાવરી નદી નીકળે છે તે. નેટે=નક્ષી. રંગી=આનંદી. મૃદુ=કુમળું. સંધૂ=અધું. મંદ=ધીમું. પાપી પ્રપંચો=સંસારના પાપી, તરકટી વિચારો. લીલા=કુદરતની ખુબી; ભગવાનની લીલા=રમત. તપસ્વી=તપ કરનાર મુનિ જેવો પવિત્ર પુરુષ. વિશ્વેશ=દુનિયાનો ધણી, પરમેશ્વર (વિશ્વ+ઈશિ).

પાઠ ૫૦મે—વેતન=ભાડું.

પાઠ ૫૧મે—પ્રચલિત=લોકોમાં ખૂબ ફેલાયેલું (પ્ર=ખૂબ). સાહિત્ય=કોઈ પણ ભાષામાં લખેલાં પુસ્તકો તે તે ભાષાનું સાહિત્ય કહેવાય છે. આદર્શ=ઉત્તમમાં ઉત્તમ, નમુનાદાર વિચાર કે વસ્તુ. કર્તવ્ય-પરાયણ=કરજ અગ્નવચામાં મંડ્યું રહેલું. લેટન=પ્રાચીન રોમન લોકોની ભાષા. કરમાન કાઢ્યું=હુકમ કાઢ્યો.

પાઠ ૫૨મે—સંમતિ=કબુલાત. પ્રગ્નવત્સલ=પ્રગ્નનો વહાલો.

પાઠ ૫૩મે—દેદીપ્યમાન=ખૂબ પ્રકાશનું.

પાઠ ૫૪મે—શૃગાલ=શિયાળ. પરિચારક=સેવક. પરિચય=ઓળખાણ.

પાઠ ૫૫મે—તે તો પર્વત°=નાનું સરખું વજ્ર પર્વતના સેંકડો કકડા કરી નાખે છે. વશિયર (વિપધર)=સાપ. બહુરણી (ઋણ=કરજ)=અહુ કરજવાળો. ગ્રાસ=ગરાસ, ગુજરાન માટે ધનામમાં મળેલો જમીનનો કકડો.

પાઠ ૫૬મે—અનર્થકારક=નુકસાનકારક. નિવાસસ્થાન=રહેવાનું ઠેકાણું. વિક્ષેપ=અડચણ. લહેજત=આનંદ.

પાઠ ૫૭મે—સુશોભિત=ઘણું શોભિતું. સર્વોપરિ=સહુથી ઉપર; સહુથી વધારે. પદ્મપટ=ગાદી પરથી ઉઠાડી મૂકેલું. મુંડિત=મુંડાવેલું. નિર્વાહ=નિભાવ; પોષણ.

પાઠ ૫૮મે—વૃત્તાંત=લકીકત.

પાઠ ૫૯મે—દેવી=દેવતાઈ. સત્ત્વ=પ્રાણી. શ્રદ્ધા=ભરોસો.

પાઠ ૬૦મે—°વાંધ્યો પ્રાણ=સુખ તે દુઃખ પ્રાણની સાથે જોડાયેલાં છે; જન્મથીજ જોડાયેલાં છે; માટે દુઃખ પડશેજ, એ પ્રમાણ છે—સત્ય વાત છે. અહમેવ=અહંકાર. મહ=મોડું.

પાઠ ૬૨મેા—સંસ્કારી=સારી રીતે કેળવાએલું. પરિસ્થિતિ=આસ-
પાસની સ્થિતિ, બાઈમાંડું, સગાંવહાલાં, બાઈબંધા, નિશાળ, ગુરુ, જેમના
સંબંધમાં મનુષ્ય આવતો હોય તે તેની પરિસ્થિતિ કહેવાય છે. ‘વાતાવરણ’
શબ્દ પણ એવાજ અર્થમાં વપરાય છે. શિષ્ટતા=સુધરો; કેળવણી.
શિષ્ટ=માત્ર પુસ્તકપાઠી નહિ, પણ બધી રીતે કેળવાએલું. ચાટુ=મધુર,
મીઠું ને વહાલું લાગે એવું. નિર્મિત=નીમેલું.

પાઠ ૬૪મેા—પ્રૌઢ=મેાડું. અણુ=નાનામાં નાની રજ. ઇંદુ=ચંદ્ર.
તાતો=કોપી. તરણી (તરણિ)=સૂર્ય. શર્કરા=ખાંડ. રઝી=ખુશી. સ્વર્ણ=
સોનું. લોહ=લોહું. મહિ (મહી)=પૃથ્વી). અમલ=અધિકાર. સૂમ=કંજીસ.
મિષ્ટ=મીઠું.

પાઠ ૬૫મેા—વેતન=પગાર. ખીડું ઝડપવું=કોઈ મેાડું કામ કરવા
તૈયાર થવું. હેરત પમાડયા= આશ્ચર્ય પમડાયા. રાજમાર્ગ=ધોરી રસ્તા.

પાઠ ૬૮મેા—મનન કરવું=ઉઠો ને સતત વિચાર કરવો. ઐશ્વરી
=દેવતાઈ. અવિચિત્ર=હમેશ ચાલુ; બંધ પડ્યા વગરનું. છેલખટાઉ=
ટાપટીપ કરી ફરનાર; ફાંકડો થઈ ફરનાર. રપટ વક્તા=મેાડખે મેાડખું કહેનાર.

પાઠ ૬૭મેા—આત્મસંયમ= ઇન્દ્રિયોને વશ રાખવી તે: મન
મારવું તે. લલુતા=લોભ. સર્વથા=બધી રીતે. સર્વદા=હમેશ. ઈષ્ટ=ઇચ્છવા
લાયક. વર્જ્ય=તજવા યોગ્ય. પાશવ=પશુના જેવું.

પાઠ ૬૮મેા—બરકત=લાભ. મનવા=હે મનુષ્ય. નરતનુ=મનુષ્યદેહ.
બાહ્ય°=બહારનું રૂપ જેઈ ગભરાતો મા. મિત્તર°=અંદરનું રૂપ જેઈશ,
અંદર કેવો લાભ રહ્યો છે તે તપાસીશ તો તને નસિહત (બોધ) મળ-
શે. તે ગુહ°=તેમને ગુરુ સમજી આપણે તેમના એલા થવું-તેમનાં
આચરણ પરથી બોધ લેવો. ઘણેરી=ધણી ધણી. ‘ધાણું’ ઉપરથી ‘રો-રી
રૂં’ પ્રત્યય લાગી ક્રિતામાં વાપરવા લાયક શબ્દ. મસ્ત=જેરાવર. તક્ષતામાં
—હરકતમાં બરકત એના ચિત્રરૂપી જે તખ્તો મૂક્યો છે તેમાં.

પાઠ ૬૮મે—અનિષ્ઠસૂચક=પૃથ્વી પર નહારા બનાવો બનશે એવું સૂચવનાર. ઉત્પાત=અનિષ્ઠસૂચક દેખાવ; ઓર્ચીતી મોટી વિપત્તિ આવી પડશે, એવું સૂચવનાર દેખાવ. સંહારકારક=નાશકારક, મધ્ય યુગ= ઇ. સ.ના ૫મા સૈકાથી તે ૧૫મા સૈકા સુધીનો વખત. સંકુદ્ધ= ખૂબ ગુસ્સે થએલું. પ્રચાર=ફેલાવો. ખગોળવેત્તા=આકાશમાં તારા, ગ્રહો દેખાય છે તેનું શાસ્ત્ર તે ખગોળ (ખ=આકાશ); તેનો જાણનાર. વૈજ્ઞાનિક=વિજ્ઞાન-શાસ્ત્રીય સંશોધન કરનાર.

પાઠ ૭૦મે—સમર્થન=ટેકો; પુષ્ટિ. ગુરુત્વાકર્ષક બળ=દરેક મોટા પદાર્થ નાના પદાર્થને પોતાની તરફ ખેંચવાની શક્તિ ધરાવે છે, એવું તેમાં રહેલું બળ. સૂર્યાસ્ત=સૂરજનું આથમવું. અદ્ભુત=ધણું નવાઈ જેવું. ચિરંજીવી= લાંબું જીવન જીવનાર. વાતાવરણ=પૃથ્વીની આસપાસ ફેલાએલી હવા.

પાઠ ૭૧મે—ભાવી ફકીર=થનારો ફકીર; જે ફકીર થવાનો હતો તે. કામના=કામના.

પાઠ ૭૨મે—વા'તા=વાહતા; લઈજતા. દીનાનાથ (શુદ્ધ-દીનનાથ). =ગરીબના બેલી. વિઠ્ઠલ=ગાભરું. મુજ મરી=ભુજ પહોળા કરી, બેટી. મા'નુભાવ=મહાનુભાવ; મોટા અનુભાવ-મહિમાવાળું. કમळाકેશવ=લક્ષ્મીના પતિ, કેશવ. સપ્તપુરીમાં સાર=અયોધ્યા, મથુરા, હરદ્વાર, કાશી, કાંચી, ઉજ્જયિની, દ્વારામતી (દ્વારકા)=એ સાત પુરીમાં શ્રેષ્ઠ. તનયા=પુત્રી. રૂદે યદ્દે=જન્મી. ત્રિમુવન°=ત્રણ ભુવનને તારનાર. હાવે=હવે. પેર=તૈયારી. પાતલ્લિયા=સુકુમાર પ્રભુ; પ્રેમવાચક શબ્દ. પ્રેમજું=પ્રેમથી. દષિતનયા= સમુદ્રની પુત્રી, લક્ષ્મી (ઉદ્દષિતનયા).

પાઠ ૭૩મે—સાધ્ય=મેળવી શકાય એવું. પાશ્ર્વાત્ય=પશ્ચિમ દેશોનું. એથી ઉલટો શબ્દ 'પ્રાચ્ય' કે 'પૌરસ્ત્ય'=પૂર્વ દેશનું. વિચારક=તત્ત્વ-જ્ઞાની; ઉંડો વિચાર કરનાર. તારીફ=વખાણ. વ્યક્તિ=દરેક છૂટું માણસ કે પદાર્થ. સતત=હમેશ.

પાઠ ૭૫મે—પેય=પીવાનો પદાર્થ. માદક=કેફી; કેફ કરનાર. નષ્ટ=નાશ પામેલું. તાલ્કાલિક=તેજ વખતનું. મદિરા=દારૂ. તારુણ્ય=જુવાની.

પાઠ ૭૭મો—આરતિ=કપૂરના કે ધીના દીવાઓ સળગાવી દેવાના માથાથી પગ સુધી ઉતારી વંદન કરવામાં આવે છે તે. આ દીવા જે પાત્રમાં મૂક્યા હોય છે તે પણ આરતિ કહે છે. ‘આરતિ’ ને ‘આરાત્રિક’ પણ કહે છે. એ સાધારણ રીતે સાત વાર ઉતારવામાં આવે છે. અર્ક=અરક; કોઈ પણ પદાર્થમાંથી કાઢેલું પ્રવાહી તત્ત્વ.

પાઠ ૭૮મો—સ્વર્ગગા=સ્વર્ (અવ્યં) =સ્વર્ગ; સ્વર્ગની ગંગા. જ્યોતિમાળા=મોટા મોટા તારા ને ઝહોની માળા. પરિમિત=માપી શકાય એટલું.

પાઠ ૭૯મો—ચતુર્મુજ=જેમને ચાર હાથ છે એવા શ્રીકૃષ્ણ. ત્રિભોવન=ત્રિભુવન. માનુની=માનિની; ઓઓ. વિધિ=અહ્યા. સપ્તઋષિ=મરીચિ, અત્રિ, અંગિરસ, પુલસ્ત્ય, પુલહ, કૃતુ, ને વસિષ્ઠ. આકાશમાં સાત તારાનું ઝુમખું એ સાત ઋષિઓ છે એમ મનાય છે. કપિલા=પિંગલવર્ણી ગાય; પીળચટી ગાય. વાહવ=આદ્ય. દર્પતિ (દંડતી=વરકન્યા; ગ્નયાપતી). સોહે=શોભે. નરચી=નિરખી; જોઈ. શારદા=સરસ્વતી. વામે=જતું રહે.

પાઠ ૮૦મો—મનોદશા=મનની દશા-હાલત. શ્રેય=કલ્યાણ. ધર્મ-જ્ઞાની=ધર્મ જાણનાર.

પાઠ ૮૧મો—પ્રવૃત્તિમાન=પ્રવૃત્તિ-અપજતાવાળું. ધૃષ્ટતા=નિર્લજ્જ-પણું. અપમાનસૂચક=જેથી અપમાન સમજાય એવું.

પાઠ ૮૨મો—આખ્યાયિકા=વાત. શાલ્મલિ=સમજાનું ઝાડ. પ્રશાખા=શાખાથી નાની તે પ્રશાખા; નાની ડાળી. વિપરીત=ઉલટું. ગર્વિષ્ઠ=અતિશય ગર્વથી-અભિમાનથી ભરેલું. પ્રલાપ=અડખડાટ. અવગણના=તિરસ્કાર. પ્રભાવ=અળ. હાનિકારક=નુકસાનકારક.

